

United Nations
Office on Drugs and Crime

The Doha Declaration:
**PROMOTING A
CULTURE OF
LAWFULNESS**

Ознайомчий посібник з питань Запобігання рецидивізму та соціальної реінтеграції правопорушників

СЕРІЯ ПОСІБНИКІВ З КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

УПРАВЛІННЯ ООН З НАРКОТИКІВ ТА ЗЛОЧИННОСТІ
м. Відень

Ознайомчий посібник з питань запобігання рецидивізму та соціальної реінтеграції правопорушників

СЕРІЯ ПОСІБНИКІВ З КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
м. Відень, 2018 р.

© Організація Об'єднаних Націй, грудень 2018 року. Всі права захищені.

Указані позначення та викладення матеріалу в цьому посібнику не мають на меті висловлення з боку Секретаріату Організації Об'єднаних Націй певної думки щодо правового статусу будь-якої країни, території, міста чи району або їхніх органів влади, або щодо делімітації їхніх меж чи кордонів.

Публікація: Секція англійської мови, видавничого та бібліотечного обслуговування, Відділення Організації Об'єднаних Націй у Відні.

Передмова

Першу версію *Ознайомчого посібника з питань запобігання рецидивізму та соціальної реінтеграції правопорушників*, опубліковану в 2012 році, підготували для Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН) Вів'єн Чін, асоційований співробітник Міжнародного центру з реформування кримінального права та політики у сфері кримінального правосуддя, Канада, та Івон Дандюран, кримінолог з Університету Фрейзер-Веллі, Канада. Початковий проєкт першої версії *Посібника* було розглянуто та обговорено під час зустрічі групи експертів, що відбулася у Відні 16 та 17 листопада 2011 р. Цінні пропозиції та доповнення на цій зустрічі надали такі експерти: Чарльз Роберт Аллен, Ібрагім Хасан Алмарукі, Султан Мохамед Альніяді, Томріс Атабай, Карін Брукмюллер, Еліас Карранза, Елінор Ваньяма Чемонжес, Кімметт Едгар, Аїда Ескобар, Анжела Еванс, Жозе Фільо, Ізабель Хайт, Андреа Кінг-Вессельс, Ріта Сусана Максера, Марина Менезес, Уго Моралес, Омар Нашабє, Міхаель Платцер, Роберто Сантана, Гай Шміт, Вікторія Сергєєва, Чжан Сяохуа та Чжао Лінна. Свій внесок у розробку першої версії *Посібника* зробили також такі співробітники УНЗ ООН: П'єра Барзано, Естела Маріс Деон, Фаб'єн Харіга, Валері Лебо, Александра Мартінс, Філіп Майсснер, Анна Джудіче та Мірі Шарон.

У 2017 році УНЗ ООН ініціювало перегляд версії *Посібника* 2012 року, серед іншого, з метою консолідації його змісту та повного включення положень Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандела), які були прийняті Генеральною Асамблеєю в її резолюції 70/175 від 17 грудня 2015 року. Вів'єн Чін та Івон Дандюран, які підготували версію *Посібника* 2012 року, також підготували переглянуту версію. Співробітники УНЗ ООН Філіп Майсснер та Мюріель Журдан-Етвіньо виконали остаточне рецензування переглянутої версії. Свій внесок у розробку переглянутої версії зробили також такі співробітники УНЗ ООН: П'єра Барзано, Аня Буссе, Анна Джудіче, Свен Пфайффер, Даян Фаріас Пікон та Ехаб Салах.

УНЗ ООН висловлює вдячність уряду Катару за підтримку, надану в межах Глобальної програми з виконання Дохійської декларації: «На шляху до розбудови культури законності», у розробці переглянутої версії *Посібника*, включно з його перекладом арабською, французькою, російською та іспанською мовами.

Оновлена версія *Посібника* призначена для працівників пенітенціарних служб та служб пробації, а також для надавачів послуг і волонтерів, які працюють над сприянням соціальній реінтеграції правопорушників у всьому світі.

Зміст

Передмова	iii
I. Вступ	1
II. Мета інвестування в соціальну реінтеграцію правопорушників	3
A. Відповідні міжнародні стандарти та норми	3
B. Що таке програми соціальної реінтеграції?	5
C. Зв'язок між соціальною реінтеграцією та громадською безпекою	7
D. Запобігання рецидивізму та пов'язаним із ним факторам ризику	8
III. Способи інвестування в соціальну реінтеграцію правопорушників	11
A. Визначення правової бази та збір відповідних даних	13
B. Сприяння міжвідомчому співробітництву	16
IV. Програми реабілітації в місцях позбавлення волі	19
A. Відповідні міжнародні стандарти та норми	20
B. Оцінювання правопорушників	21
C. Категорії програм	24
D. Втручання та заходи перед звільненням	35
V. Послуги та нагляд у період після звільнення	47
A. Відповідні міжнародні стандарти та норми	49
B. Опіка після звільнення та надання допомоги у поверненні в суспільство	50
C. Програми дострокового звільнення	54
D. Нагляд за правопорушниками та роль громади	57
VI. Заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі	65
A. Відповідні міжнародні стандарти та норми	66
B. Політика призначення покарань та доповіді про соціальні дослідження	67
C. Пробація та громадські роботи	70
D. Заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу та відновне правосуддя	76

VII. Особливі категорії правопорушників	81
A. Діти, які перебувають у конфлікті із законом	81
B. Жінки-правопорушниці	95
C. Інші правопорушники з особливими потребами або ті, що становлять особливий ризик	105
Додаток	125
Глосарій	127

Цей Ознайомчий посібник з питань запобігання рецидивізму та соціальної реінтеграції правопорушників є оновленою версією однойменної публікації 2012 року. Він є частиною серії практичних посібників, розроблених Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН) для підтримки країн у запобіганні злочинності, впровадженні реформ кримінального правосуддя та зміцненні верховенства права. Посібники покликані допомогти країнам у впровадженні стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя. Публікація зосереджена на запобіганні рецидивізму та наголошує на вирішальному значенні ефективних програм нагляду за правопорушниками, надання їм допомоги та підтримки їхньої соціальної реінтеграції. Ув'язнені правопорушники стикаються з дуже серйозними проблемами під час звільнення, а життя в громадах стає небезпечним, коли правопорушники виходять на волю без належної підготовки, нагляду або підтримки.

Після публікації першої версії *Посібника* у 2012 році відбулися дві важливі події, які ще раз підкреслили важливість реабілітації та соціальної реінтеграції правопорушників. Першою подією стало ухвалення у 2015 році Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) (резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї, додаток); відповідні положення Правил Нельсона Манделі відображені у цій версії *Посібника*. Другою подією стала розробка УНЗ ООН Глобальної програми з виконання Дохійської декларації: «На шляху до формування культури законності», яка була розроблена після ухвалення Дохійської декларації про інтеграцію питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя в більш широкий порядок денний Організації Об'єднаних Націй з метою вирішення соціальних і економічних проблем та сприяння верховенству права на національному та міжнародному рівнях і участі громадськості (резолюція 70/174 Генеральної Асамблеї, додаток) за підсумками тринадцятого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя, який відбувся в Досі у квітні 2015 року. Ця чотирирічна ініціатива включає основний компонент щодо сприяння реабілітації в'язнів, що відображає зобов'язання держав-членів, висловлені в Дохійській декларації (Резолюція Генеральної Асамблеї 70/174, додаток, п. 5 (j)), впроваджувати і вдосконалювати політику щодо в'язнів, спрямовану на освіту, роботу, медичне обслуговування, реабілітацію, соціальну реінтеграцію і запобігання рецидивізму, а також розглянути питання про розробку і вдосконалення політики підтримки сімей в'язнів, просувати і заохочувати використання альтернатив ув'язненню, коли це доречно, і переглянути або реформувати системи відновного правосуддя та інші процеси для підтримки успішної реінтеграції.

Посібник знайомить читачів з перспективними практиками та програмами, спрямованими на зниження рівня рецидивізму шляхом вирішення проблем соціальної реінтеграції,

з якими стикаються всі правопорушники, зокрема ті, хто перебуває або перебував у місцях позбавлення волі. Інструмент можна використовувати в різних контекстах, в тому числі в межах проєктів технічної допомоги та розбудови спроможностей. Однак він має бути особливо корисним для підтримки реформ і розробки програм у країнах з низьким і середнім рівнем доходу¹. Цільовою аудиторією *Посібника* є всі, хто бере участь у процесі кримінального правосуддя, включаючи осіб, відповідальних за формування політики, законодавців, суддів, співробітників правоохоронних органів, керівників і персонал в'язниць, співробітників служб пробації та нагляду за умовно-достроково звільненими правопорушниками, надавачів соціальних сервісів, членів неурядових організацій (НУО) та інших осіб, які цікавляться тематикою запобігання злочинності та поведінки з правопорушниками.

Хоча *Посібник* не має директивного характеру, він ґрунтується на прикладах успішних практик соціальної реінтеграції та, у відповідних випадках, містить поради щодо розробки та реалізації програм. У форматі стислого довідника він пропонує огляд ключових аспектів реалізації програм соціальної реінтеграції з частими посиланнями на застосовні міжнародні стандарти та норми. Він охоплює програми, які можна реалізовувати під час та після ув'язнення, а також, меншою мірою, програми, які можна запропонувати як альтернативу ув'язненню. Особлива увага приділяється програмам, спрямованим на повернення правопорушників у суспільство².

У розділі II підкреслюється важливість для країн і громад інвестування в програми соціальної реінтеграції, в тому числі шляхом введення ключових понять, термінології та відповідних міжнародних стандартів і норм. Розділ III містить огляд здобутого досвіду та досліджень щодо успішного впровадження програм реінтеграції, а також рекомендації щодо розробки та управління програмами. Наступні три розділи присвячені програмам реабілітації в місцях позбавлення волі, зокрема програмам, що передують звільненню (розділ IV), послугам і нагляду після звільнення (розділ V) та заходам на рівні громади, не пов'язаним з позбавленням волі (розділ VI). У розділі VII описано спеціалізовані втручання та програми реінтеграції для дітей, які перебувають у конфлікті з законом, жінок-правопорушниць та інших категорій правопорушників, які мають особливі потреби або становлять особливий ризик.

Наприкінці *Посібника* міститься додаток з переліком інших відповідних публікацій УНЗ ООН та глосарій.

¹ «Низький та середній рівень доходу» означає валовий національний дохід на душу населення, який є основним критерієм Світового банку для класифікації країн для аналітичних та операційних цілей. На основі категорій операційного кредитування Світового банку кожна країна класифікується як країна з низьким, середнім (поділяється на країни з доходами нижче середнього та вище середнього) або високим рівнем доходу. У загальних дискусіях для позначення сукупності країн з низьким і середнім рівнем доходу зазвичай використовується термін «країни, що розвиваються».

² Конкретні проблеми, що виникають під час розробки програм соціальної реінтеграції в постконфліктних країнах, виходять за межі цього *Посібника*.

Мета інвестування в соціальну реінтеграцію правопорушників

A. Відповідні міжнародні стандарти та норми

Більшість правопорушників стикаються зі значними проблемами соціальної адаптації, які можуть включати стигматизацію та соціальне відторгнення з боку сім'ї та громади, що негативно впливає на їхню здатність знайти роботу або житло, повернутися до освіти або розбудовувати (чи відновлювати) індивідуальний та соціальний капітал. Якщо вони не отримуватимуть допомоги у вирішенні цих проблем, то ризикують потрапити у замкнене коло невдалої соціальної інтеграції, повторного скоєння злочинів, повторного засудження та соціального відторгнення.

Тому реабілітація правопорушників та їхня успішна соціальна реінтеграція в суспільство мають бути одними з основних цілей систем кримінального правосуддя. Обов'язкові для виконання міжнародні конвенції з прав людини³, а також стандарти і норми Організації Об'єднаних Націй у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя чітко визнають цей факт і підкреслюють важливість заходів, спрямованих на підтримку соціальної реінтеграції правопорушників як засобу запобігання подальшим злочинам і захисту суспільства⁴.

Наприклад, Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) – найважливіше і найновіше зведення міжнародних стандартів щодо того, що вважається загальноприйнятими принципами і практикою належного поводження з в'язнями та управління в'язницями – чітко встановлюють, що забезпечення повноцінних реабілітаційних програм у в'язницях має вирішальне значення для досягнення кінцевих цілей покарання у вигляді позбавлення волі, а саме: зниження рівня рецидивізму та підвищення рівня громадської безпеки. У Правилах Нельсона Мандели також підкреслюється, що для підтримки соціальної реінтеграції в'язнів у суспільство адміністрація в'язниць та інші компетентні органи повинні пропонувати їм освіту, професійну підготовку, роботу, лікування та інші форми допомоги відповідно до індивідуальних потреб правопорушників⁵.

³Зокрема, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (Резолюція Генеральної Асамблеї 2200 А (XXI), додаток) зазначено, що «пенітенціарна система включає поводження з в'язнями, основною метою якого є їхнє виправлення і соціальне перевиховання» (ст. 10, п. 3).

⁴Див. Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН), Збірник стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя (Нью-Йорк, 2016 р.).

⁵Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) (резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї, додаток), попереднє зауваження 1 і правило 4.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели):^а правило 4, пункт 1

Правило 4

1. Цілями покарання у виді ув'язнення або подібних заходів позбавлення волі особи є захист суспільства від злочинів та зменшення кількості рецидивів. Ці цілі можуть бути досягнуті лише в тому випадку, якщо термін ув'язнення використовується для забезпечення, наскільки це можливо, реінтеграції таких осіб у суспільство після звільнення, щоб вони могли вести законслухняний спосіб життя та могли самі заробляти собі на життя.

...

^аРезолюція Генеральної Асамблеї 70/175, додаток.

Окремі міркування, які застосовуються до ув'язнених жінок, визначені в Правилах ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобами покарання для не пов'язаними з позбавленням волі (Бангкокські правила). Важливо, що в цих правилах визнається, що деякі жінки-правопорушниці не становлять ризику для суспільства і що ув'язнення може ускладнити їхню соціальну реінтеграцію. Крім того, Бангкокські правила потребують від адміністрації в'язниць у співпраці зі службами пробації та/або соціального забезпечення, місцевими громадами та НУО розробляти та впроваджувати комплексні програми реінтеграції до та після звільнення, які враховують гендерні потреби ув'язнених жінок⁶.

Держави-учасниці Конвенції про права дитини зобов'язані забезпечити, щоб «арешт, затримання або тюремне ув'язнення дитини... використовувалися лише як крайній захід і протягом якомога коротшого відповідного періоду часу», а також, щоб будь-яка реакція на дитину, яка перебуває в конфлікті з законом, враховувала бажаність сприяння реінтеграції дитини та виконання нею конструктивної ролі в суспільстві. Відповідно до Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), метою навчання та поводження з дітьми, позбавленими волі, має бути забезпечення догляду, захисту, освіти та професійних навичок, щоб допомогти їм взяти на себе соціально конструктивну та продуктивну роль у суспільстві. Що стосується неінституційного поводження, слід докладати зусиль «для надання неповнолітнім на всіх стадіях провадження необхідної допомоги, такої як житло, освіта або професійна підготовка, працевлаштування або будь-яка інша допомога, корисна і практична, з метою сприяння процесу реабілітації»⁷.

Наголос на «законслухняній поведінці» та «соціально конструктивних ролях» як цілях поводження відображає важливість розгляду запобігання рецидивізму як головної мети втручань у сфері кримінального правосуддя. У Керівних принципах запобігання злочинності визнається, що запобігання злочинності охоплює широкий спектр підходів, включаючи заходи, спрямовані на «запобігання рецидивізму шляхом надання допомоги в соціальній реінтеграції правопорушників та інших превентивних механізмів (програми реінтеграції)». Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх

⁶Правилах ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) (резолюція 65/229 Генеральної Асамблеї), тринадцятий пункт преамбули та додаток, правило 46.

⁷Конвенція про права дитини (United Nations, Treaty Series, vol. 1577, No. 27531) (ст. 37, п. (b) та ст. 40, п. 1); та Стандартні мінімальні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з дітьми. 1); та Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї, додаток), правила 24.1 та 26.1.

(Ер-Ріадські керівні принципи) вказують на важливість заходів, спрямованих на сприяння соціалізації та інтеграції всіх дітей та молоді⁸.

Насамкінець, у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), міститься заклик до держав-членів розробляти заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням, з метою надання альтернатив тюремному ув'язненню, зменшуючи таким чином застосування тюремного ув'язнення, а також раціоналізувати політику кримінального правосуддя, беручи до уваги дотримання прав людини, вимоги соціальної справедливості та реабілітаційні потреби правопорушника. Токійські правила також заохочують зусилля, спрямовані на підвищення обізнаності та конструктивного ставлення широкої громадськості до цінності заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, а також до важливості соціальної реінтеграції правопорушників, і закликають розглядати участь громадськості у впровадженні альтернатив тюремному ув'язненню «як можливість для членів спільноти зробити свій внесок у захист свого суспільства»⁹.

Більш детальні посилання на відповідні міжнародні стандарти та норми наведені в наступних розділах.

В. Що таке програми соціальної реінтеграції?

Основна мета програм соціальної реінтеграції полягає в наданні правопорушникам допомоги та нагляду, які можуть знадобитися їм для відмови від злочинності, успішної реінтеграції в суспільство та уникнення рецидиву злочинної поведінки. Загалом існує три основні категорії програм соціальної реінтеграції: (а) реабілітаційні програми на рівні в'язниць; (б) програми реінтеграції та підтримки після звільнення¹⁰; та (с) програми, не пов'язані з позбавленням волі, на рівні громад.

Межі між цими категоріями не завжди чіткі. Деякі втручання після звільнення фактично починаються ще під час перебування правопорушників у в'язниці; такі втручання спрямовані на полегшення їхньої адаптації після звільнення. У багатьох країнах все більше уваги приділяється управлінню процесом повернення правопорушників у суспільство. Підтримка під час повернення до суспільства, як правило, надається наприкінці періоду ув'язнення, але вона також може надаватися раніше в межах програми умовного звільнення, з формальним наглядом або без нього. Асоціація керівників служб пробації Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії прийняла таке визначення «програм адаптації» – іншого терміна для втручань із соціальної реінтеграції: «систематичний та науково обґрунтований процес, за допомогою якого вживаються заходи для роботи з правопорушником, як під час ув'язнення, так і після звільнення, з тим, щоб громади були краще захищені від шкоди та значно зменшити ризик повторного вчинення правопорушень. Він охоплює весь комплекс роботи з ув'язненими, їхніми сім'ями та близькими у партнерстві з державними та волонтерськими організаціями».

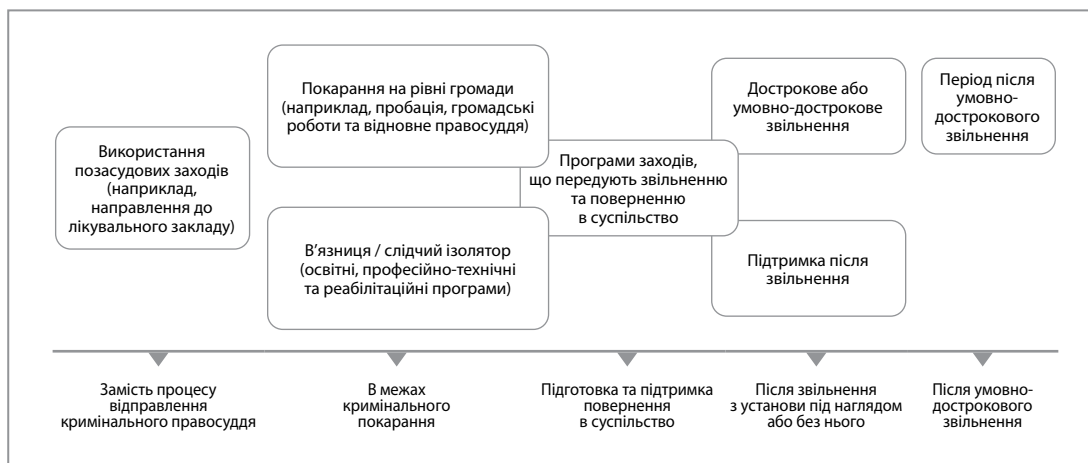
⁸Керівні принципи запобігання злочинності (резолюція 2002/13 Економічної і Соціальної Ради, додаток), п. 6 (d); та Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи) (резолюція 45/112 Генеральної Асамблеї, додаток), п. 10.

⁹Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (резолюція 45/110 Генеральної Асамблеї, додаток), правила 1.5, 17.2, 18.3 і 18.4.

¹⁰Останніми роками втручання після звільнення, в тому числі на рівні громади, називають «підтримкою після звільнення», «перехідними послугами» або програмами «соціальної реінтеграції» та «адаптації» (див. глосарій наприкінці цієї публікації).

Заходи соціальної реінтеграції можуть здійснюватися на різних етапах процесу кримінального правосуддя і навіть поза ним, коли правопорушників перенаправляють до альтернативних служб і програм (див. схему І). Вони охоплюють широкий спектр послуг та ініціатив, що впроваджуються або фінансуються системою кримінального правосуддя, і часто доповнюються програмами співпраці з громадськими організаціями та НУО.

Малюнок І. Програми соціальної реінтеграції та процес кримінального правосуддя

Усі такі втручання найкраще здійснювати в межах комплексної програми, спрямованої на вирішення конкретних проблем та викликів, що стоять перед окремим правопорушником. Позитивні результати реінтеграції з більшою ймовірністю будуть досягнуті тоді, коли чинники, що сприяють злочинній поведінці правопорушників, будуть усунені, а їхні фізичні та соціальні потреби будуть задовольнятися безперервно та комплексно як під час ув'язнення, так і після нього¹¹. Саме тому важливо наголошувати на комплексних заходах, заснованих на безперервності догляду, та надавати послідовну допомогу правопорушникам як у в'язничному середовищі, так і поза ним. Наприклад, підготовка до повернення в суспільство, очевидно, повинна починатися ще до звільнення правопорушника. Після звільнення втручання мають сприяти плавному переходу від в'язниці до суспільства, закріплювати здобутки, досягнуті у в'язниці завдяки лікувальним та освітнім програмам, і тривати до успішного завершення реінтеграції¹².

На жаль, такий підхід «наскрізної допомоги» (тобто загальносистемний спосіб втручання)¹³ рідко доступний для більшості правопорушників. Зокрема, в країнах з низьким та середнім рівнем доходу реінтеграція правопорушника може ускладнюватися бідністю, стигматизацією та соціальною ізоляцією, а також нерегулярним доступом до будь-якої форми охорони здоров'я, освіти чи допомоги. У таких випадках ув'язнення лише поглиблює проблеми, з якими стикається правопорушник.

Інвестиції лише у в'язниці, без додаткових інвестицій у послуги після звільнення, часто є недостатніми для вирішення цієї проблеми та значного зниження рівня рецидивізму. Період ув'язнення, коли правопорушники перебувають під суворим контролем, може бути використаний для стабілізації і початку усунення першопричин їхніх правопорушень;

¹¹ J. Travis, A. L. Solomon and M. Waul, *From Prison to Home: The Dimensions and Consequences of Prisoner Reentry* (Washington, D.C., Urban Institute, Justice Policy Center, 2001).

¹² A. Fox, "Aftercare for drug-using prisoners: lessons from an international study", *Probation Journal*, vol. 49, No. 2 (2002), pp. 120–129.

¹³ Див. М. Borzycki, *Interventions for Prisoners Returning to the Community* (Canberra, Australian Government Attorney-General's Department, 2005).

однак без відповідної підтримки соціальної реінтеграції правопорушників після звільнення ці досягнення часто виявляються нетривалими. Незважаючи на важливість реабілітаційних програм у в'язницях, слід зазначити, що багато заходів, спрямованих на реабілітацію та соціальну реінтеграцію правопорушників, можуть бути більш ефективно реалізовані в громаді. Насправді, ув'язнення часто може серйозно перешкоджати перспективам соціальної реінтеграції правопорушника. Особи, які перебувають у місцях позбавлення волі протягом тривалого часу, більш схильні до зв'язків з кримінальними елементами, ідентифікації з кримінальними цінностями, більшого погіршення сімейних та соціальних стосунків, а також до більших труднощів після повернення до суспільства. Однак, для тих, хто перебуває в ув'язненні, період ув'язнення має бути використаний для того, щоб максимально сприяти їхній подальшій реінтеграції в суспільство.

С. Зв'язок між соціальною реінтеграцією та громадською безпекою

Рівень рецидиву злочинів залишається дуже високим серед певних груп правопорушників. Хоча глобальна статистика відсутня, дані з окремих країн підтверджують, що рівень рецидивізму є високим, іноді перевищуючи 70 відсотків. Багато правопорушників, навіть після неодноразового відбування покарання у виді позбавлення волі, не можуть відмовитися від вчинення злочинів і реінтегруватися в суспільство. Ув'язнення саме по собі не здатне вирішити проблеми соціальної інтеграції правопорушників. Навіть коли ефективні пенітенціарні програми допомагають правопорушникам досягти прогресу під час ув'язнення, цей прогрес часто втрачається через відсутність подальшого нагляду та допомоги після звільнення. Тому в ефективних стратегіях запобігання злочинності на місцевому та національному рівнях має приділятися особлива увага інтеграції (та реінтеграції) правопорушників у суспільство¹⁴. Насправді, вжиття відповідних заходів є, мабуть, одним з найкращих і найбільш економічно ефективних способів запобігання повторному вчиненню злочинів.

Соціальні та економічні наслідки невдалої реінтеграції правопорушників викликають велике занепокоєння в осіб, відповідальних за формування політики, в усьому світі. Кожен злочин має соціальні наслідки. Окрім витрат на розслідування та кримінальне переслідування злочинів, витрат на судовий розгляд та витрат на ув'язнення, необхідно також враховувати інші «соціальні витрати» для постраждалих та суспільства:

Якщо колишній в'язень не може успішно реінтегруватися, суспільство зазнає... прямих і непрямих втрат. Якщо в'язні повторно скоюють злочини після звільнення, безпека громади ставиться під загрозу через зростання злочинності. Існують витрати, пов'язані з охороною правопорядку та судовим розглядом цих нових злочинів, а також витрати на адміністрування нових покарань. Існують також непрямі витрати для суспільства, які набагато менші піддаються кількісній оцінці, наприклад, витрати, які несуть постраждалі від злочинів, витрати, пов'язані з втратою економічних і громадських спроможностей, або витрати, пов'язані з тим, що колишні в'язні покладаються на соціальні служби замість того, щоб робити свій внесок у життя суспільства¹⁵.

¹⁴ Відповідно до керівних принципів співробітництва та технічної допомоги у сфері запобігання злочинності в містах, всеосяжний та комплексний план дій із запобігання злочинності має включати заходи щодо запобігання рецидивізму шляхом надання соціально-виховної підтримки під час відбування покарання у в'язниці та під час підготовки до звільнення з в'язниці, а також шляхом надання активної ролі громаді в реабілітації правопорушників (Резолюція Економічної та Соціальної Ради 1995/9, додаток), п. 3 (d) (ii).

¹⁵ M. Borzycki and T. Makkai, "Prisoner reintegration post-release". Доступно за посиланням: <http://www.ibrarian.net/navon/page.jsp?paperid=6084622&searchTerm=prison+reintegration>.

Крім того, серйозною проблемою в багатьох країнах є переповненість в'язниць. Хоча це є досить складною проблемою, немає сумнівів, що вона частково пояснюється великою кількістю рецидивістів, які населяють в'язниці і для яких ув'язнення вплинуло мало або зовсім не вплинуло на їхню відмову від скоєння злочинів. Однією з ключових стратегій зменшення кількості в'язнів є забезпечення ефективних реабілітаційних програм для в'язнів та підтримка їхньої соціальної реінтеграції після звільнення¹⁶. На жаль, переповненість в'язниць сама по собі впливає на здатність в'язниць пропонувати змістовні програми реабілітації і, як правило, обмежує доступ в'язнів до існуючих програм.

✚ Для отримання додаткової інформації щодо вирішення проблеми переповненості в'язниць див. Посібник зі стратегій зменшення переповненості в'язниць (2013 р.), опублікований УНЗ ООН у співпраці з Міжнародним комітетом Червоного Хреста

Ще однією серйозною проблемою є проблема рецидивізму. Значна частина правопорушників часто потрапляє до пенітенціарної системи за порівняно незначні злочини, як-от дрібні майнові злочини, відбуваючи послідовні та відносно короткі терміни ув'язнення. Хоча такі злочини мають менш серйозний характер, їхній вплив на громади, громадську безпеку та довіру суспільства до системи правосуддя є значним. Більшою мірою поведінка таких правопорушників може бути пов'язана зі зловживанням психоактивними речовинами та залежностями, психічними розладами, відсутністю навичок роботи та іншими проблемами. Оскільки вони, як правило, відбувають короткі терміни ув'язнення, їхній доступ до лікування та інших програм під час ув'язнення, а також до послуг і нагляду після звільнення є досить обмеженим, і вони залишаються під високим ризиком повторного скоєння злочинів. Таким чином, вони не лише становлять реальну загрозу суспільній безпеці, а й перенаселяють в'язниці та мають мало можливостей інтегруватися в основне суспільство. Тому важливо забезпечити рецидивістам пріоритетний доступ до програм соціальної реінтеграції, включаючи ефективний громадський нагляд, після звільнення¹⁷.

У країнах з низьким і середнім рівнем доходу особи, відповідальні за формування політики, іноді вагаються щодо інвестування в програми соціальної реінтеграції правопорушників, особливо коли така допомога і послуги не є легкодоступними навіть для пересічних громадян. Однак особи, які приймають рішення, повинні пам'ятати, що такі програми необхідні не лише для правопорушників, а й для громадської безпеки та, зрештою, для соціально-економічного розвитку країни.

D. Запобігання рецидивізму та пов'язаним із ним факторам ризику

Сприяння реінтеграції правопорушників є складним завданням, а вплив конкретних заходів часто важко піддається вимірюванню¹⁸. Зниження рівня рецидивізму залишається головним показником успішності програм соціальної реінтеграції. Термін «рецидивізм» означає повторне вчинення злочину тобто особа, яка стала об'єктом втручання системи кримінального правосуддя, повторно вчиняє злочини пізніше.

¹⁶ F. Lösel, "Counterblast: the prison overcrowding crisis and some constructive perspectives for crime policy", *Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 46, No. 5 (2007), pp. 512–519.

¹⁷ P. Dawson and L. Cupplditch, "An impact assessment of the Prolive and Other Priority Offender programme", Home Office Online Report 08/07 (London, Home Office, 2007).

¹⁸ C. T. Griffiths, Y. Dandurand and D. Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention* (Ottawa, Public Safety Canada, National Crime Prevention Centre, 2007).

На рівні окремої особи рецидивізму можна запобігти, коли правопорушник відмовляється від злочину. «Відмова» означає процес, внаслідок якого правопорушники припиняють брати участь у злочинній поведінці та надалі ведуть життя без вчинення злочинів під впливом зовнішнього впливу або без нього. Відмова від злочинної діяльності пов'язана з низкою факторів, таких як набуття нових навичок, повна зайнятість або значуще партнерство в житті. Зміна сімейних обставин та умов праці є ключовими факторами, що пояснюють відмову від злочинів. Однак, хоча здається правдоподібним, що відмова від злочинів стає менш імовірною, коли проблемні соціальні обставини зростають, причинно-наслідковий зв'язок між цими факторами та відсутністю злочинної поведінки визначити важко¹⁹.

Програми, засновані на теорії відмови, наголошують на довгострокових змінах, а не на короткостроковому контролі, визнаючи, що прогрес навряд чи буде прямим і безперервним. Основна увага приділяється підтримці правопорушників у тому, щоб вони побачили себе в новому, більш позитивному світлі, з надією на майбутнє. Цей підхід передбачає, що успішна соціальна реінтеграція правопорушника ґрунтується на поєднанні мотивації, людського та соціального капіталу. «Людський капітал» частково стосується здатності людини до змін і досягнення цілей. «Соціальний капітал» включає такі фактори, як працевлаштування та підтримка з боку сім'ї або інших осіб²⁰.

Запобігання рецидивізму потребує ефективних втручань, заснованих на розумінні факторів, які наражають правопорушників на ризик і ускладнюють їхню успішну реінтеграцію в суспільство. Деякі фактори ризику є динамічними. Це означає, що вони піддаються змінам, тоді як інші, (статичні) фактори ризику, – ні²¹. Статичні фактори ризику не змінюються з часом; вони включають такі аспекти, як, зокрема, стать правопорушника, кримінальне минуле, вік на момент арешту або попередні проблеми з психічним здоров'ям. З іншого боку, на динамічні фактори ризику можна впливати за допомогою втручань у межах або поза межами системи кримінального правосуддя. Відповідні програми різняться залежно від факторів ризику та типу проблем соціальної реінтеграції, які вони покликані вирішити. Багато програм зосереджені на конкретних проблемах, з якими стикаються правопорушники, таких як низький рівень освіти, безробіття або вживання наркотиків. Інші програми розроблені для роботи з конкретними категоріями правопорушників, такими як молоді правопорушники, рецидивісти, правопорушники з наркотичними розладами, правопорушники з психічними розладами або особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті²².

Більшість правопорушників стикаються з низкою соціальних, економічних та особистих проблем, які, як правило, стають перешкодами на шляху їхньої соціальної інтеграції. Деякі з цих проблем є наслідком соціального оточення правопорушника, його сім'ї, групи однолітків або низького рівня освіти та навичок. Правопорушники можуть мати досвід соціальної ізоляції та маргіналізації, фізичного або емоційного насильства, недостатньої зайнятості або безробіття, а також залучення до злочинного способу життя, яке почалося в ранньому віці. Правопорушники також можуть мати фізичні та психічні вади або проблеми зі здоров'ям, включаючи проблеми, пов'язані зі зловживанням психоактивними речовинами та наркотичною залежністю. Багато правопорушників мають серйозний брак навичок,

¹⁹ S. Farrall, *Rethinking What Works with Offenders: Probation, Social Context and Distance from Crime* (Cullompton, Devon, Willan Publishing, 2002), p. 212.

²⁰ *Resource Material Series No. 82* (Tokyo, Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, 2010), Work Product of the 145th International Training Course, "The Effective Resettlement of Offenders by Strengthening 'Community Reintegration Factors'", Visiting Experts' Papers, S. Pitts, pp. 3 ff.

²¹ G. Harper and C. Chitty, eds., *The Impact of Corrections on Re-offending: A Review of "What Works"*, 3rd ed., Home Office Research Study 291 (London, Home Office, Research, Development and Statistics Directorate, 2005).

²² Див. Y. Dandurand and others, *Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations: A Comparative Analysis* (Vancouver, International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy, 2008), p. 8; and Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 4.

який заважає їм конкурувати та досягати успіху в суспільстві: погані навички міжособистісного спілкування, низький рівень формальної освіти, неграмотність або неписьменність, погане когнітивне або емоційне функціонування, відсутність навичок планування та управління фінансами²³.

На такі динамічні фактори ризику можуть впливати інституційні програми та програми на рівні громад, зосереджуючись на мотивації, освіті, розвитку навичок, працевлаштуванні, житлі, міжособистісних стосунках, лікуванні наркозалежності та алкоголізму, охороні психічного здоров'я та когнітивно-поведінкових інтервенціях²⁴.

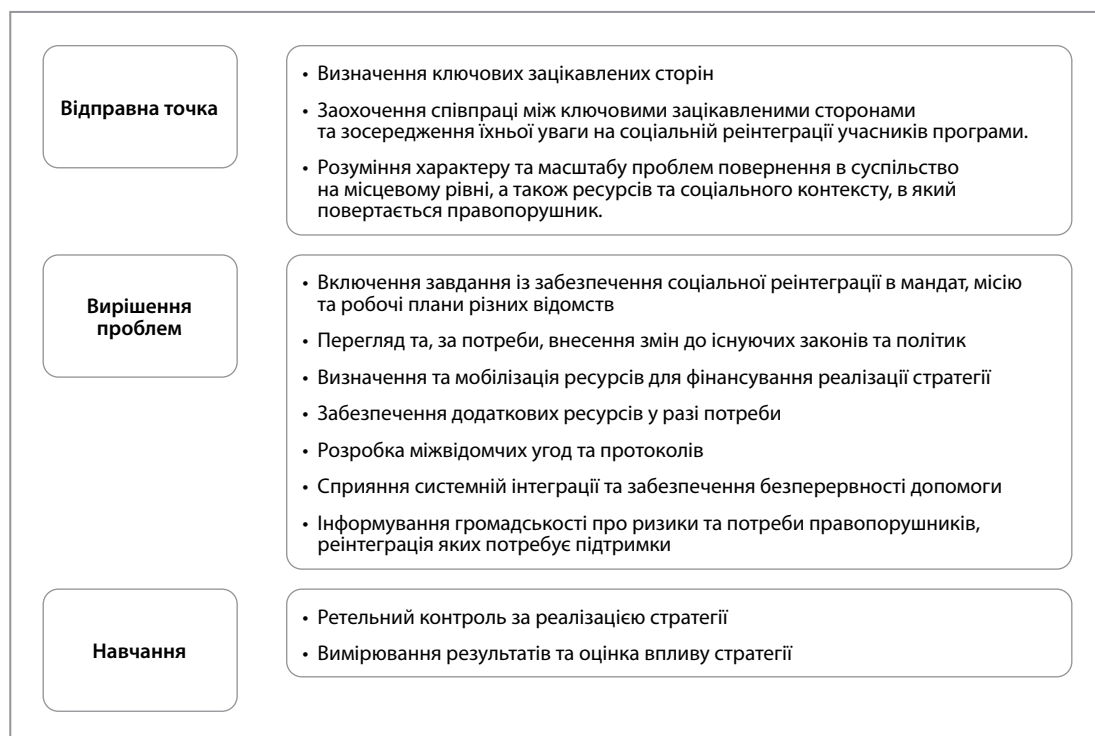
²³ Там само.

²⁴ Дослідники визначили низку ранніх профілактичних втручань, які можуть зменшити фактори ризику. До них належать дошкільна освіта, сімейна грамотність, інформація та підтримка для батьків, тренінги з розвитку логічного мислення та соціальних навичок, організаційні зміни в школах та програми читання (див. Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 4)). Крім того, багато країн використовують ініціативи громадського правосуддя та суди для вирішення проблем, засновані на концепції терапевтичної юриспруденції, щоб забезпечувати альтернативи ув'язненню, враховувати фактори ризику та потреби правопорушників і активно залучати громаду до їхньої соціальної реінтеграції.

Способи інвестування в соціальну реінтеграцію правопорушників

Простого рецепту для розробки ефективної та комплексної стратегії запобігання рецидивізму та соціальної реінтеграції правопорушників не існує. Підхід, який застосовується в кожній країні, значною мірою залежить від чинного законодавства і ресурсів, які є в розпорядженні системи правосуддя та громади, а також сприйнятливості населення до прогресивних ініціатив у сфері запобігання рецидивізму. Однак деякі з основних кроків, пов'язаних з плануванням та реалізацією стратегії соціальної реінтеграції правопорушників, є досить схожими (див. малюнок II).

Малюнок II. Елементи стратегії соціальної реінтеграції правопорушників

Почати цей процес можна шляхом прийняття нового законодавства або створення нових функцій чи відповідальних центрів з чітким мандатом щодо запобігання рецидивізму. У деяких випадках стратегія соціальної реінтеграції може бути частиною більш широкої

стратегії запобігання злочинності. В інших випадках вона може бути самостійною і децентралізованою, щоб враховувати різні пріоритети запобігання злочинності в різних громадах. Як правило, стратегії соціальної реінтеграції передбачають залучення різних рівнів влади, координацію між відомствами (охорони здоров'я, освіти, пенітенціарної адміністрації, правоохоронних органів тощо) та мобілізацію ресурсів громади.

Сполучені Штати Америки

Національний інститут виправних установ, Інститут містобудування та Міністерство юстиції США розробили онлайн-ресурси для громад, які допоможуть їм розробити власні стратегії підвищення громадської безпеки шляхом планування переходу правопорушників з в'язниці до життя в громаді. Це має на меті мобілізувати місцеві громади та сприяти розробці місцевих стратегій і відповідальності (див., наприклад, навчальний онлайн-набір «Перехід від в'язниці до громади» (доступний за посиланням: <http://tjctoolkit.urban.org/>), розроблений Інститутом містобудування та Національним інститутом виправних установ). У багатьох штатах створюються ради з питань політики щодо повернення в'язнів на свободу для розробки політики, координації програм між державними установами, мобілізації ресурсів громади та вдосконалення процесу повернення на свободу.

Згідно з наявними даними, найбільш успішними стратегіями соціальної реінтеграції правопорушників є ті, що:

- (a) відображають пріоритети громадської безпеки громади, для якої вони розробляються, в тому числі шляхом залучення громади до планування та реалізації заходів з метою посилення відповідальності громади;
- (b) поділяють правопорушників на категорії, включаючи обґрунтовані методи оцінки їхніх ризиків і потреб, а також специфічні проблеми соціальної реінтеграції, з якими вони можуть зіткнутися;
- (c) починають здійснюватися, якщо правопорушник перебуває під вартою, якомога раніше і діють протягом усього періоду повернення правопорушника до життя в суспільстві («наскрізний догляд»);
- (d) передбачають притягнення правопорушників до відповідальності за їхній власний вибір і дії, але дотримуючись балансу між наглядом і контролем, з одного боку, та підтримкою і допомогою, з іншого;
- (e) передбачають надання комплексної та всебічної допомоги у формі скоординованих зусиль усіх залучених відомств та на основі міцної міжвідомчої співпраці;
- (f) підкріплені науково обґрунтованими практиками ведення випадків та належними системами управління інформацією; і пропонують правопорушникам, коли це можливо, єдиний контактний пункт для доступу до підтримки та послуг;
- (g) включають продуману стратегію комунікацій та зв'язків з громадськістю, щоб стимулювати та надання підтримки та залучення громади;
- (h) мають надійний компонент моніторингу та оцінки, який дозволяє розвивати та вдосконалювати заходи зі збереженням підзвітності перед громадою за результати зниження рівня злочинності;
- (i) враховують гендерні та вікові особливості²⁵.

²⁵ За матеріалами Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 41.

А. Визначення правової бази та збір відповідних даних

1. Відповідні закони та політики

Стратегічний підхід до розробки політики та програм реінтеграції правопорушників потребує ретельного аналізу існуючих законів та політик. Необхідно виявити будь-які правові або регуляторні перешкоди, які можуть заважати міжвідомчій співпраці або здійсненню ефективного нагляду та наданню допомоги правопорушникам у в'язницях, а також у громаді. Уваги можуть потребувати різні аспекти чинного законодавства, зокрема:

- (a) *Законодавство та політика у сфері виконання покарань.* Кримінальне (кримінально-виконавче) законодавство та його положення про покарання впливають на те, кого засуджують до позбавлення волі, на який термін і з якою метою. Вони також визначають, чи можливі покарання, не пов'язані з позбавленням волі, і як часто вони можуть застосовуватися до різних категорій правопорушників і видів злочинів;
- (b) *Законодавство про поліцію.* Необхідно також ретельно вивчити закони та політику, що регулюють діяльність поліцейських органів, встановлюють їхні повноваження та мандат, визначають структуру управління та загальні параметри, в межах яких здійснюються поліцейські функції. Ці закони можна зробити більш релевантними для соціальної реінтеграції правопорушників, націлюючи поліцейських та органи поліції на співпрацю з виправними установами та громадськими організаціями з метою полегшення нагляду за правопорушниками та їхньої реінтеграції;
- (c) *Законодавство про в'язниці.* Закони та нормативні акти, що регулюють управління в'язницями, частково визначають тип програм реінтеграції та втручань, які можливі у в'язниці;
- (d) *Законодавство про пробацію.* Це закони і політика, що регулюють цілі, наявність пробації як варіанту покарання, умови, які додаються до пробаційного наказу, і характер нагляду, що пропонується правопорушникам, які перебувають на пробації, а також закони, що створюють службу пробації та її обов'язки;
- (e) *Законодавство про ювенальну юстицію.* Реінтеграція неповнолітніх правопорушників заслуговує на пріоритетне ставлення. Тому існуючі закони про ювенальну юстицію мають бути переглянуті з точки зору того, чи передбачають вони, наприклад, альтернативи ув'язненню, чи допускають виведення з-під варти, чи забезпечують адекватні програми та освіту для неповнолітніх, позбавлених волі, і чи сприяють вони достроковому звільненню та соціальній реінтеграції неповнолітніх правопорушників;
- (f) *Законодавство про конфіденційність.* Закони про захист приватного життя (та доступ до інформації) і те, як вони застосовуються, можуть сприяти або перешкоджати обміну інформацією між різними установами, які повинні працювати разом, щоб підтримувати реінтеграцію правопорушників;
- (g) *Законодавство та договори, що стосуються міжнародної передачі засуджених осіб.* Чинні закони та договори можуть сприяти або не сприяти добровільному поверненню іноземних правопорушників до країни їхнього громадянства²⁶;

²⁶ У зв'язку з цим див. також УНЗ ООН, *Посібник з питань міжнародної передачі засуджених осіб*, Серія посібників з кримінального правосуддя (2012 р.).

(h) *Законодавчі положення, пов'язані з звільненням із-під варти.* Програми перенаправлення мають вирішальне значення для соціальної реінтеграції правопорушників і можуть сприяти їхньому ранньому доступу до належних заходів втручання. Чинні закони, що стосуються використання дискреційних повноважень на різних рівнях системи кримінального правосуддя та можливості перенаправлення правопорушників до некримінальних заходів, часто потребують перегляду, роз'яснення або посилення;

(i) *Правові положення, що стосуються несудових заходів.* Обчислення строку покарання, звільнення від відбування покарання та його виконання впливають на покращення поведінки правопорушника та його подальше повернення до суспільства;

(j) *Законодавчі положення, що стосуються умовно-дострокового звільнення.* Закони та політика, що встановлюють різні програми умовно-дострокового звільнення, включаючи право на звільнення, процедуру, процес прийняття рішень, умови, нагляд та управління програмами, визначатимуть частоту застосування умовного або дострокового звільнення та ступінь їхнього сприяння соціальній реінтеграції правопорушників. Там, де таких законодавчих положень не існує, їх слід розробити в першочерговому порядку;

(k) *Правові положення, що стосуються права на отримання послуг.* Різні закони та нормативні акти, що регулюють забезпечення різних схем лікування, послуг та підтримки, можуть впливати на доступ правопорушників до цих послуг. Перешкоди, що заважають їм отримати доступ до послуг, мають бути виявлені та усунуті. Закони і політика, що регулюють доступ до медичних послуг і ліків, часто мають особливе значення для становища правопорушників після їхнього повернення в суспільство, зокрема правопорушників із серйозними захворюваннями, психічними розладами або проблемами зі зловживанням психоактивними речовинами, а також вагітних жінок і дітей.

2. Дані про повернення правопорушників у суспільство

На додаток до наведеного вище огляду застосовної нормативно-правової бази, особам, відповідальним за формування політики, необхідно отримати чітке уявлення про профіль і характеристики групи правопорушників, у тому числі тих, хто звільняється з місць позбавлення волі, а також про наявні в громаді можливості для підтримки соціальної реінтеграції правопорушників. Деяка інформація такого характеру, що необхідна для планування, може бути вже наявна в національній пенітенціарній системі.

Картування повернення в'язнів у суспільство

Метою збору, аналізу та картування даних про повернення в'язнів у суспільство є надання громадськості, урядовцям, особам, відповідальним за формування політики, надавачам послуг, колишнім в'язням та іншим зацікавленим особам інформації про місцеву динаміку повернення в'язнів у суспільство. Ці зацікавлені сторони можуть використовувати цю інформацію для покращення та вдосконалення місцевої політики, надання послуг та реагування громади на проблеми повернення в'язнів у суспільство. Ініціатива з картування повернення в'язнів у суспільство має сформувати партнерство місцевих зацікавлених сторін, щоб керувати процесом поширення картування повернення в'язнів з метою покращення життя громад.

Джерело: N. G. La Vigne, J. Cowan and D. Brazzell, Mapping Prisoner Reentry: An Action Research Guidebook, 2nd ed. (Washington, D.C., Urban Institute, Justice Policy Center, 2006).

Мета полягає в тому, щоб розробити відповідні програми, які б відповідали інтересам громади, спиралися на її сильні сторони та дозволяли громаді керувати ризиками, на які вона може наражатися. Тому важливо мати доступ до даних про громади, в яких проживають або в які планують повернутися правопорушники, в тому числі про їхню спроможність надавати послуги та здійснювати нагляд.

Було розроблено методи, які допомагають картувати дані про повернення правопорушників у суспільство, використовуючи географічні інформаційні системи та дані міського планування. Карти, що відображають концентрацію звільнених в'язнів на певній території, є основою для ініціативи з планування повернення в'язнів. Розробка карт може надати цінну інформацію про те, як повернення в'язнів може вплинути на місцеві громади і якою мірою наявні ресурси та послуги можуть задовольнити потреби осіб, які повертаються. Результати такої розробки часто призводять до виявлення громад, до яких правопорушники повертаються у непропорційно великій кількості, а отже, до прийняття рішення про рівень доступу до послуг, а також нагляду за правопорушниками. Якщо дані про повернення на місцевому рівні ретельно поширюються та подаються стратегічно, щоб створити основу для позитивних дій громади, то підготовка карт може зробити значний внесок у стратегію залучення громади, заручившись підтримкою зацікавлених сторін²⁷.

3. Дані для моніторингу та оцінки

Розробка програм на основі фактичних даних, у тому числі ініціатив, спрямованих на соціальну реінтеграцію правопорушників, передбачає, що результати програми підлягають моніторингу та оцінці для визначення того, чи досягаються цілі та завдання програми. Розробка програм на основі фактичних даних передбачає, що результати оцінки аналізуються з метою визначення отриманих висновків і передового досвіду та їх інтеграції в майбутні програми. Усе це ґрунтується на використанні чітких критеріїв, за якими можна виміряти результати програми, на застосуванні надійних методів вимірювання та на збиранні відповідних даних у процесі реалізації програми.

Однією з причин, чому визначення найкращих практик щодо програм соціальної реінтеграції є складним завданням, є той факт, що багато організацій задовольняються простим вимірюванням проміжних результатів програми і не приділяють достатньої уваги більш суперечливому і складному завданню вимірювання підсумків або кінцевих результатів програми. Оцінка ефективності програмного втручання включає щонайменше три основні етапи:

- (a) вимірювання змін у спостережуваних результатах;
- (b) віднесення змін у спостережуваних результатах до програми (тобто, чи є зміна результатом реалізації програми або одного з її заходів);
- (c) оцінка цінності змін шляхом посилення на стандарти, цілі, орієнтири чи інші програми або порівняння з ними.

Оцінка програми соціальної реінтеграції передбачає, що її цілі та завдання чітко сформульовані та визначені за допомогою вимірюваних результатів. На жаль, це не завжди так. Занадто часто заплановані результати не сформульовані як вимірювані зміни з плином часу, цілі є нереалістичними або суперечливими, а критерії або показники успіху не визначені. Крім того, за відсутності логічної моделі або емпірично обґрунтованої теорії змін, важко визначити, чи можна логічно і та обґрунтовано пов'язати спостережувані результати з програмою.

²⁷ D. Brazzell, "Informing and engaging communities through reentry mapping", Reentry Mapping Brief (Washington, D.C., Urban Institute, 2007).

Як зазначають дослідники, «люди скоюють злочини з багатьох причин, і вони також припиняють скоювати злочини з багатьох причин»²⁸. Участь у програмі соціальної реінтеграції не є автоматично найвагомішим фактором, що впливає на відмову від вчинення злочинів. Проте відмова від вчинення злочинів (тобто відсутність рецидивізму) є бажаним результатом програм соціальної реінтеграції, і його зазвичай вимірюють за допомогою таких показників, як кількість повторних злочинів, повторне засудження або повторне ув'язнення. Однак рівень рецидивної злочинності визначити досить складно. Оцінки рівня рецидивної злочинності залежать від того, як і коли вимірюється рецидивізм. Крім того, рецидивізм може вимірюватися на різних етапах контакту правопорушника із системою кримінального правосуддя. Використання коефіцієнтів судимості як показника рецидивізму має свої обмеження, оскільки це призводить до недообліку фактичних правопорушень, а показник «все або нічого»; не враховує зміни в характері, тяжкості або частоті скоєних злочинів. Таким чином, навіть якщо рецидивізм є неминучим показником ефективності програм соціальної реінтеграції, його необхідно доповнювати іншими, більш вираженими показниками.

В. Сприяння міжвідомчому співробітництву

Поліція, пенітенціарна адміністрація, органи пробації, інші державні установи та громадські організації відіграють важливу роль у спільному вирішенні деяких проблем, пов'язаних з розробкою, управлінням та оцінкою програм соціальної реінтеграції. Ефективне співробітництво між цими установами, а також спільне бачення та відповідальність за запобігання рецидивізму мають вирішальне значення для того, щоб цілісна стратегія соціальної реінтеграції була успішною та принесла відчутні вигоди для безпеки громади.

Комплексні програми

Дедалі більше визнається, що всі заходи, незалежно від їхнього змісту, найкраще здійснювати в межах комплексної програми, спрямованої на вирішення конкретних питань, недоліків і проблем окремого в'язня.

Джерело: M. Borzycki and E. Baldry, Promoting Integration: The Provision of Prisoner Post-release Services, Trends and Issues in Crime and Criminal Justice Research Paper No. 262 (Canberra, Australian Institute of Criminology, September 2003).

Модель надання послуг з «наскрізного догляду», від в'язниці до громади, потребує надання послуг через інтегровані, міжвідомчі партнерства за участю пенітенціарних адміністрацій, інших державних установ та неурядових організацій, відповідальних за надання послуг з лікування та соціального забезпечення. Ці моделі потребують впровадження належних практик ведення випадків, що, як правило, передбачає призначення особи, відповідальної за конкретний випадок, як основної особи з питань забезпечення або посередництва в лікуванні, підтримці і навіть нагляді. У зв'язку з цим, найкращою практикою є, коли одна установа бере на себе провідну роль у партнерстві та відповідає за координацію заходів. Такий механізм, ймовірно, допоможе різним партнерам та іншим зацікавленим сторонам виробити спільне бачення того, що має бути досягнуто, а також спільну мову, якою вони зможуть краще спілкуватися один з одним щодо процесу та цілей програм.

²⁸ A. Worrall and C. Hoy, *Punishment in the Community: Managing Offenders, Making Choices* (Cullompton, Devon, Willan Publishing, 2005), p. 11.

Характеристики успішних міжвідомчих підходів до реінтеграції

- Чіткість цілей
- Конкретний розподіл ресурсів
- Чіткість відповідних ролей персоналу (та установ)
- Лідерство та відповідальність для просування вперед
- Процедури прийняття спільних рішень
- Усвідомлення важливої ролі сім'ї
- Належна комунікація та процедури вирішення комунікаційних проблем
- Належний нагляд за персоналом та інвестиції в розвиток і навчання
- Елементи рефлексії та оцінки прогресу в досягненні поставлених цілей і перегляду процедур, якщо вони є неефективними або виявляються каменем спотикання

Джерело: A. Haggel, "Key elements of effective practice: resettlement" (London, Youth Justice Board, 2004).

В ідеалі, установи-партнери повинні мати можливість розраховувати на спільну та ефективну систему управління інформацією, яка забезпечує належний захист конфіденційної інформації та захищає людей від можливого неправомірного використання такої інформації.

Міжвідомче співробітництво є найбільш ефективним, коли воно формалізоване і супроводжується чіткими протоколами обміну інформацією, розподілу ресурсів та вирішення проблем. Відповідні ролі та обов'язки всіх відомств мають бути чітко визначені, щоб забезпечувати взаєморозуміння політики та практик кожного з них. За можливості, задіяні організації можуть розглянути можливість об'єднання інформаційних систем для обміну даними з кримінального правосуддя, охорони здоров'я, служб зайнятості та соціальних служб, а також, за потреби, їхнього аналізу. Розуміння важливості обміну інформацією при дотриманні конфіденційного характеру певної інформації є важливим першим кроком до визначення реалістичної підгрупи інформації, якою можна ділитися і яка буде доступна особам, що приймають рішення, і працівникам, які ведуть випадки. Розробка процедур, за допомогою яких можна отримати інформовану згоду осіб на міжвідомчий доступ до їхньої особистої інформації, може покращити доступ до відповідної інформації серед різних зацікавлених сторін.

Тісне співробітництво між різними залученими установами також допомагає їм публічно інформувати громадськість про свою увагу до безпеки громади та запобігання рецидивізму. Однак часто виникає необхідність створення комітету з високопосадовців та лідерів громади, який би виконував роль центрального координаційного механізму та спрямовував загальну стратегію громади. Робота такого комітету потребує належної підтримки з боку персоналу, який може сприяти поточній комунікації між установами, підтримувати системи управління інформацією, готувати зустрічі та проводити їх, а також готувати матеріали.

Роль поліції

Ініціативи з реінтеграції правопорушників та запобігання рецидивізму дуже добре вписуються в модель взаємодії поліції з громадою, в якій акцент робиться на вирішенні проблем шляхом співпраці з іншими відомствами та місцевими зацікавленими сторонами. Поліція має спроможність для того, щоб відігравати важливу, якщо не провідну роль в ініціативах з реінтеграції правопорушників. Однак для того, щоб взяти на себе таку роль, поліція повинна розширити своє традиційне розуміння правоохоронної діяльності, включивши до неї запобігання злочинності, вирішення проблем, залучення громадськості та стратегічне партнерство. Ті, хто займається підтримкою реінтеграції правопорушників, можуть

отримати багато користі від участі поліції. Залучення поліції може сприяти як нагляду за правопорушниками, так і наданню допомоги в громаді, а також заохоченню правопорушників до дотримання умов звільнення або пробації. За законом поліція часто відіграє певну роль у забезпеченні дотримання цих умов. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки поліція округу Колумбія бере участь у «турах моніторингу», під час яких домівки правопорушників, що належать до групи підвищеного ризику, відвідують спільно офіцер громадського нагляду та співробітник центрального департаменту поліції.

Поліція та реінтеграція правопорушників

Як основна зацікавлена сторона у зниженні рецидивізму серед звільнених в'язнів, поліція може здійснювати такі заходи реагування:

- Співпраця з органами пробації та умовно-дострокового звільнення для посилення нагляду
- Проведення фасилітаційних сесій, які інформують в'язнів, що повертаються в суспільство, про очікування та підтримку з боку громади
- Збір та обмін інформацією про поведінку, яка вказує на те, що звільнені в'язні мають проблеми з реінтеграцією в суспільство (наприклад, проводять час зі своїми колишніми членами банди, порушують комендантську годину).
- Розвиток існуючих партнерств (та залучення нових партнерів) для посилення спільних дій у межах ініціатив з реінтеграції
- Залучення звільнених правопорушників до послуг та ресурсів громади
- Спілкування з мешканцями для подолання бар'єрів, спричинених попередньою шкодою

Джерело: N. G. La Vigne and others, Prisoner Reentry and Community Policing: Strategies for Enhancing Public Safety (Washington, D.C., Urban Institute, Justice Policy Center, 2006)..

IV.

Програми реабілітації в місцях позбавлення волі

В'язні стикаються з низкою соціальних, економічних та особистих проблем, які, як правило, значно ускладнюють їхню соціальну реінтеграцію. Деякі з цих проблем є наслідком власних обставин та досвіду правопорушників. Інші проблеми є прямими наслідками ув'язнення, а також ставлення суспільства до правопорушників, які вийшли на свободу.

Позбавлення волі саме по собі, як правило, має декілька «побічних ефектів»²⁹ для правопорушників: вони можуть втратити засоби до існування, особисті речі та можливість утримувати житло для себе та своєї сім'ї; вони можуть захворіти на тяжку хворобу під час перебування під вартою; ув'язнення може завдати шкоди їхнім соціальним зв'язками і призвести до втрати важливих особистих стосунків; вони можуть зазнати труднощів із психічним здоров'ям або набути шкідливих для себе звичок і поглядів³⁰. Зрештою, умови ув'язнення та в'язничний режим, як відомо, сприяють інституціоналізації правопорушників та виникненню інших особистих проблем, які ускладнюють їхню реінтеграцію. Без ефективних програм, які допомагають правопорушникам долати ці численні виклики, ймовірність їхньої успішної соціальної реінтеграції є дуже низькою. Програми реабілітації в місцях позбавлення волі є найбільш ефективними, коли вони засновані на повній діагностиці та індивідуальній оцінці правопорушника та його ситуації³¹. Така оцінка має відбуватися якомога швидше після прибуття правопорушника до установи і, якщо це можливо, бути основою для комплексного та індивідуального плану втручання. Таким чином, програми можуть зосередитися на динамічних факторах ризику та інших проблемах, з якими стикаються правопорушники, щоб підготувати їх до звільнення та успішної соціальної реінтеграції. Усі програми мають бути розроблені, зважаючи на культурні особливості, і, за потреби, враховувати гендерні потреби ув'язнених жінок, а також особливі потреби деяких інших категорій в'язнів.

Спеціалізовані програми можуть бути запропоновані безпосередньо перед звільненням правопорушників у співпраці з громадськими організаціями, які можуть надавати послуги з догляду після звільнення та здійснювати подальший нагляд за правопорушниками. Персонал в'язниці повинен встановлювати та активно підтримувати необхідні зв'язки та співпрацювати із закладами охорони здоров'я та іншими відповідними надавачами послуг на рівні громади.

²⁹ Borzycki and Makkai, "Prisoner reintegration", post-release, p. 10.

³⁰ Див. Dandurand and others, *Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations*, p. 9.

³¹ United States, Department of Justice, "Roadmap to reentry: reducing recidivism through reentry reforms at the Federal Bureau of Prisons" (Washington, D.C., April 2016).

А. Відповідні міжнародні стандарти та норми

Загалом, рівень дотримання пенітенціарною системою всіх Правил Нельсона Манделі, включаючи основні принципи та мінімальні стандарти, пов'язані з умовами ув'язнення, поводженням із в'язнями, практикою управління в'язницями та компетенцією персоналу в'язниці, впливатиме на те, наскільки досвід ув'язнення правопорушників сприятиме або, можливо, перешкоджатиме їхній успішній соціальній реінтеграції після звільнення. Більше того, Правила Нельсона Манделі нерозривно пов'язують досягнення кінцевої мети будь-якої пенітенціарної системи, а саме захист суспільства і зниження рівня рецидивізму, з активним використанням періоду ув'язнення для формування у в'язнів здатності і бажання вести законслухняне і самодостатнє життя після звільнення (правила 4 і 91).

Правила Нельсона Манделі: правила 91 і 92, пункт 1

Правило 91

Під час поводження з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, з огляду на тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення, а також допомагати їм пристосуватися до нового життя. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності.

Правило 92

1. З цією метою треба вжити всіх відповідних заходів, включно із задоволенням релігійних потреб у країнах, де це можливо, освітою, професійною орієнтацією та навчанням, вивченням конкретних соціальних випадків, консультаціями щодо працевлаштування, фізичним вихованням та зміцненням характеру. Причому треба враховувати індивідуальні потреби кожного в'язня, його соціальне та злочинне минуле, фізичні й розумові здібності та можливості, темперамент, тривалість терміну ув'язнення та можливості після звільнення.

Відповідно до цього основоположного принципу, необхідність сприяти перспективам соціальної реінтеграції в'язнів проходить червоною ниткою через усі правила і є основою для інших основних положень, у тому числі тих, які підкреслюють, що поводження з в'язнями має активно сприяти або ґрунтуватися на тісному зв'язку з громадськими організаціями, а також приділяти особливу увагу підтримці або поліпшенню відносин між в'язнями та їхніми родинами. У зв'язку з цим не менш важливо відзначити, що Правила Нельсона Манделі заохочують розміщення в'язнів поблизу їхніх домів або місць соціальної реабілітації. (Міжнародні стандарти і норми, що застосовуються до конкретних категорій програм реабілітації в місцях позбавлення волі, розглядаються в частині С розділу IV нижче; а міжнародні стандарти і норми, що стосуються особливих категорій правопорушників, – у розділі VII нижче).

Правила Нельсона Манделі: правила 59, 88, 106 і 107

Правило 59

В'язні розподіляються, наскільки це можливо, до пенітенціарних установ, які розташовані поруч з їхнім домом або місцями соціальної реабілітації.

Правило 88

1. У спілкуванні з в'язнями слід підкреслювати не їх ізоляцію від суспільства, а ту обставину, що вони продовжують бути його членами. Тому треба всюди, де це можливо, заохочувати громадські організації до співробітництва з персоналом пенітенціарних установ з метою повернення в'язнів до життя в суспільстві.

2. При кожній пенітенціарній установі повинні бути соціальні працівники, які піклувалися б про підтримання і зміцнення бажаних стосунків в'язня з його сім'єю та соціальними організаціями, що можуть принести йому користь. Слід вживати заходів для того, аби в'язні могли зберігати за собою максимум сумісних із законом і умовами вироку прав у галузі їхніх громадянських інтересів, прав соціального забезпечення та інших соціальних пільг.

...

Правило 106

Особливу увагу слід приділяти підтримці та зміцненню зв'язків між в'язнем та його сім'єю, коли вони бажані і слугують інтересам обох сторін.

Правило 107

З самого початку відбування терміну покарання слід думати про майбутнє, яке чекає на в'язня після його звільнення. Тому необхідно допомагати йому підтримувати і зміцнювати зв'язки з особами та установами, що знаходяться за стінами закладу, які здатні захистити інтереси його сім'ї та сприяти включенню в'язня в життя суспільства після звільнення.

Практичні рекомендації щодо оцінки дотримання Правил Нельсона Манделі

Оцінка дотримання Правил Нельсона Манделі: список контрольних запитань для механізмів внутрішніх інспекцій (2017 р.), опублікований УНЗ ООН

В. Оцінювання правопорушників

У Правилах Нельсона Манделі підкреслюється, що з метою забезпечення для в'язнів значущих та індивідуальних заходів і послуг, а також врахування широкого спектру ризиків і потреб серед в'язнів, пенітенціарні адміністрації повинні класифікувати в'язнів якнайшвидше після прибуття і згодом підготувати індивідуальні плани відбування покарання, які відповідають їхньому різному досвіду та індивідуальним особливостям. Правопорушники, як правило, мають широкий спектр факторів ризику та потреб, які необхідно враховувати для запобігання рецидивізму. Однак успішне виявлення, цілеспрямована робота з ризиками та потребами правопорушників та їх вирішення залежать від ефективної системи оцінки, яка дозволяє виявити ці потреби та виміряти зміни в ступені їх наявності.

Оцінювання може проводитися після прибуття правопорушника до в'язниці та через певні проміжки часу після цього, а також на різних етапах процесу кримінального правосуддя та реабілітації. Зокрема, оцінка може проводитися: (a) під час винесення вироку; (b) під час розгляду питання про вилучення справи із з офіційного кримінального провадження; (c) у разі значних змін у житті правопорушника; (d) під час розгляду питання про дострокове звільнення правопорушника; або (e) на початку періоду нагляду або під час розгляду питання про зміну характеру чи рівня нагляду. Процес оцінювання має бути безперервним, а його точність та актуальність – періодично переглядатися. Правопорушники мають бути поінформовані про цей процес і мати можливість брати в ньому активну участь³². Оцінка має враховувати фактори ризику, а також захисні фактори (або фактори стійкості)³³.

³² Див. правила 69 і 70 Правил Ради Європи про пробацію (рекомендація CM/Rec (2010) 1, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 20 січня 2010 року).

³³ F. Lösel and D. Bender, "Protective factors and resilience", in *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour*, D. P. Farrington and J. W. Coid, eds. (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), pp. 130–204.

Важливо також оцінювати базові навички та освіту правопорушника для планування майбутніх втручань, маючи на увазі, що відсутність базових навичок не обов'язково пов'язана з рецидивізмом, але може бути пов'язана з іншими факторами, які, як відомо, асоціюються з правопорушеннями: поганим шкільним досвідом або адаптацією, безробіттям, соціальною ізоляцією, а також різними психологічними або когнітивними факторами, пов'язаними з Я-концепцією та ставленням до правопорушення³⁴.

1. Оцінка ризику вчинення правопорушником повторного злочину

Існують різні інструменти для оцінки ключових факторів, які можуть впливати на ймовірність того, що правопорушник вчинить повторний злочин або відмовиться від вчинення злочинів. Ці фактори ризику визначаються як попередні фактори, що підвищують ймовірність (ризик) вчинення повторного злочину та потенційну небезпеку, яку правопорушник може становити для потерпілого та суспільства. Наприклад, дослідження факторів ризику, пов'язаних з рецидивізмом, надало змогу дослідникам у Нідерландах запропонувати криміналістичний профіль для молодих правопорушників. Профіль визначає низку факторів, згрупованих у сім категорій: (а) сімейне коло; (b) фактори ризику, пов'язані з правопорушенням та вживанням психоактивних речовин; (c) історія злочинної поведінки; (d) психологічні та когнітивні фактори; (e) психопатія; (f) соціальна поведінка та міжособистісні стосунки; та (g) поведінка під час ув'язнення в установі, коли це доречно³⁵.

2. Система «ризик – потреби – реагування»

Фактичні дані свідчать про те, що накопичення факторів ризику в житті людини пов'язане з вищою ймовірністю залучення її до злочинної поведінки³⁶. Було проведено багато роботи, спрямованої на визначення емпіричної бази, здатної підтримувати рішення щодо поводження з правопорушниками та їхньої успішної реінтеграції в суспільство. Система «ризик – потреби – реагування» (РПР)³⁷ є однією з таких систем, яка спочатку ґрунтувалася на дослідженнях, спрямованих на виявлення факторів ризику, пов'язаних з рецидивізмом (див малюнок III).

Ці фактори ризику не обов'язково є причинно-наслідковими, але пов'язані з проблемами (або «криміногенними потребами»), які необхідно вирішувати шляхом відповідного поводження з метою запобігання рецидивізму, включаючи різні когнітивно-поведінкові методи втручання. Однак, враховуючи, що на ефективність такого поводження, ймовірно, впливає те, як воно проводиться і в якому контексті (терапевтичні елементи, акцент на когнітивних процесах, відповідність індивідуальним особливостям правопорушників і структурований нагляд), а також мотивація, характеристики і обставини самих правопорушників, до структури моделі було включено третій вимір, а саме – реагування.

³⁴ Harper and Chitty, *The Impact of Corrections on Re-offending*.

³⁵ E. Mulder and others, "Risk factors for overall recidivism in serious juvenile offenders", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 55, No. 1 (2011), pp. 118–135.

³⁶ D. P. Farrington, "Childhood risk factors and risk-focused prevention", in *The Oxford Handbook of Criminology*, 4th ed., M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner, eds. (Oxford, Oxford University Press, 2007), pp. 602–640.

³⁷ Див. наприклад, D. A. Andrews and J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, 5th ed. (Albany, New York, Lexis Nexis/Anderson Publishing, 2010).

Малюнок III. Система «ризик – потреби – реагування»

На малюнку IV показано загальні фактори, пов'язані з рецидивізмом, та пов'язані з ним криміногенні потреби. Заходи впливу, які допоможуть правопорушникам впоратися з цими потребами, можуть бути запропоновані як в установі, так і в громаді. Проблема, звичайно, полягає в тому, що абстрактну модель, на якій ґрунтується концепція, важко перетворити на конкретні втручання, адаптовані до різних груп правопорушників.

Малюнок IV. Фактори, пов'язані з рецидивізмом та криміногенними потребами

Історія антисоціальної поведінки	Антисоціальна особистість	Антисоціальний спосіб пізнання	Антисоціальні установки	Зловживання психоактивними речовинами	Проблеми в сім'ї	Школа/робота	Просоціальний відпочинок
<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>	<i>Індикатори</i>
Постійна участь із раннього віку у вчиненні антисоціальних дій у різних умовах	Імпульсивність, схильність до ризику, жага задоволень, агресивність, дратівливість і брехливість	Цінності, переконання та раціоналізація	Друзі зі злочинного середовища, ізоляція від інших осіб із просоціальними установками	Зловживання психоактивними речовинами та наркоманія	Конфліктні стосунки із сім'єю та/або чоловіком/дружиною	Відсутність міцного зв'язку зі школою і погана успішність; відсутність роботи; нездатність виконувати трудові функції	Відсутність міцного зв'язку із суспільством і просоціальною діяльністю
<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>	<i>Потреби</i>
Формування альтернативних моделей поведінки, не пов'язаних із вчиненням злочинних дій, у небезпечних ситуаціях	Розвиток навичок розв'язання проблем і управління емоціями та вміння долати труднощі	Скорочення кількості антисоціально орієнтованих дій і думок про ризиковані форми поведінки та створення альтернатив таким думкам	Скорочення взаємодії зі злочинцями та зміцнення зв'язків з іншими особами	Скорочення масштабів зловживання психоактивними речовинами та вирішення проблеми наркоманії	Формування позитивних взаємин і вміння врегулювати конфлікт	Підвищення якості діяльності, задоволеність роботою/навчанням у школі	Просоціальні дії, просоціальні стосунки та соціальне визнання, що приносять задоволення

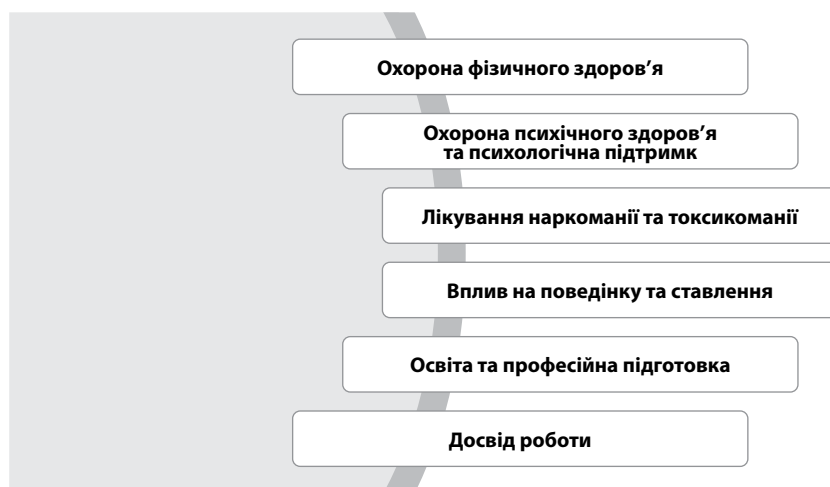
3. Модель «хорошого життя»

В основу моделі «хорошого життя» покладено припущення, що люди неминуче прагнуть досягти певних цілей або отримати первинні людські блага, такі як знання, незалежність, дружба, соціальне визнання або щастя. Вторинні блага, такі як стосунки, робота або освіта, забезпечують засоби для отримання первинних благ. З цієї точки зору, впроваджувані заходи повинні не лише регулювати ризик рецидивізму або зменшувати його, а й допомагати людям досягти своїх первинних цілей, не завдаючи шкоди іншим. Ця модель передбачає використання методів оцінки, що акцентують увагу на цілях і мотивації правопорушників і обґрунтованих відчуттях безвиході ситуації, що виникають у них.

С. Категорії програм

У цьому розділі різні типи програм реабілітації у в'язницях згруповані в шість загальних категорій (див.малюнок V), не включаючи програми підготовки до повернення в суспільство або програми перед звільненням, які розглядаються окремо. До цих категорій належать: охорона фізичного здоров'я; охорона психічного здоров'я та психологічна підтримка; лікування від зловживання психоактивними речовинами; програми, спрямовані на зміну поведінки та ставлення (у тому числі когнітивно-поведінкова терапія); освіта та професійна підготовка; досвід роботи.

Малюнок V. Типи програм на базі в'язниць

На практиці адміністрації пенітенціарних установ рідко мають ресурси та засоби, щоб запропонувати повний спектр згаданих вище програм усім в'язням, які їх потребують, і забезпечити їх саме тоді, коли в'язні їх потребують. Зазвичай в'язням доводиться чекати, іноді роками, перш ніж вони зможуть отримати доступ до тієї чи іншої програми.

1. Охорона фізичного та психічного здоров'я

Люди, які потрапляють до в'язниць, переважно походять з малоосвічених та соціально-економічно незахищених верств населення. До ув'язнення багато з них могли не звертатися до медичних установ протягом багатьох років, або ж взагалі ніколи до них не звертатися, і при цьому вели ризикований для свого здоров'я спосіб життя. З цих причин в'язні, як правило,

мають гірший фізичний і психічний стан здоров'я, ніж населення в цілому. Частими проблемами зі здоров'ям серед в'язнів є психічні захворювання, наркозалежність, проблеми із зубами, шкірні та інфекційні захворювання. Водночас, деякі правопорушники можуть вже проходити лікування від хвороби на волі або у в'язниці, і безперервність їхнього лікування після прибуття до в'язниці або після звільнення має важливе значення для здоров'я правопорушника, а також для системи охорони здоров'я у пенітенціарній установі та в суспільстві в цілому.

Правила Нельсона Мандели: правила 24; 25; 27, п. 2; і 32, п. 1

Правило 24

1. Надання медичної допомоги в'язням є обов'язком держави. В'язням мають бути забезпечені ті самі стандарти медичного обслуговування, що існують у суспільстві, із забезпеченням безкоштовного доступу до необхідних медичних послуг без дискримінації за ознакою їхнього правового статусу.
2. Медичне обслуговування слід організувати у співпраці з державними органами охорони здоров'я таким чином, щоб забезпечити безперервність лікування та догляду, зокрема у зв'язку з ВІЛ, туберкульозом та іншими інфекційними захворюваннями, а також наркозалежністю.

Правило 25

1. У кожній пенітенціарній установі має бути медична служба, на яку покладено завдання оцінювати, підтримувати, охороняти і покращувати фізичне й психічне здоров'я в'язнів, особливу увагу приділяючи ув'язненим з особливими потребами в медичній допомозі або тим, що мають проблеми зі здоров'ям, які перешкоджають їхній реабілітації.
2. До складу медичної служби має входити багатoproфільна команда з достатньою кількістю кваліфікованих співробітників із повною клінічною незалежністю та достатньо досвідченими в галузі психології та психіатрії. Кожен в'язень повинен мати можливість користуватися послугами кваліфікованого стоматолога.

...

Правило 27

...

2. Клінічні рішення можуть ухвалюватися виключно відповідальними медичними фахівцями і не можуть скасовуватися або ігноруватися немедичним персоналом пенітенціарної установи.

...

Правило 32

1. Відносини між лікарем або іншими медичними фахівцями та в'язнями мають регулюватися такими ж етичними та професійними стандартами, що застосовуються до пацієнтів у суспільстві, зокрема, це:

(a) обов'язок охороняти фізичне та психічне здоров'я в'язнів, профілактики та лікування захворювань тільки на підставі клінічних ознак;

(b) дотримання принципу права в'язня на самостійність у вирішенні питань стосовно власного здоров'я та принципу поінформованої згоди у відносинах лікар – пацієнт;

(c) конфіденційність медичної інформації, якщо тільки це не створює реальної та безпосередньої загрози для пацієнта чи інших осіб;

(d) цілковита заборона активно або пасивно брати участь у діях, які можуть бути катуванням або іншим жорстоким, нелюдським або принизливим поведінням чи покаранням, включно з медичними або науковими дослідженнями, які можуть зашкодити здоров'ю в'язня, як наприклад, вилучення клітин, тканин тіла або органів в'язня.

Задоволення потреб в'язнів у сфері охорони здоров'я не лише сприятиме їхній успішній реінтеграції в суспільство, а й мобільності між в'язницями та суспільством через в'язнів, персонал пенітенціарних установ, відвідувачів та надавачів послуг. Для того, щоб запобігти поширенню у суспільстві інфекційних захворювань, набутих у в'язницях, службу охорони здоров'я пенітенціарної установи слід організовувати у тісному зв'язку з державною службою охорони здоров'я. Крім того, медичні послуги не повинні обмежуватися лише лікуванням, а мають охоплювати профілактику, зміцнення здоров'я, репродуктивне здоров'я, охорону здоров'я матері та дитини, а також паліативну медичну допомогу.

(a) Туберкульоз, гепатит та ВІЛ

Разом зі СНІДом, однією з основних причин смертності у в'язницях є туберкульоз. Цим захворюванням, як і гепатитам В і С, можна запобігти. Гепатит С і туберкульоз виліковні. Однак у реальності рівень інфікування ВІЛ, туберкульозом і гепатитами В і С серед в'язнів, як правило, значно вищий, ніж серед населення в цілому. (Для отримання додаткових рекомендацій щодо правопорушників, які живуть з ВІЛ, див. частину С розділу VII нижче).

Детальний посібник щодо заходів з протидії ВІЛ/СНІДу у в'язницях

ВІЛ та СНІД у місцях позбавлення волі: посібник для осіб, відповідальних за формування політики, керівників програм, персоналу пенітенціарних установ та медичних працівників у місцях позбавлення волі (2008 р.), опублікований спільно УНЗ ООН, ВООЗ та ЮНЕЙДС.

(b) Здоров'я порожнини рота

Багато в'язнів потрапляють до в'язниці з поганим станом порожнини рота. Це може бути пов'язано з обмеженим доступом до стоматологів, недостатніми знаннями про гігієну порожнини рота або про вплив алкоголю, тютюну та наркотичних засобів на ясна і зуби. Наприклад, споживачі опіатів можуть скаржитися на сильний зубний біль, якщо їхній доступ до опіатів зменшився, і тому вони часто потребують невідкладної стоматологічної допомоги невдовзі після потрапляння до в'язниці. Втрата зубів і погана гігієна, окрім естетичних наслідків, впливають на мовлення, здатність приймати їжу і схильність до неприємного запаху з рота, а отже, мають важливе значення для соціальної реінтеграції правопорушників. Тому стоматологічні послуги, що надаються кваліфікованою командою стоматологів, мають бути доступними в усіх пенітенціарних установах. Необхідно вирішувати невідкладні та хронічні проблеми, а також надавати всім в'язням інформацію про гігієну порожнини рота.

(c) Охорона психічного здоров'я та психологічна підтримка

Ув'язнення саме по собі негативно впливає на психічне здоров'я людини. Поширеність психічних розладів серед в'язнів, як правило, набагато вища, ніж серед населення в цілому. Ув'язненням жінкам, як правило, частіше, ніж чоловікам, ставлять діагноз «психічне захворювання». В'язні, які страждають на психічні розлади, часто мають довшу кримінальну історію і частіше стикаються з проблемами зловживання психоактивними речовинами. Водночас, ув'язнення часто має особливо шкідливий вплив на осіб з психічними захворюваннями. Психіатрична допомога має надаватися відповідно до принципу найменш обмежувального середовища, і, за можливості, особи з психічними розладами або захворюваннями повинні виводитися з системи кримінального правосуддя на найбільш ранній стадії контакту з цією системою. Відсутність державних служб охорони психічного здоров'я сама по собі не повинна жодним чином виправдовувати ув'язнення осіб, які страждають на психічні розлади. (Подальші вказівки щодо правопорушників з психічними розладами див. у частині С розділу VII, нижче).

(d) Лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків

Для людей з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, особливо для тих, хто перебуває в конфлікті із законом, дуже важливо мати доступ до заснованого на фактичних даних лікування від наркозалежності. У більшості країн значний відсоток в'язнів страждає від розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків. Правопорушники із супутніми розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків та психічними розладами, потребують комплексного підходу до лікування. Повне одужання від наркотичної залежності потребує часу та ефективного лікування з подальшим ефективним управлінням проблемою впродовж тривалого часу. Безперервний догляд після звільнення особливо важливий для правопорушників з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, які отримують фармакологічне лікування. Доступ до належного лікування наркозалежності має важливе значення для забезпечення успішної соціальної реінтеграції правопорушників з розладами внаслідок вживання наркотиків. (Подальші вказівки щодо правопорушників із розладами внаслідок вживання наркотиків див. у частині С розділу VII нижче).

2. Програми, спрямовані на зміну поведінки та ставлення

На зміну ставлення та поведінки правопорушників спрямовані різні форми програм, які мотивують їх до зміни когнітивних процесів або подолання емоцій, надаючи їм позитивні приклади для наслідування. Цілі цих програм зазвичай визначаються в термінах утримання від вчинення злочинів і соціальної преадаптації. Нижче наведено декілька прикладів.

(a) Когнітивно-поведінкові програми

Частою характеристикою правопорушників є викривлене пізнання (самовиправдувальне мислення, неправильна інтерпретація соціальних підказок, перекладання провини, дефіцит моральних міркувань, схеми домінування та прав тощо). Когнітивно-поведінкова терапія може усунути ці когнітивні дефіцити та викривлення, навчаючи правопорушників розуміти процес мислення та вибір, пов'язаний з їхньою злочинною поведінкою. Правопорушники можуть навчитися самостійно коригувати своє мислення, виявляти та виправляти упереджені, ризиковані або неповноцінні моделі мислення. Ці втручання часто включають тренування когнітивних навичок, управління гнівом (для подолання патернів автоматичних думок, що призводять до насильницьких реакцій) та інші методи, пов'язані з розвитком соціальних навичок і міжособистісної зрілості, моральним розвитком і запобіганням рецидивам. Цей тип втручання може мати значний вплив на зниження рецидивізму³⁸.

Деякі фахівці стверджують, що найефективнішими видами лікування правопорушників є когнітивно-поведінкові підходи та підходи соціального навчання, зокрема, коли вони враховують особистісні характеристики правопорушника, такі як, наприклад, міжособистісна чутливість, міжособистісна тривожність та вербальний інтелект³⁹. Когнітивно-поведінкова терапія, безумовно, є одним з найбільш перспективних методів реабілітації кримінальних правопорушників. Порівняно з іншими підходами до лікування, когнітивно-поведінкова терапія, як правило, займає перше місце за своїм позитивним впливом на рецидивну злочинність. Когнітивно-поведінкова терапія має добре розвинену теоретичну базу, яка чітко спрямована на «злочинне мислення» як фактор, що сприяє девіантній поведінці, і може бути адаптована до різних категорій правопорушників. Як і більшість інших тюремних

³⁸ M. M. W. Lipsey, N. A. Landenberger and S. J. Wilson, "Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders", *Campbell Systematic Reviews*, vol. 3, No. 6 (2007).

³⁹ Див. наприклад, D. A. Andrews, J. Bonta and R. D. Hoge, "Classification for effective rehabilitation: rediscovering psychology", *Criminal Justice and Behavior*, vol. 17, No. 1 (1990), pp. 19-52.

програм, вона також може бути успішно запропонована в громаді, як частина комплексного набору послуг або як окремий захід⁴⁰.

Управління гнівом використовується для того, щоб допомогти правопорушникам, зокрема насильницьким злочинцям, контролювати свої реакції гніву. Особи, які скоюють злочини через неконтрольований гнів, часто направляються на такі програми, які складаються зі спеціальних втручань і занять, покликаних навчити людей розпізнавати власні симптоми гніву, розуміти, що викликало гнів, контролювати його, краще контролювати свої емоції, розвивати позитивні стосунки, виражати себе впевнено, а не гнівно, а також як поводитися зі складними людьми і ситуаціями.

Наприклад, Національна служба пробачії Великої Британії використовує групову програму під назвою «Контроль гніву та навчання управлінню ним» (CALM), щоб навчити клієнтів новим навичкам, які вони зможуть застосовувати для управління своїм гнівом та іншими емоціями. Суд може зобов'язати правопорушника пройти цю програму як частину або умову відбування покарання. Програма CALM навчає учасників, як розмовляти з іншими, як виражати свої почуття і як вирішувати проблеми, не стаючи агресивними. Учасники повинні відвідувати всі заняття, приходити вчасно і залишатися до кінця, брати активну участь і виконувати роботу між заняттями, якщо їх попросять, приходити з ясною головою (не під впливом наркотиків, алкоголю або розчинників) і з повагою ставитися до наставників та інших членів групи.

(b) Профілактика рецидивів

Терапія для запобігання рецидивам, яка часто використовується у випадках, пов'язаних із залежністю, навчає стратегіям подолання для підтримки зміненої поведінки. Іноді ці стратегії передбачають зміну ставлення, соціального оточення, фізичного середовища та уникнення певних факторів, що провокують адиктивну поведінку. Профілактика рецидивів зазвичай передбачає програму самоконтролю, покликану навчити правопорушників навичкам, які допоможуть їм розпізнавати тривожні ознаки того, що їхні симптоми можуть погіршуватися або що вони можуть повернутися до небажаної та нездорової поведінки чи звички.

Терапія для запобігання рецидивам не виліковує і не усуває бажання поводитися певним чином. Однак, щоб допомогти правопорушникам зрозуміти власну поведінку, часто необхідна широка освіта та обізнаність про моделі поведінки. Це передбачає допомогу цим особам у визначенні конкретних думок, почуттів і дій, що передували вчиненню злочину, щоб вони могли зрозуміти, що їхня поведінка є результатом низки передбачуваних думок, почуттів і дій. Люди також дізнаються про більш здорові способи боротьби зі своїми спонуканнями, чи то сексуальними, чи то пов'язаними з наркотиками, гнівом або насильством. Після того, як всі ці фактори зрозумілі та проаналізовані, для кожного кривдника може бути розроблено індивідуальний план профілактики рецидивів.

(c) Базові життєві навички та навички налагодження стосунків

Під час ув'язнення правопорушники не мають контролю над повсякденними аспектами свого життя і змушені підкорятися обмеженому середовищу пенітенціарної установи. Тому в'язні, особливо ті, хто перебуває під вартою протягом тривалого часу, як правило, відчують зниження незалежності, самодостатності, самооцінки та ініціативності. Після звільнення правопорушники раптово опиняються перед необхідністю самостійно організовувати своє життя за межами закритої системи, яка раніше структурувала їхнє повсяк-

⁴⁰ Lipsey, Landenberger and Wilson, "Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders".

денне життя. Деякі з них, включаючи молодих правопорушників, можливо, ніколи не мали належної можливості набути базових навичок, необхідних для управління повсякденним життям. Інші мають дефіцит міжособистісної зрілості та навичок міжособистісного спілкування і можуть потребувати допомоги у розвитку набору соціально прийнятних реакцій, навичок управління конфліктами та їх вирішення, а також здатності більш успішно брати участь у соціальних взаємодіях. Можливо, їм доведеться відучитися від деяких моделей соціальної взаємодії, які вони засвоїли під час ув'язнення.

Програми з розвитку базових життєвих навичок та навичок налагодження стосунків можуть допомогти правопорушникам набути навичок вирішення проблем, спілкування та розв'язання конфліктів, а також отримати певні інструкції щодо розвитку навичок самозахисту, терпіння, контролю імпульсів, управління гнівом та конструктивної напористості, що може підготувати правопорушників до легшої адаптації до життя у суспільстві.

(d) Мотивація

Набір слухачів, відвідування та дотримання умов будь-якої пенітенціарної програми часто є проблематичним, особливо у випадку правопорушників з низькою мотивацією до зміни своєї поведінки або способу життя. Ув'язнення саме по собі не є достатнім для того, щоб мотивувати правопорушника змінитися і відмовитися від вчинення злочинів. Насправді, має бути цілком очевидно, що «люди не реагують радісно на те, що їх присоромлюють, примушують, лають або позбавляють вибору»⁴¹. Не можна очікувати, що злочинці реагуватимуть інакше, уникатимуть обурення, опору та конфронтаційних реакцій. Питання полягає в тому, як мотивувати правопорушників до змін і конструктивної участі в програмах, які їм пропонують.

Слід зазначити, що в більшості випадків правопорушник керується тими самими внутрішніми факторами (такими, що виходять зсередини людини, як-от: досягнення важливих цілей, уникнення болю, втеча від неприємних емоцій та соціальне визнання) та міжособистісними факторами (заохочення, соціальне визнання, позитивне підкріплення з боку референтної групи тощо), що й будь-яка інша людина. Динаміка, по суті, однакова.

Пов'язане з цим питання полягає в тому, чи можна оцінити мотивацію правопорушників або чи можна підвищити їхню мотивацію до змін⁴². Достовірні показники мотивації правопорушника, які іноді називають показниками «готовності до змін» або «готовності до участі в корисній програмі», все ще є рідкістю. Консультантам іноді доводиться використовувати власні професійні навички для оцінки готовності правопорушників до участі в програмах реабілітації або розвитку їхніх міжособистісних навичок і здатності формувати довірливі стосунки з тими, хто намагається їм допомогти. Очевидно, виникає також питання, чи є мотивація правопорушників до змін передумовою успішного втручання, і чи можуть виправні заходи призначатися і бути ефективними за (початкової) відсутності такої мотивації.

Виправні заходи можуть надихати правопорушників на зміни і підтримати їх у процесі змін, зменшивши їхню амбівалентність щодо змін або підвищивши самооцінку і впевненість у собі. Низька впевненість у собі може позбавляти надії або породжувати негативні пророцтва, що збуваються, та амбівалентність, які можуть звести нанівець спроби правопорушників змінитися. Люди, які мотивовані до змін, можуть чинити опір змінам, якщо вони не вірять, що здатні змінитися. Іноді необхідні втручання, щоб підвищити їхню впевненість

⁴¹ V. López Viets, D. Walker and W. R. Miller, "What is motivation to change? A scientific analysis", in *Motivating Offenders to Change: A Guide to Enhancing Engagement in Therapy*, M. McMurren, ed. (Chichester, West Sussex, and New York, Wiley, 2002), pp. 15–30.

⁴² Див. M. McMurren, "Motivation to change: selection criterion or treatment need?", in *Motivating Offenders to Change: A Guide to Enhancing Engagement in Therapy*, M. McMurren, ed., pp. 3–14..

у своїй здатності виконати конкретне завдання (самоефективність). Насамкінець, можуть бути корисними втручання, які допоможуть правопорушникам подолати власну нездатність переносити почуття, пов'язані зі змінами (дистрес, міжособистісну вразливість, страх невідомості, страх невдачі тощо)⁴³.

(e) Можливості стати активними громадянами

Позитивне психічне здоров'я включає в себе почуття впевненості та самоповаги. Воно передбачає також відчуття відповідальності за себе та за інших. Деякі пенітенціарні програми пропонують в'язням можливості для роботи; інші надають їм можливість бути волонтерами в проєктах, які допомагають іншим. З'являється все більше досліджень, присвячених відновленню активної громадянської позиції в'язнів, наприклад, шляхом вирощування овочів і передачі врожаю в жіночий притулок або пошиття дитячого одягу для тих, хто його потребує. В'язні є активними громадянами, коли вони беруть на себе відповідальність, роблячи позитивний внесок у життя пенітенціарної установи або суспільства в цілому.

У звіті, підготовленому для фонду Prison Reform Trust, запропоновано різні категорії активної громадянської позиції у в'язницях Великої Британії: (a) програми, в яких в'язні допомагають своїм співкамерникам і підтримують їх; (b) програми підтримки громади, що передбачають роботу з людьми за межами пенітенціарної установи або від її імені; (c) програми відновного правосуддя, в межах яких в'язнів заохочують визнати заподіяну ними шкоду і відшкодувати її; (d) демократична участь у житті пенітенціарної установи, наприклад, членство в радах в'язнів або інших форумах; (e) мистецькі та медіа-проєкти, такі як в'язничні радіостанції, газети або програми з розвитку сценічного мистецтва⁴⁴.

У цьому звіті було зроблено висновок, що в'язні, які були волонтерами в різних програмах, мали можливість набути нових навичок і завоювати довіру інших, мали підвищену здатність до відповідальності, знайшли мету свого перебування у в'язниці, відчули, що вони мають шанс щось віддати, і пережили зміну свого статусу з пасивного реципієнта (системи) на контрибутора в суспільстві. Звіт завершується рекомендаціями щодо практичних кроків, які в'язниці можуть зробити для розвитку та просування можливостей для активної громадянської позиції⁴⁵.

Сполучене Королівство (Північна Ірландія)

Фонд в'язничного мистецтва був заснований Пенітенціарною службою Північної Ірландії, Радою з питань пробації Північної Ірландії, Мистецькою радою Північної Ірландії, Радою зі зв'язків з громадськістю та Громадським мистецьким форумом. Його мета – створити доступ до мистецтва для всіх в'язнів, колишніх в'язнів, молодих правопорушників і колишніх молодих правопорушників у Північній Ірландії. За допомогою програм «мистець серед нас» Фонд просуває і розширює практику і розуміння мистецтва серед усіх, хто відбуває покарання у виді позбавлення волі. Організуються майстер-класи з різних видів мистецтва, включаючи письменництво, акторську майстерність, образотворче мистецтво, ремесла, музику, цирк/фізичний театр і танець. Ці майстер-класи дозволяють в'язням розкрити свої творчі здібності та підвищити впевненість у собі. В'язня, які реєструються у Фонді в'язничного мистецтва, іноді надається підтримка в їхніх мистецьких починаннях після звільнення, що допомагає їм реінтегруватися.

Джерело: www.prisonartsfoundation.com/about/

⁴³ L. Jones, "An individual case formulation approach to the assessment of motivation", in *Motivating Offenders to Change: A Guide to Enhancing Engagement in Therapy*, M. McMurran, ed., pp. 31-54.

⁴⁴ K. Edgar, J. Jacobson and K. Biggar, *Time Well Spent: A Practical Guide to Active Citizenship and Volunteering in Prisons* (London, Prison Reform Trust, 2011).

⁴⁵ Там само.

(f) Програми догляду за тваринами

В'язні, які контактують з тваринами під час перебування у в'язниці, а ще краще – відповідають за їхній догляд, як правило, краще підготовлені до повернення в суспільство. Програми допомагають їм взяти на себе відповідальність за тварину, що може навчити їх поважати і цінувати інші форми життя. Водночас, програми можуть надавати правопорушникам освітні можливості і можливість здобути нові навички, а також розвивати їхню впевненість у собі та самооцінку.

Деякі в'язничні програми засновані на принципах анімалотерапії. Діяльність, що передбачає залучення тварин, включається у все більшу кількість в'язничних програм. В'язні з різними фізичними та емоційними потребами можуть взаємодіяти з тваринами (тренувати, доглядати або пестити їх), такими як собаки, коні та ламы. Згідно з одним дослідженням, «обов'язки та діяльність з догляду за твариною є зв'язком з реальністю, який в іншому випадку може бути відсутній для особи, яка перебуває в пенітенціарній установі. Тварини-компаньйони також дають людині можливість продемонструвати свою здатність не лише виконувати завдання, необхідні для догляду за твариною, а й піклуватися про живу істоту, яка покладається на неї»⁴⁶. У В'єтнамі, наприклад, у виправній школі для неповнолітніх правопорушників у провінції Донг Най є невеликий зоопарк з екзотичними тваринами, за яких мешканці несуть колективну відповідальність.

3. Релігійні програми та заходи

Релігійні заходи, окрім духовної та психологічної підтримки, яку вони надають, можуть допомогти підвищити залученість правопорушників, мотивувати їх до змін і взяти на себе відповідальність за своє життя. Таким чином, релігійні групи можуть запропонувати важливу підтримку в'язням. Вони також, як правило, здатні мобілізувати ресурси громади для допомоги правопорушникам. У багатьох бідних країнах релігійні групи є, по суті, єдиними в'язничними програмами, доступними для правопорушників.

Правила Нельсона Манделі: правила 65 і 66

Правило 65

1. Якщо в пенітенціарній установі перебуває достатня кількість в'язнів, що належать до одного й того ж віросповідання, слід призначати або затвердити кваліфікованого служителя цієї релігії. Якщо число таких в'язнів досить велике і є відповідні умови, такого служителя слід призначати на постійній основі.

2. Кваліфікований служитель, якого призначають або допускають до пенітенціарної установи, виходячи з пункту 1 цього правила, повинен мати можливість регулярно відправляти релігійні обряди, а також у встановлений для цього час періодично відвідувати наодинці в'язнів, що належать до його віросповідання, для бесід на релігійні теми.

3. В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих служителів будь-якого віросповідання. З іншого боку, якщо в'язень проти відвідування служителем, до його рішення слід ставитися з належною повагою.

Правило 66

Наскільки це практично можливо, у кожного в'язня має бути можливість задовольняти свої релігійні потреби, брати участь у релігійних обрядах в самій пенітенціарній установі і мати у своєму розпорядженні релігійні писання свого віросповідання та настанови своєї конфесії.

⁴⁶ G. A. Furst, *Animal Programs in Prison: A Comprehensive Assessment* (Boulder, Colorado, First Forum Press, 2011).

Релігійні групи можуть допомогти в'язням налагодити неформальні контакти з громадою та запропонувати критично важливу підтримку під час повернення в суспільство. Багато таких груп пропонують наставників з громади до і після звільнення. У багатьох випадках вони створюють і керують установами та ресурсами – наприклад, реабілітаційними центрами або центрами відновлення після зловживання психоактивними речовинами, – які в іншому випадку були б недоступні для звільнених правопорушників.

Фіджі

Концепція поваги та вірності землі (народу), вірі та уряду є центральною для корінних жителів островів Фіджі. Виправна служба Фіджі в основу своєї роботи ставить душевний стан правопорушників. Ще до того, як застосовувати поведінкове консультування та інші підходи з використанням когнітивних засобів, правопорушників знайомлять з вірою, в якій вони були виховані, а також наставляють і консультують духовні наставники з конфесії за їхнім вибором. Розглядаються питання душі, оскільки це допомагає «пом'якшити» більшість правопорушників для переведення на інші етапи. Виправна служба Фіджі використовує духовних наставників разом із консультантами з питань поведінки, щоб забезпечити більш об'єктивний моніторинг та оцінку змін, що відбуваються з правопорушниками.

Джерело: I. Naivalurua, "Community social reintegration: the Fiji approach", in Survey of United Nations and Other Best Practices in the Treatment of Prisoners in the Criminal Justice System, K. Aromaa and T. Viljanen, eds., HEUNI Publication Series, No. 65 (Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, 2010), p. 40.

Сінгапур

Сінгапурська організація Breakthrough Missions – це неприбутковий релігійний центр реабілітації наркозалежних, який пропонує клієнтам навчання стільничній справі, рефлексотерапії, обслуговуванню автомобілів, ландшафтному дизайну та садівництву, роботі з мідними інструментами, палітурній справі, обрамленню (для мистецтва), комп'ютерним навичкам, а також кейтерингу та приготуванню їжі. Організація Breakthrough Missions відкрила популярний ресторан поблизу судів, де колишні в'язні працюють офіціантами та кухарями, а також надають інформацію та допомогу тим, хто вступив у конфлікт із законом. Ресторан користується великою підтримкою громадськості, оскільки люди бачать, як колишні в'язні намагаються жити кращим життям.

Сполучені Штати Америки

У межах програми, що є одним із напрямів роботи Підприємств виправної системи Колорадо (Colorado Correctional Industries), в'язні займаються навчанням собак, які передаються в громади. Ця програма дає змогу правопорушникам набути нових навичок, підвищити самооцінку й отримувати заробітну плату, розмір якої залежить від результатів їхньої роботи. В'язні, які беруть участь у цій програмі, можуть отримати свідоцтво фахівця з корекції поведінки собак.

Джерело: www.coloradoci.com/serviceproviders/puppy/index.html?intro

Центр конфесійних і громадських ініціатив Міністерства праці США розробив «Інструментарій для конфесійних і громадських організацій з питань повернення в'язнів», який містить рекомендації щодо розробки ефективної структури програми повернення, формування партнерських відносин, ведення випадків, усунення бар'єрів на шляху до працевлаштування за допомогою допоміжних послуг, наставництва дорослих колишніх в'язнів та моніторингу успішності програми⁴⁷.

⁴⁷ Інструментарій доступний за посиланням: www.doleta.gov/PRI/PDF/Pritoolkit.pdf

4. Освіта

Соціальна реінтеграція є складнішою для правопорушників з низьким рівнем базової освіти та навичок. Наприклад, у Європейському звіті про освіту і професійну підготовку в'язнів у Європі описано, як освіта і професійна підготовка в'язнів допомагають зменшити соціальні витрати, пов'язані зі злочинністю, і сприяють реабілітації в'язнів та їхній реінтеграції в суспільство⁴⁸. Для вирішення цієї практичної і дуже важливої проблеми у Правилах Нельсона Мандели рекомендується інтегрувати освіту в'язнів в освітню систему країни, щоб в'язні могли без труднощів продовжити навчання після звільнення.

Правила Нельсона Мандели: правило 104

Правило 104

1. Усім в'язням, які здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неписьменних в'язнів і молоді слід вважати обов'язковим, і адміністрація пенітенціарної установи повинна звертати на це особливу увагу.
2. Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, інтегрувати із діючою в країні системою освіти, аби звільнені в'язні могли вчитися далі без зайвих труднощів.

Освіта також дуже важлива для забезпечення доступу до ринку праці, який зазвичай потребує рівня функціональної грамотності та вміння рахувати, якого багато в'язнів просто не досягли. Таким чином, функціональна грамотність і свідоцтво про базову освіту (або, ще краще, еквівалент середньої освіти) полегшують працевлаштування на початковому рівні.

Україна

Деякі засуджені жінки у в'язницях України беруть участь у дистанційному навчанні за допомогою онлайн-семінарів, або вебінарів, які мають усі переваги семінару, за винятком живого спілкування між ведучим та учасниками.

Практичні рекомендації щодо здійснення освітніх програм у пенітенціарних установах

Дорожня карта розробки програм реабілітації в умовах в'язниці (2017 р.), розд. 3.

5. Професійне навчання та робота

Той факт, що для людей без належного досвіду роботи майже немає можливостей працевлаштування, є проблемою для багатьох правопорушників. Водночас вважається, що наявність у в'язнів можливостей для працевлаштування є одним із ключових факторів, що знижує ймовірність повторного вчинення ними злочинів. Працевлаштування – це ключ до того, щоб правопорушники могли забезпечити себе житлом, отримати фінансову стабільність, підтримувати членів сім'ї, набути впевненості в собі, завести друзів і, зрештою, відмовитися від злочинної діяльності.

⁴⁸J. Hawley, I. Murphy and M. Souto-Otero, *Prison Education and Training in Europe: Current State-of-Play and Challenges* (European Commission, 2013).

Правила Нельсона Манделі: правила 96; 97; 98, пп. 1 і 2; і 99-103*Правило 96*

1. Засуджені в'язні повинні мати змогу працювати та/або активно брати участь у своїй реабілітації відповідно до своїх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем або іншими кваліфікованими медичними працівниками.
2. На в'язнів слід покладати корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день.

Правило 97

1. Праця в'язнів не має завдавати їм страждань.
2. В'язнів не можна утримувати в рабстві або в підневільному стані.
3. Жоден в'язень не зобов'язаний працювати заради особистої або приватної вигоди будь-кого зі співробітників пенітенціарної установи.

Правило 98

1. Робота, якою забезпечуються в'язні, повинна бути такою, що підвищує або надає їм кваліфікацію, яка дозволила б їм займатися чесною працею після звільнення.
2. В'язням, які здатні мати з цього користь, особливо неповнолітнім, необхідно забезпечувати професійно-технічне навчання з корисних ремесел.

...

Правило 99

1. Організація і методи роботи в пенітенціарних установах повинні максимально наближатися до тих, що прийняті за стінами в'язниць, щоб в'язні привчилися таким чином до умов праці на волі.
2. Однак інтереси в'язнів і їхню професійну підготовку не варто підпорядковувати меті отримання прибутку від в'язничного виробництва.

Правило 100

1. Керівництво промисловим і сільськогосподарським виробництвом у виправних установах найкраще покладати на адміністрацію пенітенціарної установи, а не на приватних підрядників.
2. В'язні, що виконують роботу, яка не контролюється адміністрацією пенітенціарної установи, повинні перебувати під постійним наглядом співробітників останньої. Крім випадків, коли в'язні виконують роботи для інших державних закладів, роботодавці мусять виплачувати адміністрації пенітенціарної установи повні ставки заробітної плати, що належить за відповідну роботу, з урахуванням продуктивності праці в'язнів.

Правило 101

1. Правила щодо безпеки праці та охорони здоров'я вільних робітників, мають застосовуватися і у пенітенціарних установах.
2. У разі каліцтва на виробництві або професійних захворювань має виплачуватися компенсація. Умови цієї компенсації мають бути не менш сприятливими, ніж умови компенсації, передбачені законом для вільних робітників.

Правило 102

1. Максимальна тривалість робочого дня чи тижня в'язнів встановлюється законом або адміністративною постановою, з урахуванням місцевих правил або звичаїв для умов праці вільних робітників.

2. Робочий час треба розподіляти таким чином, щоб в'язні мали принаймні один день відпочинку на тиждень, а також достатньо часу для навчання та інших видів діяльності, що необхідні для їхнього перевиховання.

Правило 103

1. В'язні повинні отримувати справедливую винагороду за свою працю в рамках певної системи.
2. Відповідно до цієї системи в'язні повинні мати можливість витратити принаймні частину зароблених ними коштів на придбання дозволених предметів особистого вжитку і посилати частину свого заробітку сім'ї.
3. Ця система повинна також передбачати, що частина зароблених в'язнем грошей лишається на збереженні адміністрації пенітенціарної установи, яка передає йому ці заощадження в момент його звільнення.

Тому адміністрація пенітенціарної установи має приділяти значну увагу наданню правопорушникам професійно-технічної підготовки, а також змістовного та оплачуваного досвіду роботи у в'язницях, необхідного їм для того, щоб знайти та зберегти роботу після звільнення. Без таких навичок соціальна реінтеграція правопорушників буде проблематичною.

Вплив програм професійного навчання та праці у в'язницях, ймовірно, буде найвищим, коли такі програми будуть чітко орієнтовані на попит на ринку праці. Навіть якщо правопорушники не обов'язково використовують професійні навички або підготовку, отримані у в'язниці, після звільнення, навички, які вони можуть здобути для працевлаштування (надійність, добросовісність або здатність працювати за власною ініціативою), часто виявляються важливими для їхніх перспектив працевлаштування⁴⁹. Винагорода, яку правопорушники повинні отримувати за роботу, яку вони виконують у в'язниці, частина якої має бути відкладена у вигляді ощадного фонду для передачі в'язням під час звільнення, є ще одним важливим фактором, що сприяє швидкому працевлаштуванню правопорушників після звільнення.

Практичні рекомендації щодо програм професійного навчання та працевлаштування у в'язницях

Дорожня карта розробки програм реабілітації у в'язницях (2017 р.), розд. 4 та 5.

D. Втручання та заходи перед звільненням

Період переходу від в'язниці до суспільства є складним для правопорушників; якщо вони перебувають під наглядом або контролем у суспільстві після звільнення, рівень стресу може зрости. Як згадувалося раніше, ув'язнення саме по собі може мати низку негативних наслідків для здатності правопорушників вести законослухняне та самодостатнє життя. Бездомність, зокрема, може наразити правопорушників на ризик повторного скоєння злочину. Зрештою, без перспективи отримання оплачуваної роботи та можливості заробляти на життя в громаді, правопорушники часто повертаються до злочинної діяльності.

⁴⁹ United Kingdom, Her Majesty's Inspectorate of Prisons, Her Majesty's Inspectorate of Probation, and Office for Standards in Education, Children's Services and Skills, Resettlement Provision for Adult Offenders: Accommodation and Education, Training and Employment (London, 2014).

Правила Нельсона Мандели: правила 87 і 108*Правило 87*

Бажано, аби перед завершенням відбуття строку покарання вживалися заходи до поступового повернення в'язня до життя у суспільстві. Цієї мети можна досягти з урахуванням особливостей кожного правопорушника, запроваджуючи особливий режим для тих, кого мають звільнити, або в тій самій пенітенціарній установі, або в іншому відповідному закладі, або ж звільняючи в'язнів на іспитовий термін, протягом якого вони все ж залишаються під наглядом, за умови, що такий нагляд не покладається на поліцію і поєднується з ефективною соціальною допомогою.

...

Правило 108

1. Державні або інші органи та установи, що допомагають звільненим в'язням знаходити своє місце в суспільстві, повинні там, де це можливо і необхідно, піклуватися про те, аби такі в'язні отримували необхідні документи і свідоцтва, знаходили придатне житло і роботу, мали належний і достатній для даного клімату і пори року одяг, володіли засобами, достатніми для переїзду на місце призначення і для життя протягом періоду, що настає після звільнення.
3. Акредитовані представники таких установ повинні мати можливість відвідувати пенітенціарні установи і осіб, що там ув'язнені. З ними треба консулюватися про перспективи подальшого життя в'язнів із самого початку терміну їхнього ув'язнення.
4. Бажано, аби робота таких установ була централізованою або координувалася в межах можливого, щоб забезпечувати максимально ефективне використання їхньої роботи.

Ураховуючи вищенаведене, заходи з підтримки соціальної реінтеграції повинні починатися у в'язниці і ретельно пов'язувати послуги, що надаються в установах, з послугами на рівні громади. Це передбачає набагато більше, ніж просте перенаправлення до послуг на рівні громади під час звільнення в'язня. Насправді існує мало доказів того, що втручання, які просто перенаправляють правопорушників до послуг на рівні громади, ефективно допомагають у процесі соціальної реінтеграції. Здійснення перенаправлень, а не надання повноцінної підтримки після звільнення, як правило, є неефективним. Навпаки, для забезпечення справжньої безперервності підтримки необхідно забезпечити зв'язок між пенітенціарними програмами та втручаннями на рівні громади⁵⁰.

Південна Африка

Неурядова організація «Національний інститут запобігання злочинності та реінтеграції правопорушників» у Кейптауні, Південна Африка, пропонує програми з реінтеграції правопорушників та допомогу у вирішенні складних проблем, пов'язаних з поверненням до суспільства та адаптацією в ньому. Особи укладають контракт з Інститутом, що потребує від них повної віддачі для завершення програми. Інститут також працює у в'язницях, пропонуючи правопорушникам можливість навчатися за підтримки стипендії. Стипендії також можуть надаватися дітям правопорушників.

Джерело: www.nicro.org.za/

Існує реальна потреба у втручаннях, спрямованих на полегшення потенційного дистресу, пов'язаного з поверненням у суспільство, а також на задоволення довгострокових потреб правопорушників у соціальній реінтеграції. У колишніх в'язнів рівень депресії або тривоги

⁵⁰ Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 6.

виходить за межі норми⁵¹. Наприклад, дослідження, проведене у Великій Британії, показало, що в'язні з меншою ймовірністю скоять повторний злочин і, відповідно, з більшою ймовірністю успішно реінтегруються в суспільство, якщо їм дозволятимуть побачення під час ув'язнення, якщо вони братимуть участь у в'язничних робочих клубах, контактуватимуть з офіцером пробації та/або відвідуватимуть курси з підвищення обізнаності про права потерпілих⁵².

В'язні можуть скористатися підтримкою перед звільненням; наприклад, їм можуть надавати списки доступних служб підтримки і, за потреби, направлення до відповідних служб охорони психічного здоров'я, у разі їх наявності. Деякі програми просто надають можливість в'язням висловити та обговорити свої почуття щодо виходу з в'язниці та повернення у суспільство. Деякі організації можуть працювати з правопорушниками як до, так і після звільнення, підтримуючи їх протягом усього цього критичного періоду.

Для підготовки в'язнів до звільнення можна розробити низку заходів. Зазвичай такі заходи краще проводити у партнерстві з громадськими організаціями, щоб забезпечити певну безперервність втручання після звільнення в'язнів. Особливо важливими є тижні, що безпосередньо передують звільненню правопорушника з-під варти та слідують за ним. Те, що відбувається протягом цих декількох тижнів, часто визначає, чи буде реінтеграція правопорушника успішною чи ні⁵³. На жаль, планування повернення на волю – це аспект процесу реабілітації, якому не завжди приділяється достатня увага.

1. Контакти із сім'єю та громадою

В'язниці ізолюють правопорушників від їхніх сімей, партнерів та друзів. Крім того, в'язнів часто переводять до інших в'язниць відповідно до їхнього ризику для безпеки, а це може передбачати переміщення далеко від їхніх домівок і сімей. Ув'язнених жінок, оскільки їх менше, ніж ув'язнених чоловіків, частіше поміщають в установи, які знаходяться ще далі від їхніх домівок. Водночас, допомога в'язням у налагодженні та підтримці конструктивних контактів зі своїми сім'ями, а також з друзями та відповідними установами за межами в'язниці є важливим способом сприяння їхній подальшій соціальній реінтеграції після звільнення. Така допомога має бути особливо корисною для неповнолітніх правопорушників, а також дорослих правопорушників, які здійснюють основний догляд за дітьми.

Правила Нельсона Мандели: правило 43, п. 3; правило 58, п. 1; і правило 106

Правило 43

...

3. Дисциплінарні стягнення або обмежувальні заходи не мають включати заборону на контакти із сім'єю. Обмеження контактів із сім'єю може застосовуватися лише протягом певного періоду часу і виключно тоді, коли це необхідно для забезпечення безпеки та порядку.

⁵¹ А. J. Shinkfield та J. Graffam, «Взаємозв'язок між емоційним станом та успіхом у реінтеграції колишніх ув'язнених у суспільство», *Міжнародний журнал терапії правопорушників та порівняльної кримінології*, т. 54, № 3 (2010), с. 346-360.

⁵² К. Мей, Н. Шарма та Д. Стюарт, «Фактори, пов'язані з рецидивом: річне спостереження за ув'язненими, які брали участь в опитуваннях щодо переселення 2001, 2003 та 2004 років», *Резюме дослідження 5 (Сполучене Королівство, Міністерство юстиції, 2008)*.

⁵³ Д. Плекас та інші, *Серйозне ставлення до зниження рівня злочинності: Звіт Групи експертів Блакитної стрічки зі зниження рівня злочинності* (Британська Колумбія, Канада, Міністерство юстиції, 2014), електронна книга.

(продовження)

Правило 58

1. В'язням слід надавати можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу та під відповідним наглядом із родичами та друзями:

- (a) шляхом листування у письмовій формі та використання, якщо така можливість є, телекомунікаційних, електронних, цифрових та інших засобів зв'язку; та;
- (b) шляхом побачень.

...

Правило 106

Особливу увагу слід приділяти підтримці та зміцненню зв'язків між в'язнем та його сім'єю, коли вони бажані і слугують інтересам обох сторін.

На практиці вплив побачень з рідними та близькими на психологічне благополуччя в'язнів, їхню мотивацію до відмови від злочинної поведінки, вчинення нових правопорушень, перспективи пошуку житла та працевлаштування після звільнення часто недооцінюється. Багато адміністрацій пенітенціарних установ обмежують кількість побачень, обмежують час, який в'язні можуть провести з членами своєї сім'ї, і не приділяють достатньої уваги умовам проведення побачень і позитивному емоційному впливу, який вони мають. До відвідування в'язниці часто ставляться як до привілею, який можна легко відібрати, а не як до права в'язнів, яке має важливе значення для підготовки їх до повернення на волю.

Більш чіткий акцент на соціальній реінтеграції правопорушників переорієнтував увагу практиків та осіб, відповідальних за формування політики, на важливість сімейних контактів. Невеликі зміни в існуючій політиці та правилах, а також просте навчання персоналу можуть перетворити побачення у в'язниці на структуровану можливість допомогти правопорушникам відновити зв'язок із суспільством, гарантуючи, що побачення стануть позитивним досвідом як для в'язнів, так і для їхніх візитерів. Хоча можливість побачень з родичами та іншими особами повинна надаватися протягом усього терміну ув'язнення, такі побачення також мають вирішальне значення в період перед звільненням, що дає змогу в'язню та його сім'ї, зокрема, скласти реалістичні плани на перехідний період.

Сімейні стосунки та зниження рівня рецидивізму

Відсутність зв'язку із сім'єю, розпад сім'ї або відсутність сім'ї, до якої можна повернутися після повернення в суспільство, сприяє повторному скоєнню злочинів. І навпаки, підтримання значущих стосунків із членами сім'ї, набуття навичок виховання дітей та налагодження стосунків, зміна негативних моделей мислення та поведінки у взаємодії з сім'єю, а також наявність сім'ї, до якої можна повернутися після повернення в суспільство, вважаються захисними факторами не лише у зменшенні кількості повторних правопорушень, а й у запобіганні продовженню злочинної діяльності від покоління до покоління.

Джерело: United Kingdom, Department for Business Innovation and Skills, and National Offender Management Service, Parenting and Relationship Support Programmes for Offenders and Their Families, vol. II, Best Practice in Commissioning and Service Provision (2014), p. 3.

Наприклад, пенітенціарна служба Сінгапуру запровадила можливості для проведення теле- та відеоконференцій, щоб члени сім'ї могли бачитися та спілкуватися з ув'язненими родичами без необхідності здійснювати потенційно тривалу подорож до в'язниці. Крім того, засуджений з низьким ступенем ризику та гарною поведінкою може відбувати залишок терміну ув'язнення вдома. Це сприяє поступовій реінтеграції правопорушника в сімейне середовище та суспільство.

У Республіці Корея, наприклад, національна пенітенціарна служба побудувала окремі будинки сімейних зустрічей у в'язницях, щоб дозволити ув'язненим залишатися на одну ніч і два дні з членами сім'ї для підтримки родинних стосунків. Такі будинки сімейних зустрічей зараз діють у 41 установі в 40 регіонах країни. Окрім використання будинків сімейних зустрічей, в'язням також дозволено проводити дні сімейних зустрічей та обідати із членами сім'ї в приємній обстановці, наприклад, у саду.

Окрім сприяння контактам між правопорушниками та їхніми сім'ями, часто важливо пропонувати послуги та підтримку членам сімей і дітям в'язнів⁵⁴. Звільнені правопорушники часто покладаються на допомогу своїх родин у задоволенні нагальних потреб, включаючи житло, працевлаштування та фінансову підтримку. Водночас, багато сімей і так уже можуть мати різні проблеми і бути не в змозі запропонувати підтримку, на яку може розраховувати правопорушник. Крім того, члени сім'ї могли пережити значний стрес під час ув'язнення. Деякі з них могли переїхати або зав'язати нові стосунки. Члени сім'ї повинні отримати своєчасне повідомлення та інформацію про звільнення правопорушника. До надання допомоги членам сім'ї правопорушника можуть бути залучені соціальні служби, допомагаючи їм впоратися з емоційними, фінансовими та міжособистісними проблемами, пов'язаними з поверненням правопорушника до своєї сім'ї та громади.

2. Підготовка громади

Існує багато способів, у які адміністрація пенітенціарної установи може допомогти правопорушникам налагодити зв'язок із громадою, одночасно зменшуючи будь-які потенційні ризики для безпеки та захищеності. У створенні таких можливостей для правопорушників може допомогти співпраця з громадськими спілками, релігійними організаціями або волонтерами. У деяких випадках в'язням дозволяється добровільно надавати свої послуги або час для підтримки громадських ініціатив або, наприклад, брати участь у релігійних службах у громаді. Програми умовного звільнення на денний час доби, надання тимчасової відпустки з в'язниці або неповного тюремного ув'язнення (утримання у в'язниці відкритого типу) можуть допомогти правопорушникам зберегти або відновити контакти із зовнішнім світом, зокрема з потенційними роботодавцями та організаціями, що надають ті чи інші послуги. У Франції рішення про утримання в'язнів у в'язниці відкритого типу може бути прийнято судом або суддею, відповідальним за застосування покарання. Це дає змогу в'язням залишати в'язницю в денний час для відвідування курсів, роботи, отримання медичної допомоги або піклування про свою сім'ю.

Сінгапур

У проєкті «Жовта стрічка» беруть участь державні, приватні та неурядові організації, які працюють разом, щоб допомогти колишнім правопорушникам знайти роботу і житло, відновити зв'язок з сім'ями і друзями, навчитися новим навичкам і відчути себе знову бажаними членами суспільства. В'язні беруть участь у роботі, яка пов'язує їх із зовнішнім світом. Наприклад, вони проходять навчання з розробки вебсайтів і працюють над реальними проєктами для бізнесу. Вони також працюють у в'язничній пекарні, яка виробляє хліб та інші хлібобулочні вироби для різних торгових точок Сінгапуру. Після звільнення з в'язниці їм пропонують професійну підготовку та робочі програми через установу під назвою Сінгапурська корпорація реабілітаційних підприємств, щоб допомогти їм знайти роботу.

⁵⁴ United Kingdom, Ministry of Justice and Department for Children, Schools and Families, "Reducing re-offending: supporting families, creating better futures—a framework for improving the local delivery of support for the families of offenders" (2014). Доступно за посиланням: <http://dera.ioe.ac.uk/207/>.

Уганда

Проект Пенітенціарної служби Уганди «З в'язниці додому» (також відомий як проект «Соціальна реабілітація та реінтеграція правопорушників») ґрунтується на підході відновного правосуддя, який наголошує на посередництві та примиренні між правопорушниками, потерпілими та місцевими громадами з метою відшкодування шкоди, завданої злочином. До програми постійно залучаються керівники місцевих рад, лідери кланів, релігійні лідери, поліція, окремі члени громади та організації громадянського суспільства, які працюють у сфері реабілітації та реінтеграції правопорушників. Однією з таких організацій є Товариство допомоги звільненим в'язням Уганди, що спеціалізується на підтримці після звільнення. Громади були поінформовані про проект і виявили бажання взяти в ньому участь. Пенітенціарна служба співпрацює з поліцією через програму взаємодії поліції з громадою, офіси зв'язку з громадою та підрозділи захисту дітей і сім'ї.

Плануючи звільнення правопорушників, важливо розуміти, хто може наражатися на ризик, коли конкретний правопорушник скоро вийде на волю. Щоб оцінити цей ризик і врахувати його під час планування повернення правопорушника до громади, важливо якнайкраще використати всю наявну інформацію про історію конфліктів, насильства чи погроз з боку осіб у громаді або на їхню адресу.

Сполучені Штати Америки

Діяльність відновлювальних кіл Нуікахі на Гавайських островах є груповим процесом планування повернення в суспільство, що передбачає участь в'язня, його сім'ї та друзів і принаймні одного представника пенітенціарної установи. Цей процес був розроблений у виправній установі Ваява на острові Оаху у співпраці з двома громадськими організаціями: «Гавайські партнери з організації громадянської та правової освіти» і Союзом громад з питань діяльності в'язниць.

Діти, чий батьки перебувають в ув'язненні, відчувають серйозні емоційні та фізичні наслідки, такі як збільшення вживання наркотиків, порушення сну, стрес, депресія, почуття провини та сорому. Кола Нуікахі забезпечують процес, за допомогою якого в'язні та їхні близькі можуть знайти способи зцілення від шкоди, спричиненої злочином і покаранням.

Для правопорушників відновлення стосунків з потерпілими та іншими особами, які постраждали від їхньої поведінки, є складним процесом. У багатьох випадках стосунки були серйозно зруйновані, і їх не можна відновити легко або відразу. Процеси відновного правосуддя та інші посередницькі втручання, що починаються ще під час перебування правопорушників у в'язниці, можуть допомогти їм знайти своє місце в суспільстві. Це іноді називають «процесом відновної реінтеграції». Зростає рух за використання відновних практик для сприяння соціальній реінтеграції в'язнів, які повертаються до суспільства.

Можна спланувати заходи, спрямовані на повідомлення та підготовку потерпілих від дій правопорушника і відповідних членів громади до його повернення в суспільство, а також на надання їм захисту, консультаційних послуг і підтримки. Рішення та плани в'язнів після звільнення, в тому числі пов'язані з житлом, можуть мати наслідки для безпеки їхніх колишніх жертв або навіть членів їхньої власної сім'ї, наприклад, якщо існує ризик насильства в сім'ї.

Потерпілий може вирішити не брати участі в ухваленні будь-якого рішення щодо правопорушника, але, тим не менш, може потребувати інформування під час звільнення правопорушника. Для жертви злочину може бути важливим бути поінформованим про час та обставини звільнення правопорушника та його повернення до громади. В ідеалі, виправна установа, яка звільняє правопорушника, повинна мати запис про те, чи бажає потерпіла особа отримати таке повідомлення, чи ні. За можливості, потерпілим від злочинів повинні надаватися консультації та підтримка, щоб підготувати їх до повернення правопорушника в громаду.

3. Подолання фінансових наслідків ув'язнення

Розглядаючи план соціальної реінтеграції правопорушників, не можна ігнорувати фінансові наслідки ув'язнення для самих правопорушників та їхніх сімей. Втрата доходу і, можливо, банківських рахунків є звичайним явищем, коли людина має судимість. Наслідки цього відчують на собі члени сім'ї, а часто і інші родичі. Ув'язнення може призвести до великих особистих боргів. Якщо ж воно було спричинено наявністю заборгованості, то після звільнення ситуація, швидше за все, ще більше погіршиться, особливо якщо відсоткові ставки є високими. Ув'язнення також може означати втрату зв'язку з кредиторами та фінансовими контактами, які можуть бути корисними для правопорушників. Адміністрація пенітенціарної установи рідко пропонує в'язням послуги з управління своїми фінансами, а також не пропонує багато можливостей для заробітку або збереження зароблених грошей. Фінансова ізоляція, спричинена ув'язненням, є серйозною перешкодою для соціальної реінтеграції правопорушників після звільнення.

У Великій Британії Фонд Prison Reform Trust та Національна асоціація правопорушників, які виправилися (UNLOCK), підготували дослідження під назвою «Час – це гроші»⁵⁵, в якому дійшли висновку, що:

«Значна частина людей, які потрапляють до в'язниці, і без того зазнають значної і тривалої фінансової ізоляції. Однак наявність судимості ще більше погіршує відсутність доступу до фінансових послуг. Зміни в системі можуть сприяти фінансовій інклюзії, що, в свою чергу, сприятиме ефективній реінтеграції та зниженню рівня повторних злочинів».

Оцінка фінансового стану правопорушника на момент потрапляння до пенітенціарної системи може бути найкращим моментом для з'ясування фінансового впливу ув'язнення на особу. Інформація про фінансове становище ув'язнених має включатися до їхніх особових справ і ретельно розглядатися під час розробки плану звільнення.

У Сполученому Королівстві в'язням надаються консультації та підтримка з фінансових питань під час перебування під вартою, щоб допомогти їм у поверненні в суспільство після звільнення. В'язниці та служби пробачії працюють у партнерстві з громадськими організаціями, які можуть допомогти в'язням із заявами на отримання пільг, наприклад, пільг на житло, а також надають консультації щодо отримання пільг після звільнення. Під час звільнення в'язні можуть мати право на отримання грошової допомоги на додаток до допомоги при звільненні, щоб допомогти їм знайти житло.

Іншим важливим аспектом соціальної реінтеграції є фінансова безпека в тому сенсі, що в більшості суспільств колишнім в'язням потрібен банківський рахунок і, в будь-якому випадку, базові знання про те, як керувати своїми фінансами і як брати на себе відповідальність за свої фінанси. Програми, які допомагають в'язням набути цих навичок, можуть значно спростити труднощі соціальної реінтеграції і, зокрема, труднощі, пов'язані з пошуком житла та роботи.

4. Планування повернення в суспільство

Прогрес, досягнутий в'язнями під час ув'язнення, необхідно підтримувати і закріплювати, а в ідеалі – посилювати після звільнення. Тому важливо планувати звільнення правопорушників таким чином, щоб вони отримували безперервні послуги та підтримку після

⁵⁵ C. Bath and K. Edgar, *Time is Money: Financial Responsibility after Prison* (London, Prison Reform Trust and UNLOCK, 2010), p. 8.

повернення в суспільство. Така безперервність догляду може бути досягнута завдяки тісному зв'язку та співпраці між адміністрацією пенітенціарної установи та надавачами послуг на рівні громади. За умови дотримання чинного законодавства, часто важливо сприяти поступовому поверненню правопорушників у суспільство, дозволяючи їм залишати установу – (на день або декілька днів) – для підготовки до їхнього подальшого повернення в суспільство.

Правила Нельсона Мандели: правило 107

Правило 107

З самого початку відбування терміну покарання слід думати про майбутнє, яке чекає на в'язня після його звільнення. Тому необхідно допомагати йому підтримувати і зміцнювати зв'язки з особами та установами, що знаходяться за стінами закладу, які здатні захистити інтереси його сім'ї та сприяти включенню в'язня в життя суспільства після звільнення.

Норвегія

З метою забезпечення «безпечного і передбачуваного звільнення» уряд Норвегії оголосив у 2005 році про створення «гарантії реінтеграції». Це означає, що після звільнення колишньому в'язню буде запропоновано цілу низку послуг, включаючи місце для проживання, можливості для роботи або навчання, консультування щодо боргів тощо. Незважаючи на обмеженість можливостей як виправної служби, так і муніципалітетів, система кримінального правосуддя за підтримки уряду сподівається повернути відповідальність за соціальні проблеми туди, де вона має бути – в систему соціального забезпечення. Зусилля Департаменту з питань виконання покарань призвели до того, що органи соціального захисту, охорони здоров'я та праці визнали, що, за винятком тих обмежень, які очевидно зумовлені фактом ув'язнення, в'язні мають такі самі права, як і всі інші громадяни.

Джерело: Міністерство юстиції та громадської безпеки Норвегії, Департамент виправних служб, лютий 2012 року.

Сполучене Королівство (Північна Ірландія)

Північна Ірландія запровадила так звану Систему персонального просування з метою забезпечення способів працевлаштування для в'язнів та механізмів підтримки після їхнього звільнення. Співробітники системи проводять оцінку можливостей працевлаштування окремих в'язнів і допомагають розробляти плани повернення в суспільство для забезпечення реінтеграції в'язнів після звільнення. Працівники також налагоджують тісні зв'язки з приватними та державними установами, волонтерськими та громадськими організаціями, які можуть надавати різного роду підтримку в'язням після звільнення. Працівники також встановлюють контакти з роботодавцями, які можуть надати роботу в'язням після відбуття ними терміну покарання.

В ідеалі, інституційні програми повинні передбачати втручання фахівців, які можуть працювати з правопорушниками і допомагати їм планувати і готуватися до повернення в суспільство⁵⁶. Це може включати фасилітовані групові дискусії або курси, які допоможуть в'язням вирішити проблеми, з якими вони можуть стикнутися після звільнення, наприклад, проблеми, пов'язані з житлом, працевлаштуванням, пільгами, здоров'ям, наркотиками, алкоголем і сім'єю.

⁵⁶ У багатьох країнах в установах працюють менеджери з ведення випадків, які є кваліфікованими консультантами та соціальними працівниками, що проводять комплексну оцінку ризиків та потреб усіх правопорушників, коли вони потрапляють до установи. На основі цієї оцінки менеджер з ведення випадків розробляє, контролює та вдосконалює індивідуальний план реінтеграції для кожного правопорушника. У плані визначаються сильні сторони правопорушника, фактори ризику та основні потреби – освіта, професійна підготовка, житло, догляд за сім'єю, проблеми з поведінкою та життєвими навичками, зловживання наркотиками чи алкоголем, професійні навички – і розробляються стратегії, які правопорушник може використати для вирішення деяких з цих проблем, перебуваючи в установі.

Також важливо забезпечити в'язнів, які готуються до звільнення, належними документами, що посвідчують особу та іншими цивільними документами. Відсутність таких документів на момент звільнення ускладнить доступ до послуг, житла та працевлаштування. В'язням також слід надавати інформацію про те, як вони можуть отримати доступ до різних форм послуг і підтримки в громаді; в деяких випадках планування звільнення може передбачати звернення за такими послугами заздалегідь до звільнення.

Необхідно розробити план підготовки до звільнення, який визначає особливі потреби та обставини правопорушника, а також тип освітніх програм або програм працевлаштування, до яких правопорушник повинен отримати доступ, щоб максимально збільшити його шанси на успішну реінтеграцію. Індивідуальні обставини (наприклад, вік, досвід самостійного життя, місце та вид роботи, чи відповідає особа за догляд за дітьми або іншими особами, історія користування притулком або безпритульності, історія сім'ї, культурне та етнічне походження та стан здоров'я) мають братися до уваги так само, як і особливі потреби (наприклад, ті, що пов'язані з фізичними вадами). План підготовки до звільнення також повинен враховувати, чи матиме возз'єднання особи з членами сім'ї негативний вплив на сім'ю, або чи може сім'я негативно вплинути на особу та підвищити ризик вчинення нею повторного злочину.

(a) Клопотання про умовно-дострокове звільнення

Для в'язнів, які мають право на дострокове або умовно-дострокове звільнення, слід вживати заходів для проведення оцінки ризиків та складання плану звільнення, який має братися до уваги під час прийняття рішення органами, що відповідають за умовно-дострокове звільнення (наприклад, комісіями з питань умовно-дострокового звільнення). Правопорушникам потрібно надати інформацію про процедуру подання заяви та прийняття рішення, а також про їхнє потенційне право на звільнення відповідно до чинного законодавства. Правопорушникам може знадобитися допомога у підготовці подання або клопотання про умовно-дострокове звільнення, а також допомога середнього юридичного персоналу для подання своєї справи. Рішення про умовно-дострокове та інші види умовного звільнення часто ґрунтуються на тому, чи брали правопорушники участь у програмах, спрямованих на подолання певних факторів ризику та інших проблем. Ці рішення також можуть ґрунтуватися на тому, наскільки реалістичним є план звільнення правопорушника.

(b) Допомога в забезпеченні житлом

Пошук відповідного житла, як правило, є серйозною проблемою для колишніх в'язнів, і існують свідчення про те, що це може бути пов'язано з ризиком рецидивізму. Наявність житла на тривалий період є важливою передумовою для отримання та збереження роботи. Без безпечного місця проживання важко знайти роботу, а без роботи важко дозволити собі житло. Проживання з членами сім'ї або друзями не завжди є можливим, а коли навіть й можливе, це то може створювати інші проблеми. Переважна більшість людей, які звільняються з місць позбавлення волі, не мають доступу до відповідного житла. Рівень безпритульності серед нещодавно звільнених в'язнів, як правило, вищий, ніж серед будь-якої іншої групи. Серед колишніх в'язнів є особливі підгрупи, такі як особи з психічними розладами, молоді неодружені чоловіки, які відбувають короткі терміни ув'язнення, та одинокі жінки з дітьми, які стикаються з більшими труднощами у забезпеченні належного житла. Соціальна ізоляція, що виникає внаслідок цього, ще більше ускладнює їхню соціальну реінтеграцію.

Тому програми планування та допомоги перед звільненням повинні включати план забезпечення відповідним житлом. В'язні повинні розуміти переваги, ризики та обмеження, пов'язані з кожним типом житла. Часто найкращим способом отримати доступ до повного спектру варіантів житла, доступних у громаді, є співпраця з громадськими організаціями⁵⁷. Ці варіанти повинні включати:

- (a) орендоване житло (зазвичай приватне орендоване житло або житло, яке, можливо, субсидується або частково оплачується з державних джерел);
- (b) проживання із членами сім'ї або друзями;
- (c) державне або субсидоване житло;
- (d) виправні установи з послабленим режимом або центри тимчасового розміщення в перехідний період;
- (e) Інші спеціалізовані житлові будинки для колишніх в'язнів (зазвичай перебувають у віданні неприбуткових організацій і пропонують підтримку за принципом «рівний-рівному» та інші форми допомоги).

Надання правопорушникам допомоги в отриманні відповідного житла, хоча і є необхідним, не завжди є достатнім. У багатьох громадах просто не вистачає доступного житла для людей, які його потребують, а колишнім в'язням рідко надається пріоритет у доступі до обмеженої пропозиції доступного житла. У деяких ситуаціях люди з кримінальним минулим навіть можуть бути автоматично виключені із числа тих, хто має право на субсидоване житло. Що стосується доступу до державного, субсидованого або підтримуючого житла, то державні органи з питань житла повинні мати чітку політику щодо забезпечення недискримінаційного використання особами та організаціями, що надають житло, фактів кримінального переслідування.

Комплексна стратегія громади для вирішення цієї проблеми може передбачати збільшення кількості доступного житла, максимальне використання наявних житлових ресурсів та усунення бар'єрів, які перешкоджають правопорушникам та їхнім сім'ям отримати доступ до доступного та придатного житла. Комплексна стратегія також потребує активних дій з боку громадських організацій, які б пропонували більш сприятливе житло на перехідний період для осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Організації, що займаються розвитком громад, органи управління житловим фондом, неприбуткові та релігійні організації, у співпраці з адміністрацією в'язниць, можуть спільно працювати над створенням таких спеціалізованих ресурсів для сприяння соціальній реінтеграції в'язнів.

(c) Допомога у працевлаштуванні

Працевлаштування може суттєво знизити ризик повторного скоєння злочинів. На жаль, більшість в'язнів не користуються підтримкою у працевлаштуванні після звільнення, або вона надається недостатньо рано, щоб мати суттєвий вплив.

На додаток до вже згаданих тренінгів та освітніх програм, в у межах програми підготовки до звільнення можна проводити низку заходів, спрямованих на підготовку правопорушників до реінтеграції на ринку праці. Це можуть бути послуги, що допомагають в'язням розвинути навички пошуку роботи, презентації та проходження співбесіди, обговорення

⁵⁷ B.D. Williams, "Employment and housing models for people with criminal records" in *Resource Material series* No. 99 (Tokyo, Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, September 2016), pp. 45–57.

очікувань, подолання тривоги, пов'язаної з процесом пошуку роботи, надання інформації про ринок праці, підготовка резюме та заяв, інформація та контакти з державними та приватними агентствами з працевлаштування, а також контакти з особами або попередніми роботодавцями, які можуть запропонувати допомогу в пошуку роботи. Допомога може також включати конкретні поради в'язням щодо їхніх прав та обов'язків під час розкриття інформації про судимості, щоб підвищити їхні шанси на працевлаштування. У деяких в'язницях діють клуби працевлаштування, в яких в'язні можуть отримати поради та допомогу щодо пошуку роботи, зокрема, як скласти резюме та підготуватися до співбесіди з роботодавцем.

Сполучене Королівство

Національна благодійна організація Великої Британії Nacro, що займається питаннями соціальної справедливості та зниження рівня злочинності, реалізує програми, спрямовані на надання правопорушникам навичок, порад, ставлення та підтримки, необхідних для того, щоб вони могли жити далі і відмовитися від злочинності. Nacro має онлайн-сервіс, який надає актуальну інформацію про житло, працевлаштування, професійну підготовку та освіту, пільги та фінансові поради, а також консультаційні послуги. Служби допомагають людям знайти житло та розвинути навички незалежного життя. Вони пропонують допрофесійні та професійні програми, курси з вирішення проблем і програми підготовки до працевлаштування для людей, які не можуть знайти спосіб рухатися вперед.

Джерело: www.nacro.org.uk/

(d) Виправні установи з послабленим режимом

Центри тимчасового розміщення в перехідний період, приміщення для осіб, які повертаються в суспільство, і центри для в'язнів, які найближчим часом вийдуть на волю, забезпечують місця для проживання під наглядом з метою допомогти правопорушникам здійснити запланований перехід з-під варти до життя в громаді. Вони дають змогу правопорушникам змістовно взаємодіяти із зовнішнім світом і підтримувати зв'язок з їхніми сім'ями та (потенційними) роботодавцями.

Адміністрація деяких в'язниць надає в'язням можливості для роботи за межами в'язниці. У Республіці Корея реабілітаційний центр, відкритий у 2009 році національною службою виправних установ, надає в'язням допомогу в соціальній адаптації, зокрема в пристосуванні до відкритого середовища й адаптації до програми трудової діяльності. Цей центр пов'язаний із програмою створення нових підприємств, яка допомагає в'язням знайти роботу після звільнення.

У 2009 році було побудовано виправну установу з ослабленим режимом під назвою «Дім надії», розраховану на 10 в'язнів. В'язні зазвичай проводять у ньому від трьох до шести місяців до умовно-дострокового звільнення. Передбачено спеціальні програми для в'язнів на період, що передує звільненню, у сферах працевлаштування, створення нових підприємств і поновлення посвідчень водія, а також надання фінансових коштів для покриття витрат на основні життєві потреби, включно з потребами, пов'язаними з житлом, освітою та медичними послугами.

Китай

Виправну установу з послабленим режимом «Сонячне світло» (Sunshine) у районі Чаоян Пекіна було створено декілька років тому як першу в Китаї громадську установу такого типу. Ця установа, розрахована на 200 ліжко-місць, допомагає в'язням підготуватися до повернення в суспільство. В'язні можуть отримати професійну підготовку, освіту з правових питань, психологічну підтримку і консультації, а також допомогу в підготовці до повернення в суспільство. Секція виправної установи з послабленим режимом з питань праці, освіти та надання підтримки допомагає правопорушникам набувати навичок, необхідних їм для пошуку роботи, завдяки партнерським відносинам із закладами професійного навчання. Упродовж усієї програми навчання та реабілітації співробітники цієї виправної установи живуть поруч із правопорушниками і допомагають їм у їхньому повсякденному розвитку. Ця модель також застосовується в багатьох інших частинах Китаю.

Індія

Виправні служби Західного Бенгалу керують виправним домом під відкритим небом, що призначений для в'язнів, які відбули дві третини терміну покарання і продемонстрували хорошу поведінку. В'язням дозволяється залишати будинок о 6 ранку за умови, що вони повернуться до 8 вечора, що дає їм змогу працювати в громаді і, таким чином, здобути досвід роботи до закінчення терміну покарання. Вони можуть вільно знайти роботу в будь-якій точці громади; існують неурядові організації, які допомагають у цьому процесі. У деяких випадках в'язні заощадили достатньо грошей, щоб купити кіз і корів. Тоді їм дозволяється продавати молоко від цих тварин населенню і залишати собі зароблені гроші.

У Сполучених Штатах фонд Safer Foundation забезпечує роботу центрів тимчасового розміщення для дорослих, діючи від імені Департаменту виконання покарань штату Іллінойс. Співробітники цього фонду вважають, що для сприяння успішному переходу колишнього в'язня до життя в суспільстві потрібні чотири компоненти: безпечне і структуроване середовище; добре навчений і небайдужий персонал; вмотивований клієнт; і всеосяжний комплекс якісних програм і послуг, призначених для задоволення потреб клієнта. Центри тимчасового розміщення надають допомогу в таких царинах, як кураторство, підтримка сім'ї, навички батьківства, лікування наркозалежності та токсикоманії, базові навички, життєві навички, психічне здоров'я, когнітивна терапія, громадські роботи, медичне обслуговування та проведення дозвілля.

Канадська асоціація товариств Елізабет Фрай здійснює кілька успішних програм із задоволення потреб жінок, які звільняються з в'язниці та повертаються до самодостатнього життя в суспільстві, але є безпритульними чи безробітними або не мають елементарних навичок подолання труднощів. Асоціація забезпечує тимчасове житло, консультації з питань профілактики злочинів і боротьби з наркоманією, складання цільових планів, надання структурованої підтримки для запобігання рецидивам та надання фінансової допомоги.

Послуги та нагляд у період після звільнення

Період переходу від утримання під вартою до життя в суспільстві може бути для правопорушників особливо важким. Вони зазвичай відчувають тривогу і стрес у зв'язку з необхідністю знайти роботу і житло, відновити зіпсовані стосунки, пережити соціальну стигматизацію і можливу ізоляцію та виконувати умови офіційного нагляду. Було встановлено, що тижні, які безпосередньо передують звільненню в'язнів і йдуть за їхнім звільненням, мають вирішальне значення для визначення ступеня успішності їхньої соціальної реінтеграції в суспільство. У дослідженні в'язнів, проведеному в Австралії (штат Квінсленд)⁵⁸, приблизно від половини вибірки опитаних в'язнів були отримані повідомлення про принаймні помірний психологічний стрес упродовж декількох тижнів до звільнення. Багато респондентів повідомили про порушення психічного здоров'я в період, що передував їхньому звільненню.

Після звільнення правопорушникам доводиться стикнутися з низкою проблем практичного характеру, таких як забезпечення придатного житла за наявності дуже обмежених коштів, управління своїми фінансами за невеликих заощаджень або їхньої відсутності до початку отримання заробітної плати, отримання доступу до різноманітних предметів першої необхідності для повсякденного життя та звернення за послугами й підтримкою для задоволення їхніх конкретних потреб⁵⁹. Дослідження змінних, що впливають на успіх реінтеграції, свідчить про взаємозалежність зайнятості, наявності житла, лікування наркоманії та підтримки в рамках мережі соціальних зв'язків⁶⁰. За відсутності матеріальної, психологічної та соціальної підтримки в цей перехідний період багато правопорушників можуть потрапити в замкнене коло звільнення і повторного арешту.

Тому з метою підтримання громадської безпеки урядам необхідно розробити ефективні заходи на період після звільнення або заходи щодо забезпечення опіки в цей період, спрямовані на надання колишнім в'язням допомоги в реінтеграції в суспільство і припинення злочинної діяльності. Керовані процеси повернення в суспільство і програми переходу до нормального життя набувають дедалі ширшого визнання і можуть забезпечити дуже ефективний у плані витрат спосіб запобігання злочинам.

Існують різні підходи до підтримки повернення та соціальної реінтеграції правопорушників після їхнього перебування у в'язниці. Деякі з цих заходів передбачають розміщення

⁵⁸ S. A. Kinner, *The Post-Release Experience of Prisoners in Queensland* (Brisbane, University of Queensland, Queensland Alcohol and Drug Research and Education Centre, March 2006).

⁵⁹ Див. Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 4.

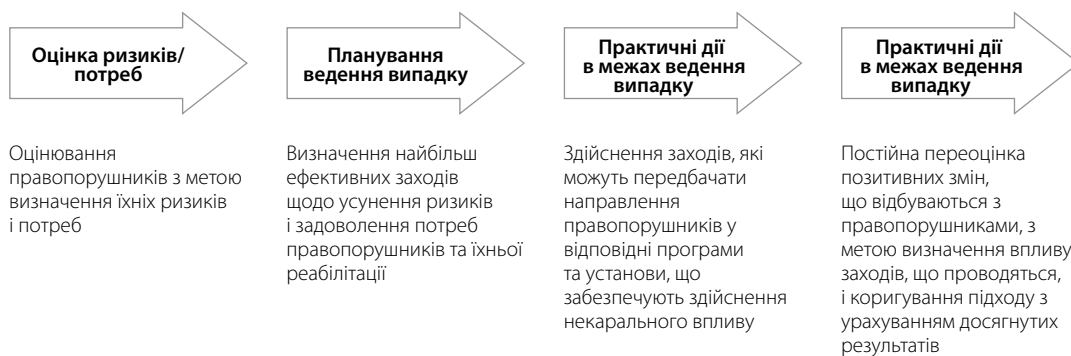
⁶⁰ C. A. Visher, "Returning home: emerging findings and policy lessons about prisoner reentry", *Federal Sentencing Reporter*, vol. 20, No. 2 (2007), p. 95.

правопорушників під нагляд громади на певний період – (часто в межах програми умовно-го або умовно-дострокового звільнення), – в той час як інші заходи орієнтовані на надання допомоги з метою сприяння переходу правопорушника з виправної установи до життя в суспільстві.

Наприклад, соціальна підтримка може зменшити ворожі почуття, що виникають у правопорушників, і наслідки можливих психологічних проблем⁶¹.

Оскільки колишні в'язні не є однорідною групою, надання послуг у період після звільнення має спиратися на індивідуальний підхід до ведення кейсу та враховувати такі фактори, як кримінальне минуле колишнього правопорушника, строк покарання та будь-які особливі потреби, зумовлені, зокрема, розладами на ґрунті вживання наркотиків або психічними захворюваннями⁶². Послуги, що надаються після звільнення, мають охоплювати цілу низку заходів (див. рис. мал. VI) і за потреби доповнюватися наглядом у тій чи іншій формі⁶³.

Малюнок VI. Модель ведення випадку

Джерело: Канада, Британська Колумбія, Відділ із питань виправних заходів громадського впливу та корпоративних програм, травень 2009 року.

Останніми роками значна частина обговорень, що стосувалися соціальної реінтеграції правопорушників, була зосереджена на розробці більш дієвих способів регулювання їхнього повернення в суспільство на основі забезпечення ефективного та збалансованого поєднання нагляду й допомоги, а також пошуку методів досягнення цієї мети в межах ефективного співробітництва за участю адміністрації пенітенціарних установ, правоохоронних органів та організацій на рівні громади. Деякі програми передбачають активне залучення до участі в заходах, що проводяться, місцевого населення і допомагають громадам більш чуйно реагувати на ситуацію, в якій перебувають правопорушники.

⁶¹ A. Hochstetler, M. DeLisi and T. C. Pratt, "Social support and feelings of hostility among released inmates", *Crime and Delinquency*, vol. 56, No. 4 (2010), pp. 588–607; див. також S. J. Bahr and others, "Successful reentry: what differentiates successful and unsuccessful parolees?", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 54, No. 5 (2010), pp. 667–692.

⁶² Див. A. J. Shinkfield and J. Graffam, "Community reintegration of ex-prisoners: type and degree of change in variables influencing successful reintegration", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 53, No. 1 (2009), pp. 29–42.

⁶³ Див. Dandurand and others, *Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations*, p. 5.

A. Відповідні міжнародні стандарти та норми

У різних міжнародних стандартах і нормах підкреслюється значущість послуг, що надаються після звільнення, включно з: *a)* наданням колишнім в'язням послуг з опіки після звільнення; *b)* достроковим звільненням з в'язниці та громадським наглядом за правопорушниками; і *c)* вирішальною роллю громади в соціальній реінтеграції колишніх правопорушників.

Вкрай важливо зазначити, що Правила Нельсона Мандели містять серйозне нагадування про те, що «обов'язки суспільства не припиняються з виходом в'язня на волю» (правило 90); у них наголошується на необхідності дієвого подальшого піклування, що його мають здійснювати як державні, так і недержавні органи. Токійські правила вимагають наявності та якнайшвидшого розгляду широкого кола альтернативних заходів, що вживаються після ухвалення вироку, зокрема різних форм умовно-дострокового звільнення, скорочення терміну ув'язнення і помилування. Зрештою, як Правила Нельсона Мандели, так і Токійські правила рішуче підтримують участь громадськості в соціальній реінтеграції правопорушників і у відповідних заходах на рівні громад (включно із залученням належно підготовлених добровольців), що «слід розглядати як можливість, яку надають членам суспільства, зробити свій внесок у справу захисту інтересів суспільства» (Токійські правила, правило 17.2). З огляду на побажання з приводу участі в здійснюваній діяльності різних державних і недержавних структур, ефективні механізми координації та зв'язку цілком обґрунтовано визнаються вкрай важливими для ефективного надання послуг у період після звільнення. (Міжнародні стандарти і норми щодо послуг, що надаються правопорушникам після звільнення, і нагляду за особливими категоріями правопорушників розглядаються в розділі VII, нижче).

Правила Нельсона Мандели: правила 90 і 108

Правило 90

Обов'язки суспільства не припиняються з виходом в'язня на волю. Тому необхідно мати державні або приватні органи, здатні надавати ефективну допомогу звільненим в'язням, спрямовану на зменшення упередженого ставлення до них та їхню соціальну реабілітацію.

...

Правило 108

1. Державні або інші органи та установи, що допомагають звільненим в'язням знаходити своє місце в суспільстві, повинні там, де це можливо і необхідно, піклуватися про те, аби такі в'язні отримували необхідні документи і свідоцтва, знаходили придатне житло і роботу, мали придатний і достатній для даного клімату і пори року одяг, володіли засобами, достатніми для переїзду на місце призначення і для життя протягом періоду, що настає після звільнення.
2. Акредитовані представники таких установ повинні мати можливість відвідувати пенітенціарні установи і осіб, що там ув'язнені. З ними треба консулюватися про перспективи подальшого життя в'язнів із самого початку терміну їхнього ув'язнення.
3. Бажано, щоб робота таких установ була централізованою або координувалася в межах можливого аби забезпечувати максимально ефективне використання їхньої роботи.

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням):^a правила 9.1-9.4 та 22.1

9. Положення, що діють після винесення вироку

9.1 Компетентний орган має у своєму розпорядженні широкий вибір альтернативних заходів, що вживаються після ухвалення вироку, з метою відмови від тюремного ув'язнення і надання допомоги правопорушникам для їх швидкого повернення до нормального життя в суспільстві.

9.2 Положення, що діють після винесення вироку, можуть включати:

- (a) відпустку та поміщення до виправних установ з послабленим режимом;
- (b) звільнення у зв'язку з роботою або навчанням;
- (c) різні форми умовно-дострокового звільнення;
- (d) скорочення терміну;
- (e) помилування.

9.3 Рішення про заходи, що вживаються після ухвалення вироку, за винятком помилування, розглядається судовим або іншим компетентним незалежним органом за клопотанням правопорушника.

9.4 Будь-який вид звільнення з ув'язнення для реалізації програми, не пов'язаної з тюремним ув'язненням, розглядається якомога раніше.

...

22. Зв'язок із відповідними установами та заходами

22.1 На різних рівнях мають створюватися відповідні механізми для сприяння встановленню зв'язків між службами, яким доручено застосування не пов'язаних з тюремним ув'язненням заходів, іншими органами системи кримінального правосуддя, установами соціального розвитку та забезпечення – (як урядовими, так і неурядовими) – у таких сферах, як охорона здоров'я, житлове будівництво, освіта та зайнятість, а також медіа.

^aРезолюція Генеральної Асамблеї 45/110, додаток.

В. Опіка після звільнення та надання допомоги у поверненні в суспільство

Багато країн можуть розраховувати на спеціалізовані установи, відповідальні за надання подальшої підтримки та забезпечення нагляду за нещодавно звільненими правопорушниками. В одних випадках такі програми пропонуються службами пробації, тоді як в інших організацією відповідної діяльності можуть займатися НУО. Хоча більшість програм повернення в суспільство не проходили контрольовану оцінку, а найуспішніші підходи ще не цілком визначено, про чинники, що впливають на продовження участі в програмах та/або на їхнє завершення, відомо багато⁶⁴. Зокрема, поліпшення ситуації з працевлаштуванням, житлом та освітою може сприяти подальшій участі в програмах і справляти позитивний вплив на соціальну реінтеграцію правопорушників.

⁶⁴ Див. С. А. Visher, "Effective reentry programs", *Criminology and Public Policy*, vol. 5, No. 2 (2006), pp. 299–302; and S. J. Listwan, "Reentry for serious and violent offenders: an analysis of program attrition", *Criminal Justice Policy Review*, vol. 20, No. 2 (2009), pp. 154–169.

Кенія

У Кенії Департамент з питань пробації та послуг з опіки після звільнення здійснює програму підтримки після звільнення, що забезпечує нагляд за колишніми правопорушниками та надання їм допомоги у вигляді програми з повернення в суспільство. У межах цієї програми колишні правопорушники розглядаються не лише як особи, які перебувають у несприятливому становищі та потребують соціальної допомоги, а й як особи, які зобов'язані уникати повторного вчинення правопорушень. Департамент забезпечує нагляд за колишніми правопорушниками, за винятком дітей, які перебувають у місцях позбавлення волі та які тимчасово звільняються за спеціальним дозволом і на добровільній основі відбувають строк покарання, що залишився, під наглядом співробітників служби пробації. Програма підтримки після звільнення передбачає паралельне використання моделі дефіциту можливостей і моделі відповідальності правопорушників. До числа колишніх правопорушників, нагляд за якими забезпечується головним чином у межах цієї програми, належать колишні правопорушники, які відбували тривалі строки ув'язнення, правопорушники з психічними розладами і позбавлені волі діти. В основу цієї програми покладено ідею про те, що правопорушники заслуговують не лише на покарання, а й на можливість будувати своє життя після звільнення з пенітенціарної системи без скоєння злочинів. Таким чином, опіка після звільнення розглядається як продовження діяльності з реабілітації, розпочатої в період тюремного ув'язнення.

Джерело: Kenya, Office of the Vice-President and Ministry of Home Affairs, Department of Probation and Aftercare Services, Research Report on the Impediments to Offender Reintegration and Resettlement (Nairobi, 2007)

1. Допомога у поверненні на ринок праці

Зайнятість, безсумнівно, є одним із ключових чинників успішної реінтеграції колишніх в'язнів. Зайнятість є чимось більшим, ніж просто джерело доходу. Вона структурує день, встановлює певний розпорядок і дає змогу робити свій внесок у роботу та життя інших людей, одночасно сприяючи налагодженню корисних соціальних контактів. Зайнятість допомагає колишнім в'язням відновити зв'язки з членами громади, сприяє підвищенню їхньої самооцінки, впевненості у власних силах і в ефективності своїх дій⁶⁵.

Важливість зайнятості для реінтеграції колишніх правопорушників

Робота забезпечує дещо більше, ніж просто дохід, необхідний для забезпечення належних матеріальних умов. Вона також структурує день і встановлює певний розпорядок, заповнюючи час. Вона надає можливості для розширення мережі своїх соціальних зв'язків завдяки включенню в неї інших корисних членів суспільства. Крім того, наявність роботи може сприяти підвищенню самооцінки та поліпшенню інших показників психологічного здоров'я.

Джерело: J. Graffam and others, "Variables affecting reintegration as perceived by offenders and professionals", Journal of Offender Rehabilitation, vol. 40, Nos. 1 and 2 (2005), pp. 147–171.

Однак правопорушники дуже часто повертаються в неблагополучні громади з поганими економічними умовами та обмеженими можливостями працевлаштування. Наявні в цих громадах групи осіб з аналогічним статусом, як правило, мають мало контактів у сфері законної трудової діяльності, а відсутність корисних контактів може ускладнювати виявлення і використання людьми обмежених можливостей працевлаштування, доступних у їхній громаді.

⁶⁵ Див. J. Graffam and others, *Attitudes of Employers, Corrective Services Workers, Employment Support Workers, and Prisoners and Offenders towards Employing Ex-Prisoners and Ex-Offenders* (Burwood, Victoria, Deakin University, School of Health and Social Development, 2004), p. 4.

Фахівці з економіки праці зазначають, що брак робочих місць чинить непропорційний вплив на найбільш незахищених осіб, які шукають роботу, і що правопорушники перебувають у нижній частині списку уподобань роботодавців⁶⁶.

Роботодавці часто неохоче беруть на роботу колишніх правопорушників, особливо якщо вони ще не зарекомендували себе з хорошого боку після звільнення з місць позбавлення волі і страждають від стигматизації, пов'язаної з ув'язненням. Крім того, лише деякі з колишніх правопорушників мають кваліфікацію, знання або досвід, які потрібні роботодавцям. Зрештою, колишні в'язні, як правило, повертаються в громаду, маючи в своєму розпорядженні дуже незначну суму грошей або взагалі без коштів. Обмеженість фінансових коштів може негативно впливати на відвідування співбесід і здатність правопорушника отримати і зберегти робоче місце, їздити на роботу, купувати одяг або інструменти, необхідні для роботи, або ж відкрити власну справу.

Дослідження засвідчили, що переваги зайнятості, які стосуються скорочення рецидивізму, можуть бути пов'язані не лише з працевлаштуванням колишнього правопорушника, а й із якістю роботи⁶⁷. Крім того, зв'язок між законним працевлаштуванням і скороченням рівня рецидиву може істотно залежати від взаємодії таких чинників: наявність постійного житла, володіння навичками, необхідними для влаштування на роботу, відсутність розладів, зумовлених вживанням наркотиків, та активне звернення по допомогу в пошуку роботи⁶⁸.

2. Допомога в пошуку житла та фінансова підтримка

Як згадувалося вище, наявність житла має розглядатися як один із ключових чинників, що впливають на успішність реінтеграції правопорушника у відповідне суспільство, оскільки це також може мати прямі наслідки для працевлаштування та соціальної підтримки. Повторно засуджені правопорушники часто називають причиною, яка зрештою призвела їх до вчинення нових протиправних дій, відсутність можливості забезпечити собі відповідне житло⁶⁹. В'язні, як правило, отримують обмежену підтримку в пошуку житла до виходу на волю і часто не можуть знайти відповідне місце для проживання в громаді. Соціальна ізоляція стає долею багатьох колишніх в'язнів, які врешті-решт можуть опинитися на вулиці або не отримати постійного чи належного житла.

Крім того, безпритульність часто є прямим наслідком позбавлення волі. Кризове житло, таке як готелі для розміщення в перехідний період, є складним середовищем і може обмежувати соціальні контакти людини з людьми, які мають аналогічний досвід або стикаються з такими самими проблемами. Відсутність постійного або безпечного житла зазвичай посилює труднощі, з якими стикаються правопорушники, які зловживають психоактивними речовинами або страждають психічними розладами. За відсутності програм боротьби з безпритульністю ця проблема, як правило, стає ще серйознішою. Навіть у тих випадках, коли система муніципального житла існує, вона часто буває недоступною або не здатна відповідати потребам колишніх в'язнів.

⁶⁶ L. Hannson and R. DeFina, "The state of the economy and the relationship between prisoner reentry and crime", *Social Problems*, vol. 57, No. 4 (2010), p. 612.

⁶⁷ C. Uggen, "Ex-offenders and the conformist alternative: a job quality model of work and crime", *Social Problems*, vol. 46, No. 1 (1999), pp. 127–151; and R. Webster and others, *Building Bridges to Employment for Prisoners*, Home Office Research Study No. 226 (London, Home Office, Research, Development and Statistics Directorate, 2001).

⁶⁸ S. Niven and J. Olagundoye, "Jobs and homes: a survey of prisoners nearing release", *Findings*, No. 173 (London, Home Office, Research, Development and Statistics Directorate, 2002).

⁶⁹ A. Nilsson, "Living conditions, social exclusion and recidivism among prison inmates", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, No. 1 (2003), pp. 57–83.

3. Доступ до послуг у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення

У Правилах Нельсона Мандели підкреслюється важливість вжиття заходів, які гарантують колишнім в'язням продовження будь-якого лікування і догляду, які можуть їм знадобитися і які вони могли отримувати під час їхнього ув'язнення («безперервність лікування та догляду» (правило 24, пункт 2)); тим не менш, в'язні, які вийшли на волю, зазвичай стикаються з численними перешкодами під час спроби скористатися медичними послугами в громаді, включно з перешкодами фінансового, чи психологічного характеру.

Наприклад, у деяких країнах звільнені в'язні не охоплені жодним із видів медичного страхування. Крім того, колишньому в'язню може бути складно звернутися в лікарню і розповісти про своє минуле і свої потреби у сфері охорони здоров'я. З цієї причини національні органи повинні гарантувати охоплення звільнених в'язнів програмою соціального забезпечення з урахуванням конкретних обставин або отримання ними будь-якої допомоги в питаннях охорони здоров'я та соціального забезпечення за відсутності такої програми. До звільнення слід налагодити контакти з медичними службами на рівні громади, в тому числі в галузі профілактики, лікування та догляду у зв'язку з ВІЛ, туберкульозом та іншими інфекційними захворюваннями, а також з розладами на ґрунті вживання наркотиків.

4. Підтримка сім'ї

Сім'ї правопорушників є потенційним джерелом підтримки і допомоги в період їхнього повернення в суспільство. Деякі дані свідчать про те, що колишні правопорушники, які отримують від своєї сім'ї більш суттєву підтримку, домагаються кращих результатів у плані працевлаштування та мають стабільнішу роботу, ніж правопорушники, які отримують підтримку в меншому обсязі або не отримують її взагалі⁷⁰. Водночас слід визнати, що загальною характерною особливістю правопорушників є відсутність підтримки з боку сім'ї. Проблема, пов'язана з відсутністю підтримки з боку сім'ї, має особливо велике значення для ув'язнених жінок, які вийшли на волю, і які, як правило, зазнають ще більшої, ніж чоловіки, стигматизації, ступінь якої настільки великий, що ці жінки можуть бути не в змозі повернутися у свої сім'ї та громади.

Для роботи із сім'ями можуть бути створені різні програми. Як зазначалося раніше, здійснення відповідних заходів слід розпочинати в той період, коли в'язні ще перебувають у місцях позбавлення волі, і поряд із цим можуть вживатися заходи з підготовки сім'ї до майбутнього переходу в'язнів до життя в суспільстві. У США програма сімейної реінтеграції «Зелене світло» (Greenlight) включає заходи для учасників та їхніх родин, з огляду на вкрай важливу роль, яку сім'я може відігравати в процесі повернення правопорушника в суспільство. Ця програма спрямована на вивчення способів надання членами сім'ї підтримки людині, яка повертається додому, і допомоги в завчасному виявленні та, якщо можливо, розв'язанні сімейних проблем⁷¹. Інші організації знайшли можливості надання допомоги сім'ям колишніх правопорушників у процесі реінтеграції⁷².

Для правопорушників, які мають батьківські обов'язки, возз'єднання зі своїми дітьми та піклування про них можуть виявитися вкрай складним завданням. Діти, розлучені зі своїм

⁷⁰ Graffam and others, *Attitudes of Employers, Corrective Services Workers, Employment Support Workers, and Prisoners*, p. 4.

⁷¹ M. Bobbitt and M. Nelson, "The front line: building programs that recognize families' role in reentry", *Issues in Brief* (New York, Vera Institute of Justice, September 2004), p. 3.

⁷² Canadian Families and Corrections Network, "Time's up: a reintegration toolkit for families" (2008).

батьком / матір'ю або опікуном через його ув'язнення, особливо якщо батько/мати або опікун є єдиною або основною особою, яка про них піклується, зазвичай відчувають певний стрес. Їм також може бути важко підтримувати стосунки з батьком / матір'ю, який / яка перебуває в ув'язненні, через відстань, витрати, травму і стигматизацію, які пов'язані з різними формами організації відвідувань і кримінальним статусом їхнього/їхньої батька / матері. Проте є чіткі емпіричні дані, які свідчать про те, що збереження родинного оточення і підтримання сімейних стосунків без шкоди для безпеки і благополуччя дитини можуть мати позитивні результати не лише для дитини (зменшення втручання з боку держави, більш виражена позитивна адаптація тощо), а й для батька/матері (скорочення рецидивізму, розширення перспектив працевлаштування тощо).

Програма повернення в'язнів у суспільство

Програма повернення в'язнів у суспільство на основі медіації на рівні громади, що здійснюється у штаті Меріленд, – це інноваційне рішення, спрямоване на надання правопорушникам допомоги в подоланні труднощів під час повернення додому, надаючи їм можливість спілкуватися з членами сім'ї та іншими особами, що їх підтримують, наодинці та за сприяння підготовленого медіатора, щоб вони могли розібратися з минулим, відновити стосунки та скласти плани на майбутнє...

Заходи з медіації проводяться в цій громаді з урахуванням зручного для учасників часу і місця... Дії медіаторів щодо забезпечення порозуміння дають змогу учасникам краще зрозуміти себе та один одного. Медіатори підтримують учасників, використовуючи метод «мозкового штурму», під час якого учасники розглядають різні варіанти, причому всі ідеї та рішення походять від них самих. У міру просування до консенсусу щодо деяких рішень медіатори ставлять учасникам запитання з метою допомогти їм деталізувати свої плани...

Медіація забезпечує в'язням та іншим особам, які їх підтримують, можливість провести змістовні обговорення, закладаючи тим самим основу для більш реалістичного підходу до повернення додому.

Джерело: L. Charkoudian and others, "The role of family and pro-social relationships in reducing recidivism", Corrections Today (August/September 2012), pp. 94–97.

С. Програми дострокового звільнення

Помилування та амністія – це механізми, які використовуються для звільнення правопорушників до закінчення терміну їхнього покарання. Помилування, яке означає звільнення після скасування обвинувального вироку, є формою безумовного звільнення; зазвичай це акт милосердя і благовоління з боку глави держави. Амністія, яка також оголошується главою держави, переносить дату звільнення правопорушника або групи правопорушників на більш ранній термін. Однак ця термінологія не є усталеною, і терміни «помилування» та «амністія» часто використовуються як взаємозамінні⁷³. Деякі країни запровадили широкомасштабні програми дострокового звільнення, і деякі з них можуть охоплювати сотні, а то й тисячі в'язнів, що звільняються одночасно. Такі програми масового звільнення від відбування покарання правопорушників створюють значні проблеми з реінтеграцією, в тому числі для громад, до яких вони повертаються. При їх поверненні в суспільство у таких великих масштабах майже неможливо запропонувати ефективні послуги з надання підтримки.

Умовно-дострокове звільнення означає звільнення правопорушника з установи на умовах, які встановлюються до звільнення і залишаються чинними, якщо їх не змінено, до закінчення повного терміну покарання, призначеного вирок суду. Звільнення може бути

⁷³ У Канаді термін «помилування» може стосуватися процесу «стирання» кримінального минулого правопорушників після тривалого періоду законслухняної поведінки; це може сприяти довгостроковій реінтеграції правопорушників і забезпечити її завершення.

обов'язковим, коли воно відбувається автоматично через мінімальний проміжок часу або після відбуття фіксованої частини покарання, або дискреційним, коли приймається рішення про умовно-дострокове звільнення в'язня⁷⁴. У деяких країнах існує змішана система, яка передбачає обидві можливості.

Дискреційне умовно-дострокове звільнення – це умовне звільнення, яке надається органом, що займається питаннями умовно-дострокового звільнення, і зазвичай регулюється стандартними та/або спеціальними умовами (зобов'язаннями) звільнення. Стандартні умови встановлюються законом або підзаконним актом і застосовуються до всіх умовно-достроково звільнених правопорушників у межах юрисдикції. Спеціальні умови призначені для усунення будь-якого стану або фактора ризику, пов'язаного з ризиком повторного вчинення правопорушення, і можуть включати участь у програмах лікування, особистісного розвитку або реабілітації.

Очевидно, що існує багато факторів, які впливають на те, чи зможе правопорушник успішно завершити період умовного звільнення і, що ще важливіше, успішно реінтегруватися в суспільство. Важливими є індивідуальні фактори, характер і ступінь злочинної участі правопорушника, а також доступність програм і послуг з лікування, реабілітації та інших видів підтримки. Не менш важливими є фактори, пов'язані з наглядом за умовно-достроково звільненими правопорушниками, включаючи політику і процедури нагляду, спосіб нагляду, характер накладених умов і спосіб, у який ці умови виконуються⁷⁵.

Спроби правопорушника реінтегруватися в суспільство іноді перериваються або новим злочином, або порушенням умов звільнення. Це призводить до призупинення умовно-дострокового звільнення, повернення правопорушника до в'язниці або анулювання права на умовно-дострокове звільнення. У багатьох країнах, як видається, зростає частка правопорушників, які не завершують період нагляду після дострокового умовно-дострокового звільнення з-під варті. Такий рівень невдач не обов'язково пов'язаний зі збільшенням кількості рецидивів серед умовно звільнених правопорушників; це може бути пов'язано із суворим дотриманням інших умов звільнення наглядачами⁷⁶. Значна частина правопорушників, які повертаються до установ, дійсно повертаються виключно за порушення умов умовно-дострокового звільнення, а не за вчинення нового злочину, наприклад, за пропуск сеансів лікування, порушення комендантської години або порушення заборонених зон⁷⁷.

1. Дискреційні рішення про звільнення

Хоча характер, роль, повноваження та функції органів, що займаються питаннями умовно-дострокового звільнення, відрізняються в різних країнах, їхня основна роль полягає у прийнятті рішення про умовно-дострокове звільнення або про відмову в ньому. У деяких випадках для прийняття таких рішень передбачені суворі правила (наприклад, правила, пов'язані з терміном відбування покарання, ступенем тяжкості злочину і ризиком рецидиву). В інших випадках рішення про умовно-дострокове звільнення ґрунтуються на результатах оцінки ризиків, призначеної для систематичного і безперервного оцінювання ризику вчинення правопорушником повторного злочину. У деяких юрисдикціях, наприклад, в Ефіопії, уповноваженим органом з питань умовно-дострокового звільнення є політик, який діє за рекомендаціями адміністрації пенітенціарної установи або створеного з цією метою дорадчого органу.

⁷⁴ Див. *Handbook of Basic Principles and Promising Practices on Alternatives to Imprisonment, Criminal Justice Handbook Series* (United Nations publication, Sales No. E.07.XI.2), p. 49.

⁷⁵ Dandurand and others, *Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations*, pp. 6–8.

⁷⁶ N. Padfield, ed., *Who to Release? Parole, Fairness and Criminal Justice* (Portland, Oregon, Willan Publishing, 2007).

⁷⁷ J. W. Stickels, "A study of probation revocations for technical violations in Hays County, Texas, USA", *Probation Journal*, vol. 54, No. 1 (2007), pp. 52–61.

2. Вимоги до інформації для прийняття рішення про звільнення

У більшості національних юрисдикцій адміністрація пенітенціарної установи або потенційна наглядова громадська організація готує інформацію для розгляду комісією з питань умовно-дострокового звільнення. Обсяг і якість цієї інформації можуть бути дуже обмеженими через відсутність належної системи ведення особових справ в'язнів. Належні рішення про звільнення потребують розгляду обґрунтованої інформації, що ґрунтується на результатах індивідуальної оцінки ризиків та потреб в'язня, а також його права на дострокове звільнення. Рішення про звільнення приймається на основі двох загальних критеріїв: громадська безпека та прогрес у реабілітації правопорушника.

(а) *Громадська безпека*: «Чи можна безпечно контролювати правопорушника в громаді за допомогою належного комплексу умов?» Це поняття чітко сформульоване в усіх документах як принцип прийняття рішень про умовно-дострокове звільнення та визначення умов, які будуть застосовані;

(б) *Реабілітація / реінтеграція*: «Чи будуть доступні необхідні ресурси для правопорушника, коли він повернеться в суспільство?» Це питання стоїть на другому місці після поняття громадської безпеки. Тут, як правило, основна увага приділяється «потребам»⁷⁸.

Хоча фактичну готовність до звільнення важко оцінити, рішення про умовно-дострокове звільнення часто частково ґрунтуються на тому, чи брав правопорушник участь у програмах, спрямованих на подолання певних факторів ризику або інших проблем, а також на тому, наскільки реалістичним є план звільнення правопорушника. На регіональному рівні, наприклад, Правила Ради Європи про пробацію передбачають, щоб оцінка правопорушників проводилася на основі систематичного і ретельного розгляду індивідуальної справи, включаючи ризики, позитивні фактори і потреби, заходи, необхідні для задоволення цих потреб, і реакцію правопорушників на ці заходи. У принципі, у Правилах підкреслюється, що оцінка є безперервним процесом і що її точність та актуальність повинні періодично переглядатися⁷⁹.

3. Участь правопорушника та потерпілого у прийнятті рішень про звільнення

Відповідно до Правил Ради Європи про пробацію, правопорушники повинні бути не лише поінформовані про процес і результати оцінки, але й, за можливості, мати змогу зробити активний внесок у нього, у тому числі шляхом належного врахування їхніх поглядів і особистих прагнень, а також їхніх особистих сильних сторін і відповідальності за невчинення подальших правопорушень⁸⁰.

Однак на практиці ступінь участі правопорушника у прийнятті рішення про звільнення дуже різниться. У деяких країнах правопорушник може навіть не знати, що його справа розглядається на предмет дострокового звільнення, і не мати можливості подати відповідне прохання. В інших країнах правопорушники беруть участь у слуханнях щодо умовно-дострокового звільнення. Наприклад, в Австралії (Квінсленд) правопорушник може подати заяву про явку на слухання або доручити представнику з'явитися від його імені. У Сполученому Королівстві (Англія та Уельс) рішення, пов'язані з умовно-достроковим звільненням і повторним звільненням після скасування, приймаються переважно на папері.

⁷⁸ Dandurand and others, Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations, p. 16.

⁷⁹ Див. правила 69 та 70 Правил пробації.

⁸⁰ Див. правила 66 та 69 Правил пробації.

Правопорушник може подавати письмові заяви (як правило, за допомогою свого законного представника), але не буде присутнім на слуханні. Комісія з питань умовно-дострокового звільнення може прийняти рішення про участь правопорушника (і завжди робить це у справах неповнолітніх), а правопорушники можуть вимагати проведення усного слухання, на якому вони будуть присутні. Якщо правопорушник бере участь у слуханні, він найчастіше має юридичного представника на слуханні.

У деяких юрисдикціях орган, який здійснює умовно-дострокове звільнення, також може розглядати заяви, подані потерпілими від злочину (або їхніми представниками), і потерпілі можуть бути повідомлені про прийняте рішення та очікуване звільнення правопорушника.

D. Нагляд за правопорушниками та роль громади

1. Нагляд за правопорушниками

Нагляд після звільнення має важливе значення для успішного повернення правопорушника в суспільство та його соціальної реінтеграції⁸¹. Однак нагляд – це більше, ніж просто контроль за дотриманням правопорушником умов, пов'язаних з його звільненням. Він передбачає управління ризиком, який становить правопорушник, отримання та/або організацію ресурсів для задоволення потреб правопорушника, а також розвиток і підтримку людських стосунків з ним, які породжують довіру з відповідними межами. Він включає спостереження, навчання, підтримку, заохочення позитивної поведінки та застосування санкцій за негативну поведінку. За умови професійного підходу, в основу цієї роботи покладено підтримку соціальної реінтеграції правопорушника, не забуваючи при цьому про ризик повторного вчинення ним правопорушення⁸².

(a) Моделі нагляду за правопорушниками

Моделі нагляду за правопорушниками включають такі, що засновані на ризиках та потребах. Стратегії, засновані на оцінці ризиків, базуються на припущенні, що деякі правопорушники є небезпечними і потребують контролю та ретельного моніторингу. Стратегії нагляду, засновані на потребах, зосереджені на криміногенних потребах правопорушників і підтримують їхню участь у відповідних програмах реінтеграції⁸³.

Офіцери з питань умовно-дострокового звільнення часто відчують труднощі, намагаючись досягти подвійної мети – допомогти правопорушникам успішно реінтегруватися в суспільство і захистити суспільство від осіб, які належать до групи ризику. Частково це є результатом конфлікту між основними функціями їхньої ролі як наглядачів, які включають в себе допомогу та поліцейські аспекти⁸⁴. «Спосіб нагляду» наглядових органів, зокрема те, як вони визначають свою роль на певному континуумі між контролем і допомогою,

⁸¹ H. L. Chung, C. A. Schubert and E. P. Mulvey, "An empirical portrait of community reentry among serious juvenile offenders in two metropolitan cities", *Criminal Justice and Behavior*, vol. 34, No. 11 (2007), pp. 1402–1426.

⁸² Див. Dandurand and others, *Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations*.

⁸³ S. Maruna and T. LeBel, "Revisiting ex-prisoner re-entry: a buzzword in search of a narrative", in *Reform and Punishment: The Future of Sentencing*, S. Rex and M. Tonry, eds. (Cullompton, Devon, Willan Publishing, 2002), pp. 158–180.

⁸⁴ R. P. Seiter, "Prisoner reentry and the role of parole officers", *Federal Probation*, vol. 66, No. 3 (2002), pp. 50–54; and R. P. Seiter and A. D. West, "Supervision styles in probation and parole: an analysis of activities", *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 38, No. 2 (2003), pp. 57–75.

ймовірно, впливає на якість нагляду і, можливо, на успішну соціальну реінтеграцію правопорушника⁸⁵.

Підхід, заснований на нагляді без компоненту лікування та розвитку навичок, не є ефективною стратегією втручання⁸⁶. Тому важливо, щоб нагляд супроводжувався можливостями лікування для правопорушників, зокрема лікуванням для осіб з розладами, пов'язаними зі вживанням наркотиків. Важливо також дотримуватися підходу до нагляду на рівні громади, коли формуються партнерства між поліцією, надавачами державних послуг, членами громади, захисниками потерпілих, правопорушниками та їхніми сім'ями. Метою такого партнерства є управління ризиками правопорушників та підвищення ймовірності їхнього успіху під час умовно-дострокового звільнення через процес неформального контролю.

Процес нагляду за правопорушниками повинен ґрунтуватися на розумінні поняття «відмова від вчинення правопорушень». Останнє стосується віку і зрілості, соціальних зв'язків і відносин, а також зміни особистої ідентичності. Часто стверджують, що відмова від вчинення правопорушень – це не подія, а процес. Це індивідуальний процес, оскільки він пов'язаний із суб'єктивністю та питаннями ідентичності. Тому нагляд має бути зосереджений на розвитку мотивації та здатності правопорушників до змін. Нагляд, заснований на адекватній оцінці потреб, мотивації та ситуації правопорушника, а також на раціональному підході до ведення випадків, може стати ефективним механізмом формування у колишніх правопорушників відмови від вчинення правопорушень.

(b) Умовно-дострокове звільнення

Кожна система умовно-дострокового звільнення передбачає певні умови звільнення в'язнів до закінчення терміну покарання, незалежно від того, чи будуть вони перебувати під наглядом після звільнення. Іноді ці умови є мінімальними. Однак у багатьох випадках на правопорушника накладаються як стандартні (обов'язкові), так і спеціальні умови. У деяких випадках орган, який здійснює умовно-дострокове звільнення, користується значною свободою дій при визначенні таких особливих умов⁸⁷.

Стандартні умови звільнення найчастіше визначені в законодавстві або нормативних актах, що регулюють умовно-дострокове звільнення, і зазвичай включають таке:

- (a) початковий контакт з інспектором з нагляду;
- (b) постійний контакт з інспектором з нагляду;
- (c) повідомлення співробітнику з нагляду за умовно-достроково звільненими про будь-які зміни в умовах життя або працевлаштуванні;
- (d) обмеження на пересування;
- (e) «хороша поведінка» та/або законослухняний спосіб життя на всіх етапах⁸⁸.

На додаток до зазначених вище стандартних умов, можуть бути встановлені спеціальні умови звільнення, які пропонують більш конкретну реакцію на ризики, які конкретний правопорушник може становити для суспільства, або більш детальну реакцію на його або її потреби в соціальній реінтеграції. Такі умови зазвичай поділяються на дві категорії: (a) умови, що безпосередньо і чітко пов'язані зі злочинною діяльністю правопорушника; і (b) умови,

⁸⁵ J. F. Quinn and L. A. Gould, "The prioritization of treatment among Texas parole officers", *The Prison Journal*, vol. 83, No. 3 (2003), pp. 323-336.

⁸⁶ Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 18.

⁸⁷ Dandurand and others, *Conditional Release Violations, Suspensions and Revocations*, pp. 18 and 19.

⁸⁸ Там само, с. 19 і 20.

що дозволяють інспекторам з нагляду отримувати достовірну інформацію про правопорушника.

Приклади умов, що полегшують нагляд за правопорушниками, включають вимогу до правопорушників здавати сечу на аналіз, електронний моніторинг або регулярні візити в поліцію. Завдяки використанню спеціальних умов особам, які приймають рішення, рекомендується адаптувати умови звільнення до проблем, які, на їхню думку, становить правопорушник. Використання особливих умов має бути пов'язане зі ступенем ризику, який становить правопорушник. Наприклад, умови, пов'язані зі злочинною поведінкою правопорушника, можуть включати різні вимоги, а саме:

- (a) уникати певних географічних зон;
- (b) утримуватися від вживання токсичних речовин та/або наркотиків;
- (c) не наближатися і не спілкуватися з певними людьми;
- (d) проживати в певному місці;
- (e) підтримувати регулярний контакт з волонтером або іншою особою;
- (f) брати участь у певній програмі лікування;
- (g) дотримуватися комендантської години;
- (h) проходити психологічне консультування та брати участь у рекомендованому догляді або лікуванні (включаючи виконання плану лікування);
- (i) вирішення проблем, пов'язаних з алкогольною, наркотичною, сексуальною, ігровою та/або платіжною залежністю, а також проблем, пов'язаних з управлінням гнівом, боргами та/або протиправною поведінкою, у визначеному центрі;
- (j) не працювати і не брати участь в організованих заходах з особами, які не досягли певного віку, та/або не проживати в одному домогосподарстві з дітьми, які не досягли певного віку.

(c) Дотримання та виконання умов звільнення

Високий відсоток умовно-достроково звільнених правопорушників, які порушують умови свого дострокового звільнення, є серйозною проблемою в багатьох юрисдикціях. Однак немає переконливих свідчень про те, що недотримання технічних умов сигналізує про ймовірність подальшої злочинної поведінки правопорушника або що повернення умовно-достроково звільнених осіб до в'язниці дійсно запобігає їхній подальшій злочинній поведінці⁸⁹. Якщо умовно-дострокове звільнення не сприяє зниженню рецидивізму, важливо поставити під сумнів доцільність його застосування та зростаючу залежність від такого дорогавартісного підходу. Призупинення відповідного рішення може завдати серйозної шкоди процесу реінтеграції правопорушника; крім того, слід урахувати витрати на ув'язнення. Іноді висловлюється думка, що потрібен більш стратегічний підхід, заснований на систематичних спробах підвищити ймовірність успішного завершення нагляду, використовуючи порушення як можливість втрутитися в поведінку правопорушника та змінити її⁹⁰. Для цього часто доводиться застосовувати проміжні санкції за недотримання умов звільнення. У США низка штатів розробили проміжні санкції за технічні порушення умов звільнення. Ці санкції є як тюремними, так і терапевтичними, але не передбачають повернення до в'язниці.

⁸⁹ N. Padfield and S. Maruna, "The revolving door at the prison gate: exploring the dramatic increase in recalls to prison", *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, No. 3 (2006), pp. 329–352.

⁹⁰ P. Burke, A. Gelb and J. Horowitz, "When offenders break the rules: smart responses to parole and probation violations", *Public Safety Policy Brief*, No. 3, November 2007 (Washington, D.C., Pew Center on the States, 2007).

Правила Ради Європи про пробацію нагадують практикам про необхідність забезпечити повне усвідомлення правопорушниками того, що від них вимагається, обов'язків і відповідальності персоналу пробації, а також наслідків їх невиконання. Контроль за правопорушником не повинен ґрунтуватися виключно на перспективі застосування санкцій за невиконання вимог; він також повинен передбачати його активну співпрацю. У разі невиконання вимог, реакція має повною мірою враховувати обставини, що призвели до невиконання умов⁹¹.

(d) Програми суворого нагляду

У межах програми суворого нагляду особи, які відбувають пробацію, перебувають під дуже пильним наглядом, що потребує частих особистих зустрічей із працівниками служби пробації, запровадження комендантської години, відстеження контактів працівниками поліції, частого проведення вибіркового перевірок щодо вживання алкоголю або наркотиків та, у низці випадків, електронного моніторингу. Проведені дослідження свідчать про те, що в загальному контингенті правопорушників і рецидивістів саме правопорушники з високим ризиком рецидиву з найбільшою вірогідністю отримують користь від інтенсивних заходів на рівні пенітенціарних установ і громад⁹². Наприклад, у Канаді оцінка застосування методів суворого нагляду щодо правопорушників із високим ризиком рецидиву засвідчила, що в групі суворого нагляду було зафіксовано нижчі показники повернення до в'язниці у зв'язку із заміною умовного звільнення позбавленням волі⁹³. Це не стосується правопорушників із низьким ризиком рецидиву, для яких ініціативи щодо застосування інтенсивного некарального впливу на ділі можуть мати наслідком навіть підвищення рівня рецидивізму⁹⁴.

Супутниковий моніторинг правопорушників з групи найвищого ризику, що здійснюється за допомогою Системи глобального позиціонування (GPS), використовується в межах серії ступінчастих санкцій або як спеціальна умова, встановлена органом з питань звільнення. GPS-моніторинг застосовують з метою забезпечення дотримання комендантської години, встановлення заборонених зон / зон обмеженого доступу та аналізу і відстеження переміщень правопорушника в громаді⁹⁵. Залежно від виду використовуваної технології GPS-моніторинг щодо правопорушника може здійснюватися майже в режимі реального часу. Цей ефективний, але складний і дорогий інструмент може зробити можливим у деяких юрисдикціях більш суворий нагляд за правопорушниками з високим ризиком рецидиву без створення перешкод для їхньої реінтеграції в суспільство⁹⁶.

⁹¹ Див. правила 85-87 Правил пробації.

⁹² Див. D. A. Andrews and J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, 3rd ed. (Cincinnati, Ohio, Anderson, 2003); and M. A. Paparozzi and P. Gendreau, "An intensive supervision program that worked: service delivery, professional orientation, and organizational supportiveness", *The Prison Journal*, vol. 85, No. 4 (2005), pp. 445–466.

⁹³ R. Serin, B. Young and S. Briggs, "Intensive supervision practices: a preliminary examination", Research Brief No. B-31 (Ottawa, Correctional Service of Canada, 2003); див. також Paparozzi and Gendreau, "An intensive supervision program that worked".

⁹⁴ P. Gendreau, *A Review of the Learning Resources Program*, John Howard Society of Newfoundland (Ottawa, Solicitor General of Canada, 1996).

⁹⁵ International Association of Chiefs of Police, "Tracking sex offenders with electronic monitoring technology: implications and practical uses for law enforcement" (Alexandria, Virginia, 2008).

⁹⁶ Див. M. Nellis, "Understanding the electronic monitoring of offenders in Europe: expansion, regulation and prospects", *Crime, Law and Social Change*, vol. 62, No. 4 (2014), pp. 489–510; and H. Graham and G. McIvor, *Scottish and International Review of the Uses of Electronic Monitoring*, Report No. 8/2015 (Stirling, University of Stirling, Scottish Centre for Crime and Justice Research, 2015).

(е) Електронний моніторинг

У деяких юрисдикціях як один із компонентів суворого нагляду використовують електронний моніторинг. Під час метааналізу досліджень із вивчення впливу електронного моніторингу на злочинну поведінку правопорушників із помірним і високим ризиком рецидиву не було отримано переконливих доказів ефективності електронного моніторингу в плані скорочення рецидивізму або більшої ефективності цього методу, порівняно з іншими програмами заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу. Метааналіз засвідчив, що електронний моніторинг був найефективнішим у випадку його застосування в поєднанні із заходами некаральної дії, що вже довели свою ефективність⁹⁷. Оцінка Програми освітніх ресурсів у Канаді дала змогу зробити низку цікавих висновків. Ця програма забезпечила особам, які відбувають пробачення в умовах електронного моніторингу, доступ до індивідуальних і групових консультацій та професійної підготовки. Було відзначено, що у правопорушників з високим ризиком рецидиву, до яких було застосовано електронний моніторинг та інтенсивний вплив некарального характеру, відзначаються нижчі показники рецидивізму, ніж у таких самих правопорушників, щодо яких не вживали таких заходів. Важливість цієї оцінки полягає в тому, що вона продемонструвала ефективність інтенсивних послуг із реабілітації для правопорушників із високим ризиком рецидиву, які передбачали поєднання нагляду та заходів некарального впливу.

2. Роль громади

Проте підхід, що припускає занадто вузьку спрямованість програм соціальної реінтеграції на управління факторами ризику і задоволення потреб правопорушників, може бути помилковим. При цьому головна роль громад у процесі реінтеграції іноді не береться до уваги. Програми реінтеграції також мають бути орієнтовані на досягнення основної мети, що полягає в налагодженні відносин соціальної підтримки та забезпеченні контролю над правопорушником.

Залучення громади

Залучення громади стало одним з основних компонентів запобігання злочинності у всіх партнерствах, що включають муніципалітети, поліцію, школи, медичні та соціальні служби, а також приватний сектор.

Джерело: M. Shaw, "Communities in action for crime prevention", background paper prepared for the Sixth Annual Colloquium of the International Centre for the Prevention of Crime, Canberra, 14 and 15 September 2006.

Ключову роль у сприянні успішній соціальній реінтеграції правопорушників відіграють організації на громадському рівні, однак для мобілізації та підтримання зацікавленості й участі громад у цій діяльності необхідні конкретні стратегії. Громади не завжди відгукується на ідею організації громадських ініціатив з прийому та підтримки колишніх правопорушників, зокрема в країнах з обмеженими ресурсами для населення загалом і недостатньо широким доступом до базових послуг. Населення, як правило, переконане в необхідності покарання правопорушників, що не сприяє створенню програм виправних заходів на рівні громади. НУО можуть сприяти збереженню цього питання в політичному порядку денному та домагатися зміни ситуації. Деякі програми, зокрема такі що забезпечують правопорушникам можливість виконання громадських робіт або участі в добровільчій діяльності на благо громади, можуть бути дуже успішними в плані реабілітації певних категорій

⁹⁷ M. Renzema and E. Mayo-Wilson, "Can electronic monitoring reduce crime for moderate to high-risk offenders?", *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, No. 2 (2005), pp. 215–237.

правопорушників і підвищення обізнаності населення. Однак такі програми навряд чи можуть здійснюватися без підтримки з боку місцевого населення, а їхній успіх залежить головним чином від активної участі членів громади.

Крім того, рівень участі громади нерідко також залежить від ступеня відкритості та транспарентності системи кримінального правосуддя. Система кримінального правосуддя, прихильна до високих стандартів транспарентності, підзвітності, сумлінності та відкритості, вочевидь, буде більш відкритою для різних форм участі громади. Репресивні системи з набагато більшим небажанням виділяють відповідне місце для участі громади і, по суті, для будь-якої значущої участі громадянського суспільства.

У деяких юрисдикціях налагоджені партнерські відносини зі службами на рівні громад для створення коаліції надавачів послуг з метою координації надання комплексних послуг з повернення в суспільство⁹⁸. Наприклад, у Канаді в багатьох громадах корінних народів пропонуються послуги та програми для умовно звільнених правопорушників. Ці програми відображають традиційну культуру і духовні цінності корінних народів і зазвичай спираються на ідеали відновного та громадського правосуддя⁹⁹.

Фіджі

Служба виправних установ Фіджі використовує брендинг як засіб рекламування і просування своєї роботи. Вона адаптувала проєкт «Жовта стрічка», що реалізується у Сінгапурі, з метою зміни суспільних поглядів, сприяння діалогу і налагодження відносин. Цей проєкт, що ґрунтується на темах забезпечення обізнаності, визнання та дій (на рівні громад), орієнтований на школи, села, міські та приміські населені пункти і райони, церкви та приватний сектор. Він передбачає використання всіх медіа для поширення ідеї про те, що кожному правопорушнику потрібно дати ще один шанс.

Джерело: I. Naivalurua, "Community social reintegration: the Fiji approach", in Survey of United Nations and Other Best Practices in the Treatment of Prisoners in the Criminal Justice System, K. Aromaa and T. Viljanen, eds., HEUNI Publication Series, No. 65 (Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, 2010), p. 42.

Індія

У штаті Орісса, Індія, ашрам просто неба імені Біджу Патнаїка залучав в'язнів до виконання важливої гуманітарної роботи: вони брали участь у розподілі допомоги постраждалим у затоплених селах. Така форма участі в житті громади може допомогти місцевому населенню визнати наявність потенціалу для успішної реінтеграції, особливо з урахуванням того, що воно може бачити у в'язнях зацікавлених членів громади, які бажають позитивним чином брати участь у заходах, що проводяться.

⁹⁸ Див., наприклад, J. Roman and others, "Impact and cost-benefit analysis of the Maryland Reentry Partnership Initiative" (Washington, D.C., Urban Institute, Justice Policy Center, 2007).

⁹⁹ Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 32.

(а) Залучення добровольців

Залучення добровольців є ефективним способом залучення громад і надання такої необхідної підтримки правопорушникам. У Токійських правилах підкреслюються значущість ролі добровольців, особливо в тих випадках, коли вони проходять належну підготовку і перебувають під належним контролем¹⁰⁰, а також важливість підтримки їхньої роботи різними практичними способами.

Токійські правила: правила 19.1-19.3

19. Добровольці

19.1 Добровольців ретельно підбирають і приймають на роботу з урахуванням їхніх побажань та інтересу до цієї роботи. Вони проходять належну підготовку для виконання їхніх конкретних обов'язків, і їм надають можливість звертатися за допомогою та порадами до компетентного органу й отримувати в нього консультації.

19.2 Добровольці повинні заохочувати правопорушників та їхні сім'ї до налагодження конструктивних зв'язків із суспільством і ширших контактів, надаючи їм консультації та інші необхідні форми допомоги відповідно до своїх можливостей і потреб правопорушників.

19.3 Добровольці страхуються проти нещасного випадку, тілесного ушкодження і суспільної відповідальності при виконанні своїх обов'язків. Їм відшкодовують дозволені витрати, які вони несуть при виконанні своєї роботи. Вони отримують суспільне визнання за ті послуги, які вони надають суспільству в інтересах його благополуччя.

В Японії добровольці, які спостерігають за особами, що перебувають на пробації, надають співробітникам служби пробації допомогу в процесі соціальної реінтеграції у справах, що їх їм передав керівник цієї служби. До числа основних заходів із надання допомоги в реабілітації належать: *а)* нагляд за особами, які відбувають пробацію й умовно-достроково звільненими, і надання їм підтримки; *б)* вивчення середовища, у якому колишній в'язень житиме після звільнення; і *с)* проведення попередньої оцінки осіб, які в остаточному підсумку можуть бути помилувані. У Кенії добровольці з числа місцевого населення відіграють важливу роль у забезпеченні у віддалених районах країни нагляду і допомоги для правопорушників у межах пробації та опіки після звільнення.

(б) Кола підтримки та підзвітності

Коло підтримки та підзвітності є однією з форм програми реінтеграції в суспільство, спрямованої на зменшення ризику рецидивізму для осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті і які повертаються в суспільство без нагляду після відбуття покарання. Мета кола, створюваного на основі релігійної громади, полягає у зміцненні громадської безпеки за допомогою співробітництва з поліцією, групами населення окремих районів, потерпілими і фахівцями з некарального впливу на злочинців.

Програму такого типу було вперше розроблено в Канаді як засіб усунення прогалини в наданні послуг, зумовленої урядовою політикою щодо осіб, які відбули весь термін покарання у в'язниці і були звільнені після його закінчення. Цих осіб відпускали на волю без офіційної процедури подальшої опіки і без будь-якої допомоги або нагляду. Цю програму було

¹⁰⁰ У зв'язку з цим важливо дотримуватися принципу, згідно з яким добровольці або інші члени суспільства за жодних умов не повинні брати участь у здійсненні дисциплінарних або правозастосовних функцій, включно з ухваленням остаточного рішення щодо недотримання правопорушником умов, встановлених судом (див. коментар до правила 19 у Коментарях до Стандартних мінімальних правил Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (ST/CSDHA/22)).

організовано у зв'язку з необхідністю роботи зі звільненими особами, які вчинили тяжкі правопорушення (значну частину з них становили особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті та не зазнали профілактичного впливу), повернення яких у суспільство могло викликати занепокоєння населення та привернути пильну увагу медіа.

Ця програма є гарним прикладом участі місцевого населення та успішних партнерських стосунків між громадою та системою правосуддя. Добровольці, які беруть участь у її реалізації, ретельно відбираються з місцевого населення, проходять професійну підготовку й отримують належну підтримку. Між основним членом (правопорушником) і добровольцями, що входять до кола (до семи осіб), укладається угода. Участь є добровільною для обох сторін. Водночас у разі укладення угоди вона стає дорожньою картою для забезпечення підтримки та підзвітності, на яку можуть розраховувати всі учасники. Під зовнішнім «професійним» колом розуміють забезпечення підтримки, рекомендацій і заходів силами професійно підготовлених учасників і представників офіційних правоохоронних органів або адміністрації в'язниць¹⁰¹.

(с) Відновне правосуддя

Програми відновного правосуддя, що здійснюються на рівні громади, можуть створювати соціальний капітал і підвищувати готовність місцевого населення прийняти ідею сприяння реінтеграції правопорушників і брати участь у її здійсненні. Застосування системи відновного правосуддя в ситуації, коли правопорушник повертається в суспільство, дає змогу визначати програми щодо не лише окремих заходів, а й надання громадам допомоги у зміцненні їхньої життєстійкості, спроможності та ефективності колективних дій для здійснення неформального соціального контролю над правопорушниками та забезпечення дотримання власних цінностей. Громада може бути джерелом не лише неформальної соціальної підтримки, а й неформального соціального контролю. Вона має у своєму розпорядженні ресурси для сприяння зціленню та реінтеграції: «Значення, що надається соціальним відносинам у реституційних процесах і в контексті реінтеграції, обґрунтоване розумінням суспільства як взаємопов'язаних мереж взаємовідносин між громадянами та громадськими групами, які колективно володіють інструментами та ресурсами, що можуть бути мобілізовані для сприяння зціленню та реінтеграції»¹⁰².

(d) Громади в зоні ризику

У багатьох бідних і неблагополучних громадах відзначається набагато вищий рівень злочинності порівняно з іншими громадами, а також набагато більший щорічний показник відсоткової частки осіб, які потрапляють до в'язниці та випускаються на свободу. Число в'язнів, що повертаються, нерівномірно розподіляється в межах міста або регіону. З цього випливає, що значна частка в'язнів повертаються в неблагополучні та вразливі громади, і це створює особливі проблеми як для правопорушників, так і для громад. Деякі громади або їхні елементи можуть бути особливо вразливими, що слід ретельно враховувати. Метод картування повернення в суспільство, описаний вище (у частині А розділу III), дає змогу державним посадовим особам співпрацювати з громадами для виявлення місцезнаходження правопорушників після їхнього звільнення з метою зменшення будь-яких можливих наслідків для відповідних груп населення та надання допомоги в складанні планів із забезпечення правопорушникам доступу до послуг.

¹⁰¹ R. E. Brown and Y. Dandurand, "Successful strategies that contribute to safer communities", in *Selected Papers on Successful Reduction and Prevention Strategies in the Urban Context*, S. Maio, ed. (Riyadh, Naif Arab University for Security Sciences, 2007).

¹⁰² G. Bazemore and C. Erbe, "Operationalizing the community variable in offender reintegration: theory and practice for developing intervention social capital", *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 1, No. 3 (2003), p. 254.

Заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі

Для багатьох правопорушників позбавлення волі є неефективним способом спонукання до відмови від вчинення злочинів та запобігання рецидивізму. Заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі, можуть використовуватися з метою уникнути негативного впливу ув'язнення на правопорушників і надати їм можливість відбувати покарання в громаді під належним наглядом. Застосування альтернатив тюремному ув'язненню у відповідних випадках зміцнює спроможність правопорушників обирати інші варіанти дій, змінювати своє життя, активно відшкодовувати заподіяну шкоду та робити свій внесок у життя суспільства. Правопорушники також можуть звертатися до громадських служб і програм з надання терапевтичної допомоги, які можуть допомогти їм впоратися із залежністю або психічними захворюваннями.

На відміну від тюремного ув'язнення, заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі, спрямовані на налагодження взаємовідносин між правопорушниками і членами громади у всіх випадках, коли це можливо. Мета застосування цих заходів полягає у зміцненні, а не розриві таких відносин, оскільки правопорушники, які мають міцні зв'язки зі своєю громадою і дбають про людей, які їх оточують, менш схильні до повторного вчинення протиправних дій. Ті, хто утримує сім'ю, можуть продовжувати робити це, зокрема за допомогою продовження виконання оплачуваної роботи або надання іншого сприяння своїй громаді. Таким чином, у відповідних випадках заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі, сприяють забезпеченню громадської безпеки, підзвітності та успішній соціальній реінтеграції правопорушників.

Заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі, не лише дуже ефективні в запобіганні рецидивізму, а й пов'язані з меншими витратами, ніж програми, що здійснюються в умовах пенітенціарних установ. Виходячи з цього, послідовне застосування альтернатив тюремному ув'язненню може зменшити витрати на утримання у в'язниці і скоротити переповненість в'язниць.

Поряд із заходами покарання, не пов'язаними з позбавленням волі, певної уваги також заслуговують програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу. Для деяких правопорушників офіційне кримінальне покарання не є необхідним заходом і не сприяє їхній соціальній реінтеграції та запобіганню рецидивізму. У відповідних випадках на рівні громади можуть здійснюватися інші, більш ефективні та менш стигматизуючі заходи, включно з програмами заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу, які «перенаправляють» правопорушників зі сфери кримінального судочинства у сферу застосування інших, більш адекватних заходів. Програми заміни кримінальної відповідальності іншими заходами ґрунтуються на дискреційних повноваженнях посадових осіб органів кримінального правосуддя, таких як поліція

і прокуратура, щодо включення правопорушників у відповідні програми як альтернативи процесу кримінального правосуддя. За належних обставин, зокрема у випадках, що стосуються малолітніх правопорушників або правопорушників, які страждають на психічні захворювання або розлади на ґрунті вживання наркотиків, програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу можуть забезпечити проведення найбільш придатних та ефективних заходів або лікування для правопорушників, не застосовуючи до них зайвий вплив офіційного кримінального судочинства.

Детальнішу інформацію про альтернативи тюремному ув'язненню подано в документі "Handbook of Basic Principles and Promising Practices on Alternatives to Imprisonment" (2007), опублікованому УНЗ ООН

Стратегії сприяння усвідомленню правопорушниками своєї відповідальності

- Акцентування уваги на усуненні шкоди, завданої потерпілому
- Забезпечення процедури відшкодування шкоди, завданої громаді
- Забезпечення процедури, що дає змогу краще зрозуміти вплив відповідного інциденту на інших осіб
- Пропозиція правопорушнику конструктивного способу прийняття на себе відповідальності за свої дії
- Заохочення принесення вибачень або висловлення каяття
- Залучення потерпілого (або потерпілих) і громади до визначення заходів щодо сприяння усвідомленню правопорушником своєї відповідальності

Елементи усвідомлення правопорушником своєї відповідальності

- Визнання завданої шкоди
- Розуміння завданої шкоди з позиції іншої людини
- Визнання наявності вибору
- Вжиття заходів щодо відшкодування шкоди (вибачення, усунення шкоди)
- Дії щодо зміни власного життя, що вживаються з метою унеможливити повторне вчинення правопорушень

Джерело: United States, Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Guide for Implementing the Balanced and Restorative Justice Model (Washington, D.C., 1998). Доступно за посиланням: www.ojjdp.gov/pubs/implementing/contents.html.

А. Відповідні міжнародні стандарти та норми

У Токійських правилах сприяння застосуванню альтернативних заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, створює підґрунтя для застосування редукціоністського підходу до кримінального правосуддя, що дає змогу уникнути непотрібного використання тюремного ув'язнення, заохочує ширшу участь громад у здійсненні виправного впливу на правопорушників і сприяє розвитку в правопорушників почуття відповідальності перед суспільством. По суті, заклик до забезпечення широкого вибору заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, є частиною більш загальної мети «раціоналізації політики у сфері кримінального правосуддя з урахуванням необхідності дотримання прав людини, вимог соціальної справедливості та потреб правопорушника щодо повернення до нормального життя

в суспільстві» (правило 1.5). Водночас у Токійських правилах визнається, що основою для застосування заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, має бути «належне співвідношення між правами окремих правопорушників, правами потерпілих та інтересами суспільства щодо суспільної безпеки та запобігання злочинності» (правило 1.4). (Міжнародні стандарти і норми, що стосуються заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, щодо особливих категорій правопорушників, розглядаються в розділі VII, нижче).

Токійські правила: правила 2.3, 2.5, 2.6, 17.1 і 17.2

2. Сфера застосування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі

...

2.3 З метою забезпечення більшої гнучкості відповідно до характеру і ступеня тяжкості правопорушення, особистості та біографії правопорушника, а також з інтересами захисту суспільства та з метою уникнення невиправданого застосування тюремного ув'язнення система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий вибір заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, від досудових до післясудових заходів...

...

2.5 Слід вивчати можливості вжиття заходів до правопорушників силами громадськості, уникаючи, наскільки це можливо, проведення формального розгляду або суду, згідно з правовими гарантіями і законом.

2.6 Не пов'язані з тюремним ув'язненням заходи слід застосовувати відповідно до принципу мінімального втручання.

...

17. Участь громадськості

17.1 Слід заохочувати участь громадськості, оскільки в ній закладено великі можливості і вона є одним із найважливіших чинників зміцнення зв'язків між правопорушниками, щодо яких вжито заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, та їхніми сім'ями і суспільством. Вона має доповнювати зусилля органів кримінального правосуддя.

17.2 Участь громадськості слід розглядати як надану членам суспільства можливість зробити свій внесок у справу захисту інтересів суспільства.

В. Політика призначення покарань та доповіді про соціальні дослідження

1. Політика призначення покарань

Рішення про необхідність тюремного ув'язнення або використання заходів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, регулюється нормами кримінального права і, в ідеалі, спирається на чітку і недвозначну політику винесення вироків. У деяких країнах політика винесення вироків майже не виходить за межі підтвердження принципів справедливості та пропорційності й визнання важливості розгляду під час призначення покарання можливих обтяжувальних або пом'якшувальних обставин. Реабілітація правопорушників і захист суспільства в низці випадків згадуються як офіційні цілі, але часто без вказівки способів їх досягнення. Необхідність індивідуалізації заходів покарання з метою врахування не лише

тяжкості злочину і ступеня провини правопорушника, а й обставин вчинення злочину, а також особливостей і потреб правопорушника не завжди визнається повною мірою. Зрештою, у багатьох випадках у політиці винесення вироків узагалі не згадуються конкретні способи та ситуації застосування заходів покарання, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, як засіб перевиховання правопорушника.

Міжнародні стандарти і норми, такі як Токійські правила, забезпечують загальні рамки, в яких має бути сформульована і, за необхідності, законодавчо закріплена національна політика винесення вироків. Водночас національні органи зобов'язані розробляти і здійснювати політику, яка не допускає надмірного використання тюремного ув'язнення. Ця політика повинна забезпечити, щоб практика винесення вироків відображала оптимальне використання низки можливих засобів покарання, передбачених у кримінальному законодавстві, сприяла реабілітації та соціальній реінтеграції правопорушників, а також забезпеченню громадської безпеки. У деяких випадках політика винесення вироків також має містити інформацію про вплив наявних методів призначення покарань і системних чинників на певні групи населення. Наприклад, в Австралії, Канаді та Новій Зеландії було створено суди корінних народів, що виносять вирoki (які іноді називають у Канаді судами перших націй), щоб розв'язати проблему надмірної представленості корінного населення в пенітенціарних установах і сприяти використанню вироків, пов'язаних із виконанням громадських робіт та здійсненням реституційного (відновного) правосуддя¹⁰³.

➦ Більш детальна інформація про методи скорочення масштабів використання тюремного ув'язнення і вироблення справедливої політики винесення вироків подана в документі "Handbook on Strategies to Reduce Overcrowding in Prisons" (2013), опублікованому УНЗ ООН у співпраці з Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

2. Види заходів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі

З метою притягнення правопорушників до відповідальності за їхні злочини і надання безпосереднього сприяння в їхній реабілітації та соціальній реінтеграції може використовуватися широкий спектр кримінальних покарань або рішень, крім тюремного ув'язнення. Багато, але не всі з наведених нижче заходів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, потребують наявності адміністративної структури для їхнього використання як реалістичних альтернатив тюремному ув'язненню:

- (a) усні санкції, такі як зауваження, догани та попередження;
- (b) економічні санкції та грошові покарання, такі як разові штрафи та поденні штрафи;
- (c) повернення майна потерпілому або постанови про компенсацію;
- (d) постанови про виконання суспільно корисних робіт;
- (e) конфіскація або постанови про позбавлення права власності на майно;
- (f) поразка в цивільних правах, що позбавляє правопорушника певних прав у суспільстві;
- (g) пробація та судовий нагляд;
- (h) умовне звільнення від відповідальності;

¹⁰³ Див. E. Marchetti, "Delivering justice in indigenous sentencing courts: what this means for judicial officers, elders, community representatives, and indigenous court workers", *Law and Policy*, vol. 36, No. 4 (2014), pp. 341–369.

- (i) умовні покарання або покарання з відтермінуванням виконання у випадках винесення вироку до тюремного ув'язнення та призупинення його виконання на певний період часу при дотриманні умови, встановленої судом;
- (j) направлення до виправної установи з обов'язковою щоденною присутністю, в якій правопорушник проводить день, повертаючись додому у вечірній час;
- (k) домашній арешт;
- (l) будь-який інший вид поводження, не пов'язаний з тюремним ув'язненням;
- (m) будь-яке поєднання перелічених вище заходів покарання¹⁰⁴.

3. Оцінювання до винесення вироку

З метою визначення того, чи допускає конкретний випадок застосування санкцій на рівні громади, необхідно оцінити обставини вчинення злочину, а також потреби правопорушника, його профіль ризику і сприйнятливість до терапевтичних втручань. Для розгляду альтернативних заходів покарання суди повинні мати у своєму розпорядженні інформацію про такі заходи та програми, а також відомості про конкретного правопорушника та його обставини. Служба пробації або інша подібна установа може сприяти цьому процесу за допомогою, наприклад, усних повідомлень або подання до суду доповіді про соціальне дослідження (або доповіді до винесення вироку).

У Токійських правилах чітко наголошується на значущості доповідей про соціальне дослідження¹⁰⁵, які повинні містити інформацію про біографію правопорушників і будь-які обставини їхнього життя, важливих для розуміння причин скоєння правопорушення; виявляти потенційні переваги та фактори ризику; і забезпечувати рекомендації щодо можливих заходів в умовах, пов'язаних або не пов'язаних із позбавленням волі. При винесенні рекомендації з приводу застосування покарання на рівні громади передбачається, що до доповіді буде включено інформацію про те, яким чином правопорушник вирішуватиме завдання, що стоять перед ним, у громаді та дотримуватиметься будь-яких умов або обмежень, які можуть бути передбачені судом.

Приблизний зміст доповіді до винесення вироку або доповіді про соціальне дослідження

- Джерела інформації, використані у доповіді
- Особиста інформація про правопорушника
- Біографія правопорушника
- Відомості про сім'ю (особливо щодо дітей)
- Детальна інформація про поточне кримінальне обвинувачення
- Інформація про обставини вчинення правопорушення та кримінальне минуле правопорушника, його зв'язки з особами аналогічного статусу та його участь у злочинній діяльності
- Загальні установки і мотиви правопорушника та його ставлення до злочину і потерпілого (або потерпілих)

¹⁰⁴Визначення та детальніші пояснення див. у *Handbook of Basic Principles and Promising Practices on Alternatives to Imprisonment, Criminal Justice Handbook Series (United Nations publication, Sales No. E.07.XI.2)*.

¹⁰⁵Правило 7.1 Токійських правил: «Якщо існує можливість підготовки доповідей про соціальне дослідження, судовий орган може скористатися доповіддю компетентної, уповноваженої посадової особи або установи. Доповідь повинна містити соціальну інформацію про правопорушника, яка стосується структури правопорушень і поточних злочинів, скоєних цією особою. Вона також має містити інформацію та рекомендації, які стосуються процедури призначення покарання. Звіт має бути фактологічним, об'єктивним і неупередженим, а будь-яке вираження думки має бути чітко ідентифіковане».

(продовження)

- Інформація про фізичне та психічне здоров'я
- Відомості про навчання в школі та/або трудову діяльність, зокрема про поточне навчання або роботу
- Вплив на потерпілого (або потерпілих)
- Потенційні розлади на ґрунті вживання наркотиків або алкоголю
- Рекомендації щодо призначення покарання та його обґрунтування

С. Пробація та громадські роботи

Пробація була охарактеризована як «незадіяний ресурс» для сприяння соціальній реінтеграції правопорушників¹⁰⁶. У багатьох юрисдикціях історична функція пробації була майже повністю пов'язана із системою соціального забезпечення. Направлення правопорушника «на пробацію» означало лише те, що соціальна служба приділятиме особливу увагу соціальному забезпеченню та іншим потребам правопорушника. У багатьох країнах ця ситуація не зазнала змін, тоді як в інших служба пробації перетворилася на установу, що несе основну відповідальність за забезпечення того, щоб правопорушники виконували розпорядження суду, включно з розпорядженнями про те, що їм слід або не слід робити, щоб залишитися в суспільстві й не потрапити до в'язниці.

У Токійських правилах відсутнє визначення пробації та громадського нагляду під керівництвом судових органів, проте в Правилах Ради Європи про пробацію «залучення правопорушників до життя суспільства» та «забезпечення безпеки суспільства» згадуються серед основних принципів пробації, а термін «пробація» визначають як такий, що належить «до процесу виконання в суспільстві покарань та заходів, передбачених законом та призначених правопорушнику. Вона включає широке коло заходів і заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль і надання допомоги, мета яких – залучення засудженого до громадського життя, а також забезпечення безпеки суспільства»¹⁰⁷.

Незалежно від моделі пробації, що використовується в конкретній юрисдикції, пробація навряд чи може бути варіантом вироку, здійсненим на практиці за відсутності належної службової інфраструктури. Служба пробації повинна мати у своєму розпорядженні можливості для виконання судового наказу про направлення на пробацію на основі забезпечення послуг і нагляду за дотриманням встановлених судом умов. Ця діяльність може включати здійснення інших санкцій і заходів на рівні громади, як-от: відшкодування шкоди, завданої потерпілому, умовні та відстрочені покарання і навіть накази про направлення на громадські роботи та домашній арешт. Суди можуть мати можливості для залучення до цієї діяльності громадських організацій.

¹⁰⁶ D. L. MacKenzie, "Probation: an untapped resource in U.S. corrections", in *Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry, and Reintegration*, L. Gideon and H.-E. Sung, eds. (Thousand Oaks, California, Sage, 2010), pp. 97–125.

¹⁰⁷ Council of Europe Probation Rules (<http://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/CM-Rec20101E.pdf>), appendix I, part I (Scope, application, definitions and basic principles).

Об'єднана Республіка Танзанія

У 2008 році в Міністерстві внутрішніх справ Об'єднаної Республіки Танзанія було створено Департамент пробації та громадських робіт. Діяльність Департаменту спрямована на досягнення таких цілей:

- вирішення проблеми переповненості в'язниць у цій країні
- скорочення витрат на утримання в'язниць
- захист прав людини правопорушників
- запобігання контактам дрібних правопорушників з особами, які вчиняють більш тяжкі або повторні правопорушення
- залучення громади в процес нагляду і процес реабілітації правопорушників у цій громаді
- забезпечення того, щоб ця громада отримувала безпосередню вигоду від роботи, яку виконують правопорушники
- надання правопорушникам можливості продовжувати піклуватися про свої сім'ї
- боротьба зі стигматизацією в'язнів за допомогою підвищення обізнаності населення про необхідність ставитися прихильно до правопорушників відповідно до програм, не пов'язаних із позбавленням волі
- реінтеграція правопорушників у суспільство

Низка служб пробації також виконують інші супутні функції системи кримінального правосуддя на рівні громади. Наприклад, вони можуть відповідати за нагляд за правопорушниками після їхнього звільнення з в'язниці та за управління роботою окремих установ тимчасового розміщення і служб опіки після звільнення. У багатьох країнах вони також забезпечують виконання наказів про залучення до громадських робіт. Відповідно до рекомендацій, сформульованих у Правилах Нельсона Мандели (пункт 3 правила 108), бажано об'єднати функції управління програмою виправного впливу на рівні громади та покласти відповідальність за їх здійснення на одну установу. Наприклад, у Кенії Департамент Міністерства внутрішніх справ з питань пробації та послуг з опіки після звільнення відповідає за забезпечення нагляду за виконанням судових постанов про застосування заходів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, тобто постанов про направлення на пробацію та громадські роботи. Серед інших найважливіших функцій Департаменту – підготовка доповідей (включно з доповідями на етапах, що передують звільненню під заставу, ухваленню вироку та звільненню, і доповідями про наслідки для потерпілих), соціальна реінтеграція колишніх правопорушників, участь в ініціативах із запобігання злочинності та сприяння проведенню заходів за участю потерпілих, зокрема й примирення.

У 2011 році Центр правосуддя Ради урядів штатів – (національна некомерційна організація у США) – опублікував посібник для директивних органів «Десятиетапний посібник зі здійснення перетворень у департаментах пробації з метою скорочення рецидивізму» (*A Ten-Step Guide to Transforming Probation Departments to Reduce Recidivism*)¹⁰⁸ (див. вставку нижче), який містить вказівки для служб пробації щодо реорганізації установ, що перебувають у їхньому віданні, з метою поліпшення показників дотримання встановлених умов особами, які відбувають пробацію. Ретельна оцінка факторів ризику, потреб і сильних сторін (захисних чинників) осіб, які відбувають пробацію, дає змогу розробити більш ефективні стратегії індивідуального нагляду для кожної з цих осіб.

¹⁰⁸ Council of State Governments Justice Center, *A Ten-Step Guide to Transforming Probation Departments to Reduce Recidivism* (New York, 2011).

Десятиетапний посібник зі здійснення перетворень у департаментах пробації з метою скорочення рецидивізму

Визначення програми перетворень

Етап 1. Залучення та інформування основних зацікавлених сторін

Етап 2. Огляд і оцінка поточної політики та практики департаментів

Етап 3. Аналіз проведення оцінювання та розроблення механізму спостереження за перетвореннями

Перегляд політики та практики департаментів

Етап 4. Удосконалення процедур перевірки та оцінювання осіб, які відбувають пробацію

Етап 5. Приведення планів нагляду у відповідність з результатами перевірки та оцінки

Етап 6. Перегляд стратегій заохочення і покарання

Етап 7. Розробка програми підготовки, спрямованої на скорочення рецидивізму

Застосування процедур забезпечення якості та моніторингу прогресу

Етап 8. Розробка і впровадження системи звітності за процесами і результатами

Етап 9. Перетворення системи оцінювання персоналу з метою підтримки загальноорганізаційних дій зі скорочення рецидивізму

Етап 10. Аналіз досягнутого прогресу і встановлення цілей для безперервного вдосконалення здійснюваної діяльності

Джерело: Council of State Governments Justice Center, A Ten-Step Guide to Transforming Probation Departments to Reduce Recidivism (New York, 2011). Доступно за посиланням: https://www.bja.gov/Publications/CSG_10Step_Guide_Probation.pdf.

1. Умови видання судового наказу про направлення на пробацію

Умови видання судового наказу про направлення на пробацію призначені для захисту суспільства і потерпілого (або потерпілих) за однакового врахування прав і потреб правопорушника. Такі умови мають бути простими і зрозумілими для правопорушника. Згідно з Токійськими правилами (правила 12.2 і 12.4), умови, яких мають дотримуватися правопорушники, мають бути практичними, точними та за можливості нечисленними. Вони також мають бути чітко спрямовані на зменшення ймовірності повернення правопорушника до кримінальної діяльності та підвищення ймовірності соціальної реінтеграції правопорушника, враховуючи інтереси жертви. Крім того, ці умови мають бути чітко роз'яснені правопорушнику і можуть бути змінені компетентним органом залежно від досягнутих правопорушником результатів.

2. Нагляд за колишніми правопорушниками

Забезпечення нагляду за правопорушниками в громаді є основою судового наказу про направлення на пробацію, проте існує безліч способів визначення та розуміння елементів ефективного нагляду. Відповідно до Правил Ради Європи про пробацію (частина I) мета служби пробації – «скорочення рецидивізму шляхом налагодження позитивних взаємовідносин із правопорушниками для здійснення контролю (включно з наглядом у необхідних випадках), керівництва та надання їм допомоги, а також залучення їх до життя в суспільстві». Нагляд за правопорушниками, як правило, є обов'язком фахівців, хоча в деяких країнах до участі в цій діяльності залучають добровольців.

Японія

В Японії добровольці, які спостерігають за особами на пробації, надають співробітникам служби пробації допомогу в процесі соціальної реінтеграції у справах, що їх передає їм керівник цієї служби. До числа основних заходів із надання допомоги в реабілітації належать: *а)* нагляд за особами, які відбувають пробацію й умовно-достроково звільненими, і надання їм підтримки; *б)* вивчення середовища, у якому в'язень житиме після звільнення; і *с)* проведення попередньої оцінки осіб, які можуть бути помилувані.

У той час як співробітник служби пробації бере участь у роботі в конкретній справі як фахівець, особа, яка виконує відповідні функції на добровільній основі, діє як сусід правопорушника, допомагаючи йому від імені громади, і може використовувати мережу своїх контактів для забезпечення працевлаштування правопорушників. Добровольці, які наглядають за особами на пробації, також подають службі пробації щомісячні доповіді про перебіг роботи, до яких можуть включатися рекомендації щодо зняття нагляду або заміни пробації реальним покаранням.

Строк служби добровольців, які спостерігають за особами на пробації, зазвичай становить два роки, і допускається можливість повторного призначення. Добровільні співробітники повинні користуватися високим авторитетом, з ентузіазмом ставитися до своєї роботи, мати стабільний фінансовий стан, а також бути здоровими й активними людьми. Вони відвідують навчальні курси п'яти видів, зокрема курс початкової базової підготовки для нових співробітників. Добровільні співробітники служби пробації надають правопорушникам корисну інформацію про громаду і, завдяки своєму положенню в суспільстві, можуть допомогти мобілізувати громадські ресурси і змінити ставлення населення до правопорушника.

Кенія

Служби пробації в Кенії отримують допомогу у своїй роботі з боку добровольців, також відомих як «помічники інспекторів служби пробації». Це особи, які мають добру репутацію і вирізняються сумлінністю, які були обрані з місцевого населення з метою надання підтримки в роботі персоналу служб пробації за допомогою забезпечення пильного нагляду за правопорушниками. Помічники служби пробації також залучаються до підготовки доповідей судів у людних міських районах, наприклад до перевірки інформації, такої як адреси та інші факти, пов'язані з правопорушниками.

Для забезпечення максимальної ефективності нагляду на рівні громади необхідно, щоб його здійснення супроводжувалося наданням допомоги в тій чи іншій формі або, принаймні, належною передачею справ у відповідні служби. Згідно з Токійськими правилами, правопорушникам мають «надавати психологічну, соціальну та матеріальну допомогу і надавати можливості для зміцнення зв'язків із суспільством і для полегшення їхнього повернення до нормального життя в суспільстві» (правило 10.4); та «у межах конкретного заходу, не пов'язаного з тюремним ув'язненням, слід визначати для кожного окремого випадку найприйнятніший вид нагляду й поводження, що був би спрямований на те, аби допомогти правопорушнику працювати над собою з огляду на характер вчиненого ним / нею правопорушення» (правило 10.4). Порядок нагляду та поводження слід періодично переглядати і за необхідності коригувати» (правило 10.3).

Нагляд за правопорушниками може передбачати участь різних установ і здійснюватися з різною інтенсивністю. Можливе забезпечення різних рівнів громадського нагляду, включно з постійним наглядом, наглядом у поєднанні зі скеруванням на громадські роботи, суворим наглядом, покладенням обов'язку відвідувати центри щоденної реєстрації, домашнім арештом з електронним моніторингом та поміщенням до закладів для постійного проживання в межах опіки після звільнення / проходження лікування чи виправних установ з послабленим режимом. Наприклад, у Кенії Департамент з питань пробації та послуг з опіки після звільнення керує роботою п'яти гуртожитків для осіб, які відбувають пробацію, і вміщує приблизно 200 осіб¹⁰⁹. У США з метою забезпечення ефективного нагляду за особами, які відбувають пробацію, і в межах ширшої тенденції створення «судів із розв'язання проблем» використовують суди, які займаються питаннями повернення в суспільство. Наприклад, суд Сан-Франциско з контролю за дотриманням режиму пробації опікується особами, які порушують умови пробації, і контролює їхній доступ до комплексних послуг, що розробляються в індивідуальному порядку для дорослих зі складними проблемами медичного та соціального характеру на основі міжвідомчої співпраці. Замість повернення до в'язниці колишньому правопорушнику надається ще одна можливість отримати доступ до найважливіших послуг і підтримки.

Програми, що забезпечують суворий нагляд у тій чи іншій формі, часто розглядаються як більш прийнятні з політичної точки зору альтернативи тюремному ув'язненню, оскільки вони більшою мірою орієнтовані на організацію спостереження. Критерії «суворого» нагляду не завжди чітко визначені. Як правило, учасники цих програм, які відбувають пробацію, перебувають під дуже пильним наглядом, що потребує їхніх частих особистих зустрічей зі співробітниками служби пробації, які ведуть їхні справи, запровадження комендантської години, відстежування контактів із поліцією або затримань, частого проведення вибіркового перевірок на предмет вживання алкоголю або наркотиків і, у низці випадків, електронного моніторингу. Проте поки що незрозуміло, чи впливає ступінь інтенсивності нагляду сам по собі на результати, пов'язані з рецидивізмом, зокрема у випадках, коли нагляд не супроводжується будь-якою іншою формою втручання, такою як когнітивно-поведінкова підготовка або консультування¹¹⁰.

¹⁰⁹ Див. R. Allen, "Alternatives to imprisonment in East Africa: trends and challenges" (London, Penal Reform International, 2012).

¹¹⁰ R. Moore and others, *Managing Persistent and Serious Offenders in the Community: Intensive Community Programmes in Theory and Practice* (Cullompton, Devon, Willan Publishing, 2006), p. 64.

Як загальний принцип важливо забезпечувати відповідність ступеня інтенсивності втручання рівням ризику, потреб і реагування колишнього правопорушника. Крім того, необхідно передбачити належні процедури для вжиття справедливих та ефективних заходів у разі вчинення нових протиправних дій і будь-якого порушення умов, установлених судом. Порушення цих умов зазвичай тягне за собою зміну або скасування наказу про направлення на пробацію і може призвести до тюремного ув'язнення колишнього правопорушника.

Згідно з Токійськими правилами (правила 14.2-14.4 і 14.6), рішення про зміну або скасування не пов'язаного з тюремним ув'язненням заходу має ухвалюватися лише після ретельного розгляду фактів; якщо захід, не пов'язаний з тюремним ув'язненням, виявиться неефективним, то це не повинно автоматично призводити до застосування заходу, пов'язаного з тюремним ув'язненням; покарання у виді тюремного ув'язнення має накладатися лише за відсутності інших відповідних альтернативних заходів; і, насамкінець, у разі зміни або скасування заходу, не пов'язаного з тюремним ув'язненням, правопорушник має право подати апеляцію до судового або іншого компетентного незалежного органу.

Ключові стратегії для ефективного відновлення та розвитку компетенцій

- Надання правопорушникам можливості отримати ті чи інші практичні знання та попрактикуватися в їх застосуванні в межах активних програм і заходів з набуття досвіду.
- Розроблення програм із розширення взаємодії з однолітками або дорослими з місцевого населення, здатними справляти позитивний вплив, а не лише з надавачами послуг.
- Інтеграція когнітивного навчання і навичок ухвалення рішень з активною і продуктивною діяльністю, спрямованою на набуття досвіду.
- Організація роботи та взаємодії правопорушників із законослухняними членами громади.
- Спілкування правопорушників з іншими особами у всіх випадках, коли це можливо, щоб уникнути використання негативних ярликів і стигматизації.

3. Доступ до лікування протягом строку пробації

Поряд із можливістю активного нагляду за правопорушниками в громаді судовий наказ про направлення на пробацію забезпечує низку реальних можливостей для їхнього включення в корисні програми терапевтичних заходів і надання допомоги. Зокрема, у Токійських правилах (правила 13.1 і 13.4) зазначається, що у відповідних випадках і у співпраці з громадськістю та системами громадської підтримки, де це може бути застосовано, «з метою більш ефективного задоволення потреб правопорушників... мають розроблятися різні методи, такі як індивідуальна робота, групова терапія, програми за місцем проживання і особливе поведіння з різними категоріями правопорушників».

Заходи, спрямовані на розвиток умінь і навичок та забезпечення можливостей працевлаштування, можуть доповнювати нагляд на рівні громади та давати змогу правопорушникам освоїти нові навички та методи роботи. Наприклад, можлива організація навчання когнітивним навичкам і навичкам прийняття рішень з метою подолання конкретних проблем, які перешкоджають правопорушникам робити розумний вибір і контролювати свою поведінку. Додаткові заходи можуть бути орієнтовані на вдосконалення у правопорушників моральних критеріїв, здатності ухвалювати рішення та керувати гнівом на основі використання емпіричних методів, які дозволяють їм вчитися на практиці.

4. Громадські роботи

На відміну від пробації, наказ про направлення на громадські роботи потребує вимагає виконання правопорушником неоплачуваної роботи протягом певної кількості годин або виконання ним будь-якого конкретного завдання. Як видно з їхньої назви, такі роботи мають соціально корисну спрямованість. При виконанні громадських робіт правопорушники можуть частково відновити такий необхідний соціальний капітал. Цей захід покарання особливо доречний у контексті надання правопорушникам можливості відновити свій статус у власній громаді та продемонструвати намір змінити свою поведінку. У деяких випадках цього може бути достатньо для реінтеграції правопорушника у відповідне суспільство.

Уганда

Слід вживати заходів з метою заохочення та сприяння застосуванню судами альтернативних заходів покарання; адміністрація пенітенціарних установ може відігравати важливу роль у сприянні цьому процесу, про що свідчить програма наказів про направлення на громадські роботи в Уганді. За відсутності функціонуючої служби пробації Пенітенціарна служба Уганди співпрацює з неурядовою організацією з метою перевірки справ обвинувачених, взятих під варту, на предмет виявлення осіб, які можуть мати право на призначення покарання у виді громадських робіт і готові визнати себе винними. Після цього зазначені структури доводять групу таких справ до відома судів з метою якнайшвидшого ухвалення рішення.

Джерело: United Nations Office on Drugs and Crime, Persisting Challenges and Emerging Strengths: Findings and Recommendations—Report of the UNODC Prisons Assessment Mission to Uganda, 2009.

D. Заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу та відновне правосуддя

1. Програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу

Заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу забезпечує спосіб реагування на кримінальні злочини без застосування кримінальних санкцій. Цей процес передбачає направлення правопорушника, за його згодою, у програми навчання, наставництва, допомоги або нагляду без офіційного розгляду. Деякі з цих програм передбачають реституційний процес, нерідко у формі посередництва між правопорушником, потерпілим (або потерпілими) та членами громади.

Одна з головних цілей програм заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу полягає в мінімізації контактів між правопорушниками та системою кримінального правосуддя, що дає змогу уникнути стигматизуючих наслідків взаємодії із системою кримінального правосуддя. Наведені нижче переваги таких програм зумовили їх широке використання в багатьох юрисдикціях:

- (а) заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу може мати наслідком швидше ухвалення рішення у справі правопорушника і використання доцільних способів задоволення потреб правопорушника, потерпілого (або потерпілих) і громади;

(b) заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу може зменшити навантаження на органи правосуддя, даючи змогу спрямувати ресурси на здійснення програм і заходів, призначених для найбільш небезпечних правопорушників;

(c) заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу забезпечує сім'ї правопорушника, потерпілому (або потерпілим), сім'ї потерпілого (або потерпілих) і, у відповідних випадках, жителям громади можливість брати участь у розгляді справ та наданні правопорушнику допомоги у реінтеграції в суспільство.

Програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними заходами багато в чому різняться і часто розробляються з метою задоволення потреб правопорушників, врегулювання конфліктів, розширення участі громадян, розв'язання проблем громади і забезпечення відшкодування збитків потерпілим. Деякі з цих заходів мають терапевтичний характер і передбачають проведення поведінкової терапії, лікування або консультування у зв'язку з розладами на ґрунті вживання наркотиків, що в ряді випадків потребує дотримання обмежувальних умов¹¹¹. Така ситуація часто має місце у випадку видачі направлень на лікування спеціальними судами у справах про наркотики. Наприклад, у США програма «Лікування від наркозалежності – альтернатива в'язниці» (Drug Treatment Alternative to Prison) у Брукліні, Нью-Йорк, дає змогу спрямовувати заарештованих за продаж наркотиків кримінальних злочинців, які визнали себе винними, до стаціонарних лікувальних закладів на період, що становить від 18 до 24 місяців¹¹². Важливо зазначити, що розлади на ґрунті вживання наркотиків є порушенням здоров'я, і що відповідне лікування у всіх випадках має бути добровільним і здійснюватися на основі усвідомленої згоди¹¹³. Інші заходи більшою мірою орієнтовані на реституцію, надаючи правопорушнику можливість відшкодувати шкоду, заподіяну його діями. Інші категорії програм заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу спрямовані на розвиток навичок, покликаних полегшити адаптацію правопорушника (наприклад, на розвиток життєвих навичок, професійну підготовку або освіту), або на забезпечення сприятливого для розвитку досвіду, що може змінити його поведінку (наприклад, у межах програм наставництва або активного відпочинку на відкритому повітрі).

З метою створення можливостей для направлення правопорушників у програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу може використовуватися низка процедурних механізмів. У деяких країнах з метою тимчасово призупинити формальний розгляд стосовно правопорушника, обвинуваченого у скоєнні злочину, прокурори та судді використовують такі варіанти, як «призупинення провадження», «відтермінування провадження» або «призупинення приведення вироку до виконання». Крім того, заходи щодо заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу можуть передбачати дотримання певних умов. У разі успішного виконання цих умов правопорушники звільняються від подальшого судового переслідування в межах офіційної системи правосуддя. Недотримання умов тягне за собою поновлення або повторне порушення первісного кримінального судочинства.

¹¹¹ Слід зазначити, що під час обговорення програм повернення в суспільство часто не беруть до уваги правопорушників, яких направляють до лікувального закладу місцевого рівня і яким також доводиться розв'язувати власні проблеми, пов'язані з поверненням у суспільство. Нерідко вони тією самою мірою потребують програм сприяння поверненню в суспільство, що й колишні в'язні.

¹¹² H.-E. Sung, "From diversion to reentry: recidivism risks among graduates of an alternative to imprisonment program", *Criminal Justice Policy Review*, vol. 22, No. 2 (2011), p. 221.

¹¹³ Див. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), "From coercion to cohesion: treating drug dependence through health care, not punishment", discussion paper based on a scientific workshop, Vienna, 28–30 October 2009. Доступно за посиланням www.unodc.org/documents/hiv-aids/publications/Coercion_Ebook.pdf.

Програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу, що здійснюються поліцією, надають їй співробітникам можливість діяти на власний розсуд і розробляти заходи щодо запобігання рецидивізму, застосовуючи творчий підхід. Виведення із системи кримінального правосуддя дає змогу співробітникам правоохоронних органів швидко й ефективно розглядати справи та забезпечувати, щоб правопорушники несли відповідальність за свої дії на основі неофіційних заходів, таких як осуд, відшкодування шкоди, вибачення та громадські роботи. Це скорочує кількість дрібних правопорушень, що перевантажують офіційну систему кримінального правосуддя. Заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу також може використовуватися як засіб сприяння застосуванню підходів, більшою мірою орієнтованих на відшкодування шкоди, за допомогою залучення сімей, потерпілих і членів громади до заходів, які сприяють усвідомленню правопорушником своєї відповідальності за скоєне, його відновленню та реінтеграції. Співробітникам поліції, які працюють із населенням, відведено принаймні три важливі ролі в програмах заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу до пред'явлення обвинувачення: а) передання справ на основі перевірки випадків, що допускають включення в конкретну програму; б) надання інформації про ставлення, потреби, поведінку, сім'ю та життєві обставини правопорушника; і с) надання експертних консультацій комісії з питань виведення із системи кримінального правосуддя та надавачам послуг.

У більшості країн скеруванням правопорушників до програм заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу займаються переважно працівники поліції і прокурори. При цьому рівень дискреційних повноважень, якими вони наділені у плані ухвалення рішення про необхідність судового переслідування правопорушників, варіюється в широких межах залежно від конкретної правової системи. Обсяг дискреційних повноважень багато в чому залежить від того, який принцип покладений в їхню основу принцип законності (обов'язкового судового переслідування), який зобов'язує прокурора здійснювати судове переслідування, або принцип можливості, який зазвичай допускає ухвалення низки дискреційних рішень. Принцип законності сам по собі не перешкоджає вилученню справ, таких як справи, що стосуються неповнолітніх правопорушників, із системи кримінального правосуддя. Проте він може ускладнити включення справи до програми відновного правосуддя до її передачі до суду. Відповідно до правила 3.3 Токійських правил, судовий або інший компетентний незалежний орган повинен здійснювати своє дискреційне право «на всіх стадіях розгляду шляхом забезпечення повної підзвітності та виключно відповідно до закону».

2. Механізми відновного правосуддя

Відновне правосуддя ґрунтується на принципі, згідно з яким найефективнішими в плані боротьби зі злочинністю є заходи, які забезпечують притягнення правопорушників до відповідальності за свою поведінку так, щоб реінтегрувати їх у суспільство, а не поглиблювати відчуття ізольованості та стигматизації, що в них виникає. Мета полягає в тому, щоб допомогти правопорушникам усвідомити наслідки своїх дій і налагодити стосунки з іншими людьми в громаді, зокрема з потерпілими¹¹⁴. Показуючи правопорушникам усі наслідки їхньої поведінки для оточуючих, відновне правосуддя може сприяти реальним і довгостроковим змінам. Водночас участь потерпілих від злочинів і членів громади може сприяти зміцненню суспільних зв'язків і сприяти розвитку спроможності громади щодо надання допомоги правопорушникам.

¹¹⁴ Y. Dandurand, "Alternative approaches to preventing recidivism: restorative justice and the social reintegration of offenders", in *Women and Children as Victims and Offenders: Background, Prevention, Reintegration: Suggestions for Succeeding Generations*, vol. 2, H. Kury, S. and E. Shea, eds. (Zurich, Springer International Publishing, 2016), pp. 283–299.

В основних засадах застосування програм відновного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя (резолюція 2002/12 Економічної і Соціальної Ради, додаток) термін «відновний процес» визначають як «будь-який процес, у якому потерпілий і правопорушник та, у відповідних випадках, будь-які інші особи або члени громади, які постраждали від будь-якого злочину, беруть активну участь у спільному врегулюванні питань, що виникають у зв'язку зі злочиним, зазвичай за допомогою посередника». Відновні процеси можуть включати в себе спільну діяльність з медіації, примирення, переговорів і призначення покарання.

Найважливіша частина цих основних принципів присвячена визначенню параметрів застосування відновного правосуддя та заходів, які мають бути вжиті державами-членами для забезпечення того, щоб учасники відновних процесів були захищені належними правовими гарантіями. Зокрема, у розділах II та III основних принципів зазначається, що відновні процеси мають застосовуватися лише за наявності достатніх доказів для пред'явлення обвинувачення правопорушнику та вільно вираженої і добровільної згоди правопорушника і потерпілого і що державам-членам слід розглянути можливість установа керівних принципів і стандартів, законодавчо підтверджених, у разі потреби, що регулюють застосування програм відновного правосуддя.

**Основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах:^a
пункти 6-9**

II. Застосування програм відновного правосуддя

6. Програми відновного правосуддя можуть застосовуватися на будь-якому етапі розгляду в межах системи кримінального правосуддя з урахуванням національного законодавства.
7. Відновні процеси мають застосовуватися лише за наявності достатніх доказів для пред'явлення обвинувачення правопорушнику та вільно вираженої і добровільної згоди потерпілого і правопорушника. Потерпілий і правопорушник повинні мати можливість відкликати таку згоду в будь-який час під час процесу. Згода має досягатися сторонами добровільно та містити лише розумні та співмірні зобов'язання.
8. Як правило, потерпілий і правопорушник повинні погоджуватися з основними обставинами справи як основою для їхньої участі у відновному процесі. Участь правопорушника не повинна використовуватися як доказ визнання провини під час подальшого правового розгляду.
9. Під час передання справи у відновний процес і під час проведення відновного процесу слід брати до уваги відмінності, що ведуть до порушення рівноваги сил, а також культурні відмінності сторін.

^a Резолюція Економічної і Соціальної Ради 2002/12, додаток.

Підходи, засновані на засадах відновного правосуддя, виявилися дуже успішними у справі скорочення рецидивізму завдяки наданню правопорушникам допомоги, яка дає їм змогу по-справжньому усвідомити наслідки своїх дій і взяти на себе відповідальність за свою поведінку. Зокрема, діяльність із забезпечення відновного правосуддя допомагає правопорушникам:

- (a) взяти на себе реальну відповідальність за свою поведінку, пов'язану із заподіянням шкоди;
- (b) усвідомити причини своїх дій та їх наслідки для інших осіб;
- (c) змінити свою поведінку та відмовитися від вчинення злочинів;
- (d) бути прийнятими назад у свою громаду.

Принципи відновного правосуддя можуть застосовуватися в межах програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу або у зв'язку з наказом про направлення на пробацію. Відповідно до моделі «відновної пробації» суддя засуджує правопорушника до пробації з відстрочкою виконання покарання, а рада з питань відшкодування шкоди, яка складається з добровольців, проводить зустрічі з правопорушником і потерпілим з метою складання договору, який правопорушник погоджується виконувати. Виконання цього договору є єдиною умовою пробації; договір спирається на цілі відновного процесу: усвідомлення правопорушником наслідків злочину та одержання ним відомостей про те, яким чином він може уникнути повторного вчинення протиправних дій; відшкодування завданої потерпілому шкоди та примирення сторін; а також одержання громадою відповідних запевнень і вжиття нею заходів щодо забезпечення реінтеграції правопорушника¹¹⁵. Залежно від справи, що розглядається, діяльність рад з питань відшкодування шкоди може бути більш ефективною, ніж стандартна пробація^{116, 117}.

¹¹⁵ L. Kurki, "Restorative and community justice in the United States", *Crime and Justice: A Review of Research*, vol. 27, M. Tonry, ed. (2000), p. 283.

¹¹⁶ K. J. Fox, "Second chances: a comparison of civic engagement in offender reentry programs", *Criminal Justice Review*, vol. 35, No. 3 (2010), pp. 335–353

¹¹⁷ Більш детальну інформацію див. у *Handbook on Restorative Justice Programmes*, Criminal Justice Handbook Series (United Nations publication, Sales No. E.06.V.15).

Особливі категорії правопорушників

А. Діти, які перебувають у конфлікті із законом

Згідно із загальним принципом, досягнення соціальної реінтеграції має бути головною метою будь-якої дії державних органів, що стосується дітей¹¹⁸, які перебувають у конфлікті із законом, і має бути необхідним для того, щоб дитина могла виконувати корисну роль у суспільстві. Програми реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які перебувають у конфлікті із законом, мають починатися з ґрунтовного вивчення особистих обставин і потреб дитини. У сприянні соціальній реінтеграції дітей, які перебувають у конфлікті із законом, особливо важливе значення мають відповідні ролі сім'ї, школи та громади. Крім того, з метою підвищення ефективності заходів для дівчат, які перебувають у конфлікті із законом, необхідно використовувати комплексні моделі втручання, що одночасно враховують гендерні ризики, потреби, фактори відповідальності та соціальні ролі. Усі програми мають спиратися на концепцію розвитку і здійснюватися на основі міждисциплінарного підходу. Вони мають здебільшого освітній характер і передбачають можливість розв'язання конкретних проблем, з якими стикаються діти, що перебувають у конфлікті із законом.

Оскільки затримання має застосовуватися лише як крайній захід і протягом якомога коротшого відповідного періоду часу, слід надавати перевагу альтернативним заходам і програмам дострокового звільнення. У всіх випадках, коли це можливо, такі заходи мають здійснюватися поза системою кримінального правосуддя за допомогою механізмів заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу. У ситуації позбавлення волі діти повинні отримувати максимально можливу підтримку для їхньої соціальної реінтеграції. Така підтримка включає догляд, захист та індивідуальну допомогу – (соціальну, психологічну, медичну, фізичну, а також допомогу в сфері освіти та професійної підготовки), – які можуть їм знадобитися з урахуванням їхнього віку, статі та особистісних властивостей. Кожна дитина має пройти відповідне оцінювання, а заходи, що здійснюються, мають бути розроблені з урахуванням її індивідуальних потреб і обставин. Ці заходи з високою ймовірністю вплинуть на те, чи зможе дитина успішно вступити в доросле життя і соціально адаптуватися¹¹⁹.

¹¹⁸ Відповідно до статті 1 Конвенції про права дитини (Організація Об'єднаних Націй, *Серія договорів*, том 1577, № 27531), «дитина означає кожну людську істоту до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо за законом, що застосовується до дитини, повноліття не досягається раніше» (див. також Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї, додаток), правило 11, підпункт (a)).

¹¹⁹ E. S. Scott and L. Steinberg, *Rethinking Juvenile Justice* (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2008).

1. Відповідні міжнародні стандарти та норми

Положення міжнародного права у сфері відправлення правосуддя щодо неповнолітніх є змістовними й детальними¹²⁰. Один загальний принцип полягає в тому, що держави повинні лише як крайній захід і протягом більш короткого відповідного періоду часу застосовувати позбавлення дитини волі. При винесенні вироку дитині за вчинене нею правопорушення слід урахувати не лише тяжкість конкретного кримінального правопорушення та відповідну шкоду, що була завдана, а й індивідуальні обставини дитини, такі як соціальний статус і ситуація в сім'ї. Міжнародні стандарти покладають на держави конкретний обов'язок розробити низку заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, і, у разі необхідності, сприяти заміні кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу за допомогою поведження з дітьми, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, обвинувачуються або визнаються винними в його порушенні, без застосування судового розгляду. З метою сприяння забезпеченню дискреційного характеру розгляду таких справ необхідно вживати заходів щодо забезпечення наявності громадських програм і розробки та реалізації програм, спрямованих на зміцнення соціальної підтримки.

Конвенція про права дитини:^a пункт (b) статті 37 та пункт 3 (b) статті 40

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

...

(b) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання або тюремне ув'язнення дитини здійснюються відповідно до закону і використовуються лише як крайній захід і протягом більш короткого відповідного періоду часу.

...

Стаття 40

...

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, процедур, органів та установ, які мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються або визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

(b) у випадку необхідності та бажаності, вжити заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного дотримання прав людини та правових гарантій.

...

^a Організація Об'єднаних Націй, Серія договорів, том 1577, № 27531.

¹²⁰ Див. зокрема, Конвенцію про права дитини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; окрім цих юридично обов'язкових міжнародних документів стандарти і норми Організації Об'єднаних Націй у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя включають п'ять основних документів, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, зокрема Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, Ер-Ріядські керівні принципи, Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (резолюція 1997/30 Економічної та Соціальної Ради, додаток) і Типові стратегії та практичні заходи Організації Об'єднаних Націй з ліквідації насильства щодо дітей у межах запобігання злочинності та кримінального правосуддя.

Типові стратегії та практичні заходи Організації Об'єднаних Націй з ліквідації насильства щодо дітей у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя:^a пункт 31

XI. Зменшення кількості дітей, які контактують із системою правосуддя

...

31. З огляду на визнання того факту, що важливим і вкрай ефективним способом зменшення кількості дітей у системі правосуддя є механізми застосування несудових засобів, здійснення програм відновного правосуддя та використання програм непримусового лікування і освіти як альтернатив судового розгляду, а також надання підтримки сім'ям, державам-членам наполегливо рекомендується, в належних випадках та з урахуванням відповідних вимог до дітей:

- (a) розглянути можливість заміни кримінальної відповідальності громадськими програмами виправного впливу та надати працівникам поліції та інших правоохоронних органів, працівникам прокуратури та суддям варіанти використання щодо дітей замість системи правосуддя несудових засобів, зокрема, використання попереджень і громадських робіт, що мають застосовуватись у поєднанні з іншими видами діяльності, зокрема, попередженнями, що мають бути застосовані до дітей;
- (b) заохочувати тісне співробітництво між секторами правосуддя, захисту дітей, соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, для того, щоб сприяти використанню та ширшому застосуванню заходів, які є альтернативами судовому розгляду та триманню під вартою;
- (c) розглянути питання про розробку та здійснення програм відновного правосуддя для дітей як альтернатив судового розгляду;
- (d) розглянути питання про використання програм ненав'язливого лікування, просвіти та надання допомоги як альтернативи судовому розгляду та розробки альтернативних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, та ефективних програм соціальної реінтеграції.

^aРезолюція Генеральної Асамблеї 69/194, додаток.

Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі:^a правило 28

28. Неповнолітніх слід утримувати лише в умовах, що повністю враховують їхні особливі потреби, статус та особливі вимоги відповідно до їхнього віку, індивідуальності, статі та виду правопорушення, а також психічного та фізичного стану і які максимально захищають їх від шкідливого впливу та потрапляння в небезпечні ситуації. Основним критерієм поділу неповнолітніх, позбавлених волі, на різні категорії має бути забезпечення такого виду догляду, який найбільшою мірою відповідає особливим потребам окремих осіб і забезпечує захист їхньої фізичної, психічної та моральної цілісності і благополуччя.

^aРезолюція Генеральної Асамблеї 45/113, додаток.

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила):^a правило 26.1

26. Цілі поводження з правопорушниками у виправних установах

26.1 Метою виховної роботи з неповнолітніми, які утримуються у виправних установах, є забезпечення опіки, захисту, освіти та професійної підготовки з метою надання їм допомоги для виконання соціально корисної та плідної ролі в суспільстві.

...

^aРезолюція Генеральної Асамблеї 40/33, додаток.

За відсутності можливості застосування альтернативних запобіжних заходів головна мета тримання під вартою або будь-яких дій щодо дітей у системі правосуддя у справах неповнолітніх має полягати в реабілітації та соціальній реінтеграції дитини. Під час перебування під вартою дітям мають забезпечуватися догляд, захист і вся необхідна індивідуальна допомога – соціальна, психологічна, медична, фізична, а також допомога у сфері освіти та професійної підготовки, – які можуть їм знадобитися з урахуванням їхнього віку, статі та особистісних властивостей, а також інтересів їх повноцінного розвитку (див. Пекінські правила, правила 13.5 і 26.2). Неповнолітні ув'язнені жінки повинні мати доступ до програм і послуг, що враховують їхній вік і стать, таких як консультування з питань сексуальної наруги або насильства (див. Бангкокські правила, правило 38).

Діти, які перебувають у конфлікті із законом, наражаються на підвищений ризик насильства. Типові стратегії та практичні заходи Організації Об'єднаних Націй з ліквідації насильства щодо дітей у межах запобігання злочинності та кримінального правосуддя (резолюція 69/194 Генеральної Асамблеї, додаток) підтримують застосування в межах усієї системи комплексного стратегічного підходу з метою ефективного запобігання та припинення насильства щодо дітей. Пропонується низка стратегій щодо недопущення віктимізації дітей під час їхнього контакту із системою правосуддя, включно із системою правосуддя у справах неповнолітніх. З огляду на те, що одна з важливих цілей системи правосуддя полягає в захисті прав дітей, насильство щодо дітей у межах цієї системи перешкоджає досягненню цієї мети і підриває зусилля з реабілітації та успішної реінтеграції дитини.

➔ Детальнішу інформацію з питань запобігання насильству щодо дітей у системі правосуддя наведено в публікації *"Introducing the United Nations Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Children in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice: a new tool for policymakers, criminal justice officials and practitioners"* (2015).

2. Індивідуальні оцінки

Як правило, належним підґрунтям для ефективних індивідуалізованих заходів на підтримку соціальної реінтеграції того чи іншого правопорушника є адекватна оцінка його становища, факторів ризику та потреб. Те саме справедливо для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, щодо яких така оцінка має проводитися з урахуванням їхнього віку, рівня розвитку, особистого досвіду та ризику повторної віктимізації. Вона також має виявляти конкретні потреби дитини та ризики, які можуть підірвати процес соціальної реінтеграції, і враховувати її особисті погляди. На основі такої оцінки для дитини має бути розроблено індивідуальний план заходів або соціальної реінтеграції, який включає чіткі цілі, надійні показники прогресу, регулярні огляди та визначення послуг, що якнайкраще відповідають потребам конкретної дитини¹²¹. Важливо забезпечити, щоб будь-які спеціалізовані інструменти для проведення оцінювання були доступні всім особам, відповідальним за оцінювання дітей та надання сприяння в їхній соціальній реінтеграції.

3. Заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу

З огляду на конкретне посилання, що міститься в Конвенції про права дитини, на заходи щодо поведінки з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, без використання судового розгляду (пункт 3 (b) статті 40), Комітет з прав дитини висловив думку, що державам-

¹²¹ Див. Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, правило 27.

учасникам слід зробити несудові заходи невід'ємною частиною системи правосуддя у справах неповнолітніх та забезпечувати при цьому повне дотримання та захист прав дітей і правові гарантії¹²².

Виключаючи дітей, які перебувають у конфлікті із законом, із процесу кримінального правосуддя, а також забезпечуючи ухвалення рішень у таких справах або їхнє передання в програми на рівні громади, заміна кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу може сприяти обмеженню негативного впливу подальшого формального розгляду в системі правосуддя у справах неповнолітніх. Програми заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу можуть набувати різних форм, але зазвичай включають елементи посередництва, нагляду або відновного правосуддя. Заміна кримінальної відповідальності зазвичай ґрунтується на використанні структурованих дискреційних повноважень поліції, прокуратури або інших органів, що займаються справами неповнолітніх. Наприклад, у Таїланді запровадження практики заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу на основі використання методів відновного правосуддя в системі правосуддя у справах неповнолітніх стало можливим завдяки включенню до Закону про судочинство у справах неповнолітніх положення, яке дає змогу прокурорам зняти обвинувачення за рекомендацією директора навчального центру для неповнолітніх.

Комітет з прав дитини: посібник щодо заміни кримінальної відповідальності альтернативними видами виправного впливу

Визнаючи необхідність захисту прав дітей та забезпечення правових гарантій під час здійснення програм виведення із системи кримінального правосуддя, Комітет з прав дитини наголосив на такому з посиланням на статтю 40 Конвенції про права дитини:

- Виведення неповнолітнього правопорушника із системи кримінального правосуддя (тобто заходи щодо поводження з дітьми, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, обвинувачуються або визнаються винними в його порушенні, без використання судового розгляду) слід використовувати лише в тих випадках, коли наявні незаперечні докази того, що дитина скоїла ймовірний злочин, що вона вільно і добровільно визнала відповідальність, що вона на вільній і добровільній основі визнає відповідальність, що для отримання цього зізнання не використовували залякування або тиск і, нарешті, що під час будь-яких наступних процесуальних дій це зізнання не використовуватимуть проти неї.
- Дитина повинна на вільній і добровільній основі дати письмову згоду на виведення з системи кримінального правосуддя, і ця згода має бути заснована на належній і конкретній інформації про характер, зміст і тривалість застосування цього заходу, а також про наслідки відмови від співпраці, здійснення і завершення цього заходу. З метою посилення участі батьків держави-учасниці можуть також передбачити вимогу про отримання згоди батьків, особливо коли дитина не досягла 16-річного віку.
- Закон має містити конкретні положення, що вказують, у яких випадках можливе виведення правопорушника із системи кримінального правосуддя, а повноваження поліції, прокуратури та/або інших установ ухвалювати рішення з цього питання мають бути регламентовані та підлягати нагляду, особливо з метою захисту дитини від дискримінації.
- Дитині має бути надана можливість звернутися за юридичною або іншою відповідною допомогою щодо доречності та бажаності заходу з виведення із системи кримінального правосуддя, запропонованого компетентними органами, і щодо можливості перегляду цього заходу.

¹²² Див. Комітет з прав дитини, зауваження загального порядку № 10 (2007) щодо прав дітей у системі правосуддя щодо неповнолітніх (CRC/C/GC/10), п. 26; та Пекінські правила, правило 6.1.

(продовження)

- Завершення терміну застосування такого заходу має призводити до повного й остаточного закриття справи. Конфіденційні матеріали про застосування цього заходу можуть зберігатися для адміністративних цілей і цілей проведення огляду, однак вони не повинні розглядатися як «кримінальна справа», і дитина, до якої раніше застосовувався такий вплив, не повинна сприйматися як така, що має судимість. Якщо цей факт якимось чином реєструється, то доступ до цієї інформації повинен надаватися на винятковій основі та протягом обмеженого періоду часу, наприклад максимум один рік, компетентним органам, уповноваженим займатися дітьми, які перебувають у конфлікті із законом.

Джерело: Комітет з прав дитини, Зауваження загального порядку № 10 (2007) щодо прав дітей у системі правосуддя щодо неповнолітніх (CRC/C/GC/10), п. 27.

4. Заходи на рівні громади

Конвенція про права дитини покладає на держави конкретне зобов'язання розробити низку альтернатив позбавленню волі з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке відповідало б її благополуччю, а також її становищу та характеру вчиненого нею правопорушення. Зокрема, у ній згадуються положення про опіку та нагляд, консультативні послуги, призначення іспитового строку, виховання, програми навчання та професійної підготовки, а також інші форми догляду, що замінюють догляд у спеціалізованих установах¹²³. Усі заходи мають бути скориговані з урахуванням різних етапів розвитку дітей, які перебувають у конфлікті із законом.

Міжнародні стандарти і норми вимагають надання відповідного обсягу дискреційних повноважень на всіх етапах судового розгляду, зокрема при розслідуванні, розгляді справи в суді, винесенні судового рішення і здійсненні контролю за виконанням судових рішень, для того, щоб відповідні посадові особи системи кримінального правосуддя в кожному окремому випадку могли вжити належних заходів. Поліція, прокуратура та інші органи, що опікуються неповнолітніми правопорушниками, повинні бути уповноважені ухвалювати рішення у таких справах на власний розсуд, без проведення офіційного слухання справи, відповідно до критеріїв, встановлених для цієї мети у національному законодавстві, і за наявності належної системи стримувань і противаг із метою запобігання будь-яким зловживанням дискреційними повноваженнями. Слід уживати заходів щодо розроблення та застосування громадських програм, які допускають виведення дітей за межі судової системи. У цьому контексті підкреслюється значущість тісної співпраці і взаємодоповнюючих ролей системи кримінального правосуддя, установ, що займаються захистом дітей, секторів охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, а в деяких випадках – неформальних систем правосуддя¹²⁴.

На практиці заходи, що вживаються на рівні громади, надають дуже розумні й ефективні альтернативи позбавленню волі. Деякі ситуації, що стосуються дітей, як-от наявність потреби в житлі, не виправдовують взяття під варту як першого з можливих кроків. Радше, необхідно забезпечити інші варіанти дій, такі як направлення в «будинки групового проживання», школи-інтернати або прийомні сім'ї. Одним з найбільш ефективних заходів, альтернативних позбавленню волі, є громадський нагляд (пробація для неповнолітніх або молодих правопорушників).

¹²³ Конвенція про права дитини, ст. 40, п. 4; див. також Пекінські правила, правило 18.1.

¹²⁴ Див. Пекінські правила, правила 6.1-6.3 та 11.1-11.4; див. також Типові стратегії та практичні заходи Організації Об'єднаних Націй щодо ліквідації насильства стосовно дітей у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя, розділ. VII (Посилення співпраці між різними секторами).

В'єтнам

Проект «План В'єтнаму» передбачав проведення на рівні громади низки заходів, спеціально призначених для надання дітям, які перебувають у конфлікті із законом, допомоги в успішній реінтеграції в суспільство. Проектні заходи включали підготовку добровольців, надання безпосередньої допомоги дітям, звільненим з виправної установи (включно з їхнім доставленням в громаду), проведення практичних семінарів із батьками, працевлаштування, сприяння у відкритті власної справи та надання індивідуальної юридичної допомоги. Жодна з цих послуг досі не надавалася у великих масштабах, проте цей проект продемонстрував їхню корисність у сприянні реінтеграції дітей. Наприклад, юридична допомога дала змогу багатьом дітям впоратися з юридичними складнощами, пов'язаними з їхньою реєстрацією, отримати свідоцтво про народження та інші потрібні офіційні документи й розв'язати низку адміністративних питань щодо їхнього становища.

Джерело: Y. Dandurand, "Final review and development assessment of the Juvenile Crime Prevention and Reintegration Project" (Hanoi, Plan Viet Nam, February 2011).

5. Позбавлення волі

Головна мета позбавлення волі дитини, яка перебуває в конфлікті із законом, як і будь-яких заходів, що вживаються щодо дітей у системі правосуддя у справах неповнолітніх, має полягати в її реабілітації та реінтеграції. У зв'язку з цим під час влаштування дітей до тих чи інших закладів слід керуватися принципом такого виду догляду, який найбільшою мірою відповідає їхнім особливим потребам і забезпечує захист їхньої фізичної та психічної цілісності та благополуччя.

Позбавлені волі діти мають бути відокремлені від дорослих, якщо тільки це не суперечить найкращим інтересам дитини, оскільки є чимало свідчень того, що поміщення дітей у в'язниці або виправні установи для дорослих ставить під загрозу їхню елементарну безпеку, благополуччя і їхню майбутню здатність залишатися поза злочинним світом та реінтегруватися в суспільство¹²⁵. Умови в місцях позбавлення волі для дітей мають відповідати меті перевиховання неповнолітніх, які перебувають у них, за умови приділення належної уваги потребі дитини в усамітненні, емоційним стимулам, можливостям спілкування з однолітками та участі в заняттях спортом, фізкультурою і в проведенні дозвілля¹²⁶.

З огляду на особливо несприятливі наслідки тримання під вартою для дітей, їм слід забезпечувати догляд, захист і всю необхідну індивідуальну допомогу, які їм можуть знадобитися в період позбавлення волі з огляду на їхній вік, стать та особистісні особливості, включно з допомогою соціального, психологічного, медичного та фізичного характеру, а також допомогою у сфері освіти та професійної підготовки. Зокрема, навчання і розвиток навичок мають життєво важливе значення для реабілітації та соціальної реінтеграції дитини після звільнення. Говорячи більш конкретно, всі діти шкільного віку, незалежно від статі, мають рівне право на здобуття освіти, що відповідає їхнім потребам і здібностям, а також на професійну підготовку за спеціальностями, що можуть стати їм у нагоді для майбутнього працевлаштування. Крім того, право дітей на користування найкращими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування захворювань і відновлення здоров'я, включно з доступом до послуг з профілактики та лікування, не повинно обмежуватися в період

¹²⁵ Комітет з прав дитини, Зауваження загального порядку № 10 (2007) про права дітей у системі правосуддя щодо неповнолітніх (CRC/C/GC/10), п. 85; див. також ст. 37, п. (с), Конвенції про права дитини, правило 11, п. (d), Правил Нельсона Манделі та правило 29 Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

¹²⁶ Див. правило 32 Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

позбавлення волі. Бажано, щоб усі види медичного обслуговування надавалися через установи та служби охорони здоров'я, наявні в громаді, з метою запобігання стигматизації дитини та сприяння розвитку самоповаги і соціальної реінтеграції¹²⁷.

Зрештою, для позбавлених волі дітей особливо важливим є контакт із зовнішнім світом, оскільки підтримання або відновлення контактів і стосунків нерідко є однією з необхідних умов їхньої успішної реінтеграції в суспільство. З огляду на вищевикладене, у міжнародних стандартах право дитини на підтримання зв'язку з її сім'єю, друзями та іншими особами або представниками зовнішніх організацій, що мають надійну репутацію, шляхом листування та побачень визнається невід'ємною частиною її права на справедливе і гуманне поводження. Належну увагу також слід приділяти наданню позбавленим волі дітям дозволу на відвідування ними своєї домівки або вихід з виправної установи для навчання, професійної підготовки або інших важливих цілей¹²⁸.

Єгипет

За сприяння УНЗ ООН уряд Єгипту зміцнив свою законодавчу та інституційну спроможність у сфері роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом. Зокрема, Єгипет заснував при Міністерстві юстиції Раду у справах молоді, що забезпечує підготовку з питань законодавства про злочини неповнолітніх. Він також прагне поліпшити умови утримання під вартою дітей, які перебувають у конфлікті із законом, з метою сприяння їхній реінтеграції та поверненню в суспільство. Для неповнолітніх організовують професійні майстерні, що навчають, зокрема, швейної справи, зварювальних робіт, слюсарно-сантехнічних робіт, навичок роботи на комп'ютері та з електротехнікою, а також курси з ліквідації неписьменності.

У другій частині цього проєкту УНЗ ООН в Єгипті основна увага приділяється підготовці та зміцненню спроможностей неурядових організацій, які надають допомогу позбавленим волі дітям після їхнього звільнення з-під варти в містах Каїр, Гіза і Кальюб. Результатом цього проєкту стало розширення програм реінтеграції, що здійснюються до і після звільнення, завдяки включенню таких сфер, як працевлаштування, соціальне і психічне здоров'я та освіта. Наприклад, в останні декілька місяців утримання під вартою молодь навчають складанню «плану життя», якого слід дотримуватися в межах програм, що пропонуються після звільнення. Після виходу на волю багато молодих правопорушників змогли отримати роботу в столярних майстернях, на швейних фабриках і на підприємствах з видобутку мармуру.

Те, як діти переживають позбавлення волі, багато в чому залежить від рівня їхнього розвитку і може позначитися на їхньому розвитку в майбутньому. В індивідуальному плані позбавлення волі може вплинути на здатність дітей отримувати користь від різних заходів, що проводяться під час або після тюремного ув'язнення, а також на їхню здатність долати проблеми соціальної стигматизації та реінтеграції в суспільство після звільнення. Таким чином, необхідно розробити заходи, що сприяють розвитку дитини. У зв'язку з цим спрямованість діяльності у відповідній установі має сприяти освітньому, особистісному та соціальному розвитку, професійному навчанню, реабілітації та підготовці до звільнення¹²⁹.

У значної частини дітей у системах правосуддя у справах неповнолітніх відзначаються симптоми психічних розладів, які створюють серйозні проблеми як для національних систем правосуддя у справах неповнолітніх, так і для систем охорони психічного здо-

¹²⁷ Див. ст.ст. 24 і 28 Конвенції про права дитини, правило 13.5 Пекінських правил, пп. 38-46 та 49-55 Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, правило 104.1 Правил Нельсона Манделі та правило 37 Бангкокських правил.

¹²⁸ Див. Конвенцію про права дитини, ст. 37, п. (с); та Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, п. 59.

¹²⁹ D. P. Mears and J. Travis, "Youth development and reentry", *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 2, No. 1 (2004), pp. 3–20.

ров'я. Авторитетні дослідження, проведені в декількох європейських країнах, засвідчили, що від половини до двох третин дітей, які надходять до центрів досудового тримання під вартою, відповідають критеріям одного або декількох психічних розладів, включно зі зловживанням психоактивними речовинами¹³⁰. У США за підсумками проведеного в 2006 році комплексного дослідження в декількох штатах, під час якого було проаналізовано дані щодо 1 400 дітей у різних умовах відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (програми на рівні громад, центри тримання під вартою та охоронювані установи інтернатного типу), було встановлено, що критеріям принаймні одного психічного розладу відповідають 70 відсотків дітей, а критеріям трьох і більше діагнозів – понад 60 відсотків дітей. Отримані дані свідчили про те, що дівчата наражаються на значно вищий ризик (80 відсотків), ніж хлопці (67 відсотків)¹³¹.

6. Дострокове або умовне звільнення

Міжнародні стандарти та норми передбачають, що програми дострокового або умовного звільнення, які дають змогу органам влади звільняти дітей, щойно вони будуть готові повернутися в суспільство, мають застосовуватися щодо позбавлених волі дітей у якомога ширших масштабах та у якомога більш ранні строки¹³². Для належного функціонування програм дострокового звільнення необхідно періодично оцінювати результати, досягнуті дітьми під час тюремного ув'язнення, з метою визначення їхніх шансів на успішну соціальну реінтеграцію.

Існує зв'язок між перехідним етапом під час вступу в доросле життя і перехідним етапом, який діти переживають під час повернення у свою громаду. Проблеми, що виникають унаслідок цього подвійного переходу, серйозні та багатогранні¹³³. У багатьох випадках діти стикаються з тими самими труднощами соціальної реінтеграції, що й дорослі. При цьому, однак, вони перебувають у процесі переходу від залежності від своїх родин до незалежного існування, від навчання до трудової діяльності та від перебування в групі однолітків підліткового віку до інтимних стосунків із партнером і виконання батьківських обов'язків. Тому успіх їхньої соціальної реінтеграції тісно пов'язаний з їхнім успіхом на інших згаданих напрямках розвитку¹³⁴. Дострокове звільнення на основі відповідних оцінок кожної дитини забезпечує можливість урахування питань як розвитку, так і реінтеграції. Таким чином, у поєднанні з належним наглядом і допомогою дострокове або умовне звільнення може бути потужним інструментом для забезпечення успішної соціальної реінтеграції позбавлених волі дітей.

¹³⁰ International Juvenile Justice Observatory, *Mental Health Resources for Young Offenders: European Comparative Analysis and Transfer of Knowledge—MHYO Manual for Improving Professional Knowledge, Skills and Developing Advocacy Programme*, vol. II (Brussels, 2011).

¹³¹ J. Shufelt and J. Cocozza, "Youth with mental health disorders in the juvenile justice system: results from a multi-state prevalence study", Research and Program Brief (Delmar, New York, National Center for Mental Health and Juvenile Justice, 2006).

¹³² Див. Пекінські правила, правило 28.1.

¹³³ D. M. Altschuler and R. Brash, "Adolescent and teenage offenders confronting the challenges and opportunities of reentry", *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 2, No. 1 (2004), pp. 72–87.

¹³⁴ M. L. Sullivan, "Youth perspectives on the experience of reentry", *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 2, No. 1 (2004), pp. 56–71.

7. Послуги та нагляд у період після звільнення

У міжнародних стандартах і нормах наголошується на необхідності створення різноманітних служб і установ для задоволення різних потреб дітей, що перебувають у конфлікті із законом, які повертаються в суспільство, і забезпечення керівництва їхніми діями та їхньої підтримки як важливого кроку в напрямі їхньої успішної реінтеграції в суспільство. Такі стандарти і норми, зокрема, передбачають проміжні форми роботи, включно з виправними установами з послабленим режимом, виховними будинками, центрами денної підготовки або іншими відповідними формами, що можуть сприяти їхньому поступовому поверненню в суспільство, а також створення служб і програм на рівні громади, які забезпечують проведення належних заходів для звільнених дітей, в межах яких основна увага має приділятися догляду, консультуванню, підтримці й терапевтичній допомозі залежно від конкретної ситуації, з метою сприяння їхній соціальній реінтеграції. Крім того, слід ретельно враховувати безпосередні потреби, що виникають у дитини, яка перебувала під вартою, після звільнення (наприклад, потреби в належному житлі, роботі (в деяких випадках), одязі та достатніх засобах для проживання після звільнення). У зв'язку з цим слід залучати добровольців, місцеві установи та інші громадські служби, щоб вони зробили свій внесок у соціальну реінтеграцію дітей у межах громади і, наскільки це можливо, у межах сім'ї¹³⁵.

Встановлено, що вирішальне значення для дітей мають перші декілька місяців після виходу зі спеціалізованих установ. У цей час вони опиняються в ситуації відсутності системи, нагляду чи підтримки, які забезпечувала відповідна установа. Занадто багато дітей повертаються до своїх громад із серйозними ризиками та потребами, які залишилися поза увагою, що зменшує їхні шанси на успішну реінтеграцію. Звільнені діти часто повертаються в сім'ї та громади, які не можуть прийняти їх навіть за найбільш сприятливих обставин. Тому в цей період особливо важливими є заходи з надання підтримки. У межах стратегії опіки після звільнення може бути організовано низку заходів із надання дітям допомоги в реінтеграції в їхні сім'ї та суспільство. Ці заходи мають відповідати потребам і обставинам життя дитини, а вибір того чи іншого заходу має ґрунтуватися на реалістичній оцінці індивідуальних проблем і потреб. Як правило, йдеться про оцінку загрози для громадської безпеки, яку становить кожна дитина; у випадках, коли це може бути застосовано, складання до виходу на волю плану на період після звільнення, що може зменшити ризик повторного вчинення правопорушень; і забезпечення кіл підтримки за допомогою роботи з сім'ями, роботодавцями та громадськими організаціями.

Ефективні заходи в період після звільнення зазвичай складаються з трьох етапів: планування та послуги в період перебування в спеціалізованій установі або в період до звільнення; підготовка до повернення в суспільство; та послуги, що надаються на рівні громади після звільнення з цієї установи. У юрисдикціях, де надають широкий спектр послуг, розроблено інтенсивні програми опіки після звільнення, що включають індивідуальне планування, поєднання нагляду і надання послуг, баланс стимулів і ступінчастих санкцій і посередництво в обслуговуванні з використанням ресурсів громади. Досвід показує, що такі програми можуть бути успішними за умови виконання таких завдань:

- (a) підготовка дітей до поступового збільшення відповідальності та ступеня свободи під час життя в суспільстві;
- (b) забезпечення взаємодії дітей і суспільства та участі дітей у житті суспільства;
- (c) проведення роботи з дитиною та цільовими системами суспільної підтримки (сім'ями, однолітками, школами та роботодавцями) щодо якостей, необхідних для конструктивної взаємодії;

¹³⁵ Див. Пекінські правила, правила 25.1, 28.2 і 29.1; Ер-Рядські керівні принципи, пп. 32 і 35; та Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, пп. 79 та 80.

- (d) створення нових ресурсів і форм підтримки, якщо необхідно;
- (e) моніторинг і перевірка дітей і суспільства на предмет наявності здатності до продуктивного спілкування¹³⁶.

У заходах з надання підтримки мають пов'язуватися інституційні послуги та послуги на рівні громади. Ця діяльність не обмежується направленням до фахівців, оскільки вона була визнана недостатньою у відриві від інших заходів. Необхідно встановлювати справжні сутнісні зв'язки між програмами, що реалізуються в умовах спеціалізованих установ, і заходами, що здійснюються на рівні громади, з метою гарантування безперервності надання підтримки. Крім того, послуги, що надаються дітям у період після звільнення, повинні забезпечувати баланс нагляду і потреб дітей у сфері розвитку, одночасно враховуючи фактори ризику і захисні фактори, що перешкоджають або сприяють соціальній адаптації¹³⁷. Розроблення програм з акцентом на елементах покарання або нагляду є менш ефективним, ніж підхід, що включає заходи з надання дітям допомоги у розв'язанні проблем із врахуванням чинників, які можуть сприяти вчиненню ними злочинних дій. У наступних підрозділах описуються заходи, які можуть бути вжиті в межах програм дострокового звільнення та заходів для осіб, які вийшли на волю.

(a) Нагляд і виправні установи з обов'язковою щоденною присутністю

Підтримуючий нагляд у поєднанні з ефективними методами кураторства зазвичай є центральним елементом дієвих заходів з опіки дітей, які звільнилися з відповідної установи. Зазвичай це передбачає перебування в центрі тимчасового утримання, виховання в прийомній сім'ї або проживання у виправній установі з послабленим режимом. В одних випадках втручання передбачає передачу дитини під нагляд і керівництво відповідального дорослого в громаді (такого, як учитель, соціальний працівник, член громади, батько / мати або інший родич), який має контролювати і спрямовувати її дії. В інших випадках нагляд за дитиною є обов'язком спеціалізованої установи системи кримінального правосуддя (наприклад, служби пробації та опіки після звільнення) або установи із забезпечення захисту та благополуччя дітей.

Відповідно до порядку роботи центрів щоденної реєстрації або виправних установ з обов'язковою щоденною присутністю діти зобов'язані кожного тижня проводити певну кількість годин у громадському центрі, не призначеному для постійного проживання. Такі центри, що зазвичай перебувають у віданні місцевих установ або НУО, забезпечують ретельно контрольовані умови, в яких діти можуть брати участь у програмах навчання, відновлення та відпочинку (допомога в працевлаштуванні та професійній підготовці, освіта та навчання грамоти, консультування з питань зловживання алкоголем і наркотиками, навчання необхідних життєвих навичок і спортивні заходи). Виправні установи з обов'язковою щоденною присутністю забезпечують організаційну структуру та нагляд для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, конструктивне проведення часу та позитивну взаємодію з дорослими й однолітками. Було встановлено, що програми, які здійснюються в діючих громадських або рекреаційних центрах і передбачають об'єднання дітей з їхніми однолітками, які не вчиняють протиправних дій, особливо ефективні для груп дітей, які перебувають у конфлікті із законом.

¹³⁶ D. M. Altschuler and T. L. Armstrong, *Intensive Aftercare for High-Risk Juveniles: Policies and Procedures* (Washington, D.C., United States Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1994).

¹³⁷ H. L. Chung, M. Little and L. Steinberg, "The transition to adulthood for adolescents in the juvenile justice system: a developmental perspective", in *On Your Own Without a Net: The Transition to Adulthood for Vulnerable Populations*, D. W. Osgood and others, eds. (Chicago, University of Chicago Press, 2005), pp. 68–91.

(b) Відвідування школи та професійна підготовка

Дітям, які перебувають у конфлікті із законом, після звільнення може бути запропоновано взяти на себе зобов'язання регулярно відвідувати школу або взяти участь у програмі професійного навчання. У деяких випадках для надання правопорушнику можливості повернутися до школи або отримати доступ до професійної підготовки (наприклад, за допомогою скорочення плати за навчання або звільнення від такої плати) може знадобитися підтримка з боку місцевих органів влади або інших установ. Зрозуміло, для багатьох дітей одним із пріоритетних завдань є розвиток навичок, необхідних для працевлаштування. Найефективнішими програмами професійної підготовки є ті, які забезпечують навчання дитини навичкам, затребуваним на ринку праці, і допомогу в пошуку роботи.

(c) Громадські роботи

Громадські роботи передбачають виконання дитиною, яка перебуває в конфлікті із законом, протягом певної кількості годин неоплачуваної роботи, яка в той чи інший спосіб є корисною для суспільства. Мета полягає в тому, щоб дати дитині можливість відшкодувати шкоду, заподіяну її правопорушенням, за допомогою корисної роботи на користь потерпілої особи або громади загалом, показуючи тим самим, що дитина може бути корисним членом суспільства. Зазвичай виконання дітьми громадських робіт є найефективнішим у тому разі, якщо передбачається їхня спільна робота з однолітками або дорослими, що можуть бути прикладами для наслідування, що дає таким дітям змогу навчатися здоровій та відповідальній поведінці. Наприклад, невеликі проекти з будівництва або прибирання, що реалізуються на громадському рівні, які передбачають роботу в колективі законослухняних однолітків або дорослих, допомагають дітям розвивати трудові та соціальні навички. Громада отримує користь від роботи правопорушника, а дитина відчуває почуття задоволення у зв'язку із завершеною справою і в неї підвищується самооцінка. При цьому, однак, слід наголосити на необхідності вжиття заходів щодо регулювання дитячої праці та відповідних виробничих ризиків.

(d) Програми розвитку компетенцій

Програми розвитку компетенцій – це спеціалізовані програми, призначені для надання дітям, які перебувають у конфлікті із законом, допомоги у розв'язанні базових проблем їхнього когнітивного розвитку, що могли сприяти їхній протиправній поведінці. Як правило, темами таких програм є відповідальне ухвалення рішень, навички спілкування, розв'язання проблем, врегулювання конфліктів, самоповага та управління гнівом. Більшість програм формування компетенцій – це програми «емпіричного» або активного навчання. Дослідження неодноразово показували, що програми активного навчання, які надають дітям можливість відпрацьовувати на практиці або відтворювати позитивну поведінку, є кращими та набагато ефективнішими, ніж читання правопорушникам лекцій про закони та належну поведінку.

(e) Лікування розладів що виникли на ґрунті вживання наркотиків або алкогольної залежності

Злочинна поведінка людини, зокрема поведінка дітей, може бути безпосередньо пов'язана з будь-якою глибинною проблемою, такою як розлади, що виникли, на ґрунті вживання наркотиків або зловживання алкоголем. Крім того, діти, які перебувають у конфлікті із законом, нерідко стають жертвами насильства і можуть потребувати спеціалізованих заходів, які допоможуть їм оговтатися від його наслідків. У таких випадках дитина може бути направлена в спеціалізовану програму консультування або терапевтичного лікування.

Раннє втручання і лікування в разі їх застосування відразу ж після виявлення основної проблеми можуть сприяти запобіганню розвитку деструктивних звичок. Заходи такого характеру, що проводяться в період після звільнення, можуть ґрунтуватися на програмах лікування, у яких дитина, можливо, вже брала участь, перебуваючи в спеціалізованій установі.

(f) Програми наставництва

Наставництво є одним із найбільш поширених заходів щодо дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Існують комплексні програми опіки після звільнення, що включають навчання життєвих навичок і надання відповідних послуг, а також установа зв'язків між дітьми, звільненими з установи закритого типу, і наставниками. Наставництво – один із важливих видів програм, що використовуються з метою вберегти молодь від вчинення ризикованих і протиправних дій. В ідеалі, виховання дітей, які перебувають у конфлікті із законом, має передбачати встановлення стосунків із наставником і доповнюватися іншими формами систем надання допомоги та підтримки¹³⁸.

Сполучене Королівство

Неурядова організація «Першопрохідці» (Trailblazers) працює в тісному партнерстві з установами для молодих правопорушників, працівниками пенітенціарних установ та іншими зацікавленими сторонами в Сполученому Королівстві в інтересах запобігання рецидивізму серед позбавлених волі дітей. З метою сприяння успішному поверненню неповнолітніх у суспільство добровольці працюють з ними до звільнення протягом приблизно шести місяців, зокрема в межах інтенсивного наставництва та направлення до спеціалізованих установ. Надання такої підтримки продовжується на період, що становить до дев'яти місяців проживання в громаді після звільнення. За даними цієї організації, середній рівень рецидивізму серед її підопічних за два роки становив 9 відсотків, тоді як, за даними уряду, цей показник по країні перевищив 70 відсотків. Наставники, які належать до найрізноманітніших професійних та етнічних груп, повинні мати усталені погляди на життя і ставитися до молоді (зокрема до її труднощів, проблем і помилок) без упередженості та зі співчуттям, бути захопленими, практичними й розсудливими, а також брати на себе відповідне зобов'язання на термін, який становить щонайменше 12 місяців. Наставник відвідує молодих людей у в'язниці, проводячи з ними по годині на тиждень, вивчає можливості для професійної підготовки, навчання і забезпечення житлом, коли це необхідно, встановлює зв'язки з іншими відповідними установами і підтримує цих молодих людей після звільнення з в'язниці. Це передбачає підтримання контакту з ними в громаді за допомогою щотижневих телефонних дзвінків і зустрічей, що проводяться, за можливості, раз на два тижні. Крім того, наставник відвідує навчальні курси, бере участь у регулярних нарадах з питань нагляду і в щоквартальній груповій нараді.

Джерело: www.trailblazersmentoring.org.uk/

(g) Неучасть у бандах

Для деяких дітей, які перебувають у конфлікті із законом, належність до злочинної групи становить особливу проблему соціальної реінтеграції. Діти часто потрапляють у злочинні банди, прагнучи належати до якоїсь групи та знайти захист, який може обіцяти входження до неї, внаслідок чого може скластися ситуація, коли діти не бачать для себе інших можливостей, окрім як життя в банді. Особи, які вступають у злочинні групи в ранньому віці (приблизно в 11-12 років), набагато частіше стають рецидивістами в дорослому віці. Членство в бандах вкрай негативно впливає на здатність позбавлених волі дітей успішно реінтегруватися в суспільство після звільнення і підвищує ймовірність (раннього) рецидивізму.

¹³⁸ P. Tolan and others, "Mentoring interventions to affect juvenile delinquency and associated problems: a systematic review", *Campbell Systematic Reviews*, No. 10, 2013.

Крім того, особи, пов'язані з бандами, як правило, раніше повертаються до протиправних дій порівняно з тими, хто не є їхнім членом¹³⁹.

Є способи виявлення дітей з високим ризиком вступу до банди та підтримки більш активних профілактичних заходів, орієнтованих на загальний набір ризиків, з якими стикається молодь (наприклад, гайд для оцінювання чинників ризику вступу до банди)¹⁴⁰. Можливе розроблення програм, що мають допомогти дітям, які перебувають у конфлікті із законом, розірвати їхні зв'язки з бандами або співниками у скоєнні злочинів, і підтримати конкретні стратегії виходу для дітей, які намагаються залишити банду¹⁴¹. Наприклад, Пенітенціарна служба Сінгапуру пропонує програму відмови від участі в банді, що передбачає консультування, виведення татуювань і організацію урочистих заходів. Молоді люди, які є членами банд і перебувають на нижніх щаблях групової ієрархії, можуть бути придатними кандидатами для участі в заходах із надання виправного впливу у формі групової та сімейної терапії та інших заходів альтернативного характеру.

Сполучене Королівство (Шотландія)

За даними поліції Шотландії, Громадська ініціатива зі скорочення масштабів насильства, заснована з метою боротьби з бандитизмом у Глазго, дала змогу значно знизити рівень насильства в окремих районах міста. Кількість правопорушень з боку осіб, які брали участь у найбільш інтенсивній програмі, скоротилася на 73 відсотки. Частка учасників, які носять холодну зброю, зменшилася майже на 60 відсотків; поряд із цим було відзначено зниження на 25 відсотків рівня насильницьких злочинів серед членів банд у районах міста, які ще не були охоплені цією ініціативою.

Основою цієї програми стали запрошення відомих членів банд на засідання шерифського суду Глазго. Члени сімей, співробітники поліції та медичні працівники розповідають про людські витрати, пов'язані з культурою злочинних груп, після чого учасникам пропонують підписати зобов'язання скласти зброю і співпрацювати з цією програмою. Учасники, які підписали таке зобов'язання, отримують підтримку з боку різних установ, що опікуються питаннями їхнього працевлаштування, а також фізичного та емоційного благополуччя. Після цього учасникам пропонується передати відповідну інформацію іншим членам банди.

Джерело: K. Scott, "Glasgow gang project leads to cut in violent crime", *The Guardian*, 4 July 2011. Доступно за посиланням: www.guardian.co.uk/.

¹³⁹ Див. Kate O'Brien and others, "Youth gang affiliation, violence, and criminal activities: a review of motivational, risk, and protective factors", *Aggression and Violent Behavior*, vol. 18, No. 4 (2013), pp. 417–425; див. також R. L. Mullis and others, "Young chronic offenders: a case study of contextual and intervention characteristics", *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 3, No. 2 (2005), pp. 133–150; S. H. Decker, D. C. Pyrooz, and R. K. Moule, "Disengagement from gangs as role transitions", *Journal of Research on Adolescence*, vol. 24, No. 2 (2014), pp. 268–283; A. Braga, A. M. Piehl and D. Hureau, "Controlling violent offenders released to the community: an evaluation of the Boston Reentry Initiative", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 46, No. 4 (2009), pp. 411–436; and J. W. Caudill, "Back on the swagger: institutional release and recidivism timing among gang affiliates", *Youth Violence and Juvenile Justice*, vol. 8, No. 1 (2010), pp. 58–70.

¹⁴⁰ Див. K. M. Hennigan and others, "Identifying high-risk youth for secondary gang prevention", *Journal of Crime and Justice*, vol. 37, No. 1 (2014), pp. 104–128.

¹⁴¹ S. Decker, *Strategies to Address Gang Crime: A Guidebook for Local Law Enforcement* (Washington, D.C., United States Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, 2008)

В. Жінки-правопорушниці

Порівняно з числом ув'язнених чоловіків, кількість ув'язнених жінок відносно невелика. Незважаючи на значні регіональні відмінності та збільшення з 2000 року відповідного показника на 50 відсотків, ув'язнені жінки наразі становлять близько 7 відсотків від загального числа в'язнів у всьому світі¹⁴². З огляду на це, планування і розробка пенітенціарних систем і програм, а також управління ними здебільшого орієнтовані на в'язнів чоловічої статі, в той час як особливі потреби ув'язнених жінок не враховуються. Досить часто жінки у в'язниці не отримують адекватних реабілітаційних ресурсів, що враховують їхню гендерну належність, або рекомендацій, які б давали їм змогу підготуватися до виходу на волю і життя після ув'язнення, при тому що в багатьох випадках ці жінки погано підготовлені до звільнення з в'язниці¹⁴³. Жінки, які перебувають у в'язниці, частіше мають досвід сексуального і фізичного насильства і страждають на психічні захворювання, ніж в'язні чоловічої статі; крім того, якщо вони коли-небудь вживали наркотики, їхній досвід у цій сфері, як правило, відрізняється від досвіду ув'язнених чоловіків. Більшість жінок, зважаючи на характер скоєних ними правопорушень, можуть без ризику утримуватися під вартою в установах набагато менш суворого режиму, ніж чоловіки, що впливає на обмеження, які можуть перешкоджати їхній соціальній реінтеграції.

Програми для ув'язнених жінок можуть виявитися марними, якщо саме управління пенітенціарною установою не передбачає врахування гендерних чинників, а розуміння потреб жінок, зумовлених їхньою гендерною належністю, не передбачено загальним тюремним режимом, у тому числі в межах організаційного планування, підготовки персоналу, поводження та загальних умов утримання (наприклад, щодо одягу, санітарно-гігієнічних засобів та умов, конструкції камери, доступу до медико-медичних послуг та підходів до заходів із забезпечення охорони та безпеки).

Крім того, жінки стикаються з особливими проблемами соціальної реінтеграції в громаді. Віктимізація, що мала місце в минулому, як-от жорстоке поводження в дитинстві або насильство з боку інтимного партнера, може призводити до появи розладу на ґрунті вживання наркотиків, обмеження можливостей працевлаштування, проституції та участі у злочинній діяльності¹⁴⁴. Досвід віктимізації, застаріла травма та скрутне соціально-економічне становище, що характерні для значної частини ув'язнених жінок, приводять цю категорію до порушень психічного здоров'я та заподіяння собі шкоди¹⁴⁵. Жінки у в'язницях демонструють тривожно високі показники поширеності проблем у сфері психічного здоров'я, таких як посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожність, фобії, неврози та розлади на ґрунті вживання наркотиків. Це часто є серйозною перешкодою для їхнього прийняття відповідною громадою. Розроблення стратегій запобігання самогубствам і заподіяння собі шкоди та забезпечення підходу до лікування психічних розладів з урахуванням гендерних аспектів та індивідуальних особливостей для жінок-правопорушниць під час їхнього тюремного ув'язнення та в наступний період (коли вони повертаються у громаду) має бути визнано одним із першочергових завдань.

¹⁴² R. Walmsley, "World female imprisonment list", 4th ed. (London, World Prison Brief, Institute for Criminal Policy Research, and Birkbeck University of London, 2017), p. 2.

¹⁴³ Доповідь Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок, його причин та наслідків, про шляхи, умови та наслідки ув'язнення для жінок (A/68/340), п. 67; див. також F. Gerry and L. Harris, "Women in prison: is the penal system fit for purpose?" (London, Halsbury's Law Exchange, 2014). 144 K. S. van Wormer and C. Bartollas, *Women in the Criminal Justice System*, 2nd ed. (Boston, Pearson Education, 2007).

¹⁴⁴ K. S. van Wormer and C. Bartollas, *Women in the Criminal Justice System*, 2nd ed. (Boston, Pearson Education, 2007).

¹⁴⁵ УНЗ ООН та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), *Охорона здоров'я жінок у в'язницях: виправлення гендерної нерівності в охороні здоров'я у в'язницях* (Копенгаген, Європейське регіональне бюро ВООЗ, 2009).

❶ Детальнішу інформацію про ув'язнених жінок наведено в посібнику *Handbook on Women and Imprisonment, 2nd ed. (2014)*

1. Відповідні міжнародні стандарти та норми

Щодо тюремного ув'язнення жінок загалом важливо відзначити, що у своїй резолюції 65/229 Генеральна Асамблея, визнаючи, що певна кількість жінок-правопорушниць не становлять небезпеки для суспільства і що, як і у випадку всіх правопорушниць, їхнє перебування у в'язниці може ще більше ускладнити їх повернення в суспільство, ухвалила Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поводження з ув'язненими жінками та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних із позбавленням волі (Бангкокські правила), що містяться в додатку до цієї резолюції. У Бангкокських правилах наведено рекомендації щодо врахування конкретних умов і потреб ув'язнених жінок, і їм надається така сама значущість, як і у випадку в'язнів чоловічої статі. Бангкокські правила доповнюють Правила Нельсона Манделі, що однаковою мірою застосовні до правопорушників – чоловіків і жінок, проте не завжди враховують потреби й обставини жінок, зумовлені їхньою гендерною належністю.

Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поводження з ув'язненими жінками та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних із позбавленням волі (Бангкокські правила):^a правила 42, 45-47, 60 і 61

Правило 42

1. Ув'язнені жінки мають доступ до збалансованої та комплексної програми діяльності, що враховує їхні особливі потреби, зумовлені гендерними чинниками.
2. Режим виконання покарання є достатньо гнучким для того, щоб враховувати потреби вагітних жінок, матерів-годувальниць і жінок з дітьми. У виправних установах передбачаються приміщення або умови для догляду за дітьми, для того щоб дати ув'язненим жінкам можливість брати участь у заходах, що проводяться в таких установах.
3. Особливих зусиль докладають для розроблення відповідних програм для вагітних жінок, матерів-годувальниць і жінок із дітьми, які перебувають у виправних установах.
4. Особливих зусиль докладають для надання відповідних послуг ув'язненим жінкам, які потребують соціально-психологічної підтримки, особливо тим із них, хто зазнав фізичного, психічного або сексуального насильства.

...

Правило 45

Адміністрація пенітенціарної установи максимально можливою мірою використовує такі можливості, як відпустка додому, в'язниці відкритого типу, виправно-виховні центри та громадські програми і послуги для ув'язнених жінок, для того, щоб полегшити процес їхнього повернення на волю, знизити ступінь громадського осуду та якнайшвидше відновити їхні контакти із сім'єю.

Правило 46

Адміністрація пенітенціарної установи у співпраці зі службами, що опікуються питаннями умовно-дострокового звільнення та соціального забезпечення, місцевими громадськими групами та неурядовими організаціями розробляє та впроваджує комплексні програми реінтеграції до та після звільнення, що враховують особливі потреби жінок, зумовлені гендерними факторами.

Правило 47

Після звільнення звільненим жінкам, які потребують психологічної, медичної, юридичної та практичної допомоги, з метою забезпечення їхньої успішної соціальної реінтеграції у співпраці з громадськими службами надається додаткова підтримка.

...

Правило 60

Для розробки прийнятних альтернатив для жінок-правопорушниць виділяються належні ресурси з метою поєднання заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, із заходами щодо вирішення загальних проблем, які призводять до контактів жінок із системою кримінального правосуддя. Це може включати курси терапії та консультування жертв побутового насильства та сексуальної наруги; відповідне лікування осіб із психічними розладами; та освітні й навчальні програми для поліпшення перспектив працевлаштування. Такі програми враховують необхідність догляду за дітьми та надання послуг, орієнтованих виключно на жінок.

Правило 61

Суди під час ухвалення вироків жінкам-правопорушницям мають право брати до уваги такі пом'якшувальні обставини, як відсутність кримінального минулого та відносно безпечний характер і сутність протиправного діяння, з урахуванням обов'язків жінок з догляду та їхньої звичайної поведінки.

^a Резолюція Генеральної Асамблеї 65/229, додаток.

(a) Поводження з ув'язненими жінками

Усі положення Правил Нельсона Мандели, що стосуються програм реабілітації в умовах пенітенціарних установ і послуг зі сприяння соціальній реінтеграції, однаковою мірою застосовні до в'язнів жіночої статі, однак у Бангкокських правилах наголошено на необхідності тюремного режиму, що враховує гендерні фактори, приділяючи належну увагу вагітним жінкам, матерям, які годують грудьми, і жінкам із дітьми. Зважаючи на виняткову важливість постійних контактів ув'язнених жінок з їхніми сім'ями та дітьми у випадках, коли це застосовно, Бангкокські правила вимагають, щоб адміністрація пенітенціарної установи всіма розумними способами активно заохочувала та підтримувала такі контакти, в тому числі за допомогою організації відвідин, та забезпечувала належне оточення, яке б сприяло отриманню позитивного досвіду від відвідин, зокрема, дозволяло б установлювати безпосередній контакт між матір'ю та дитиною (правила 26 і 28). Подібні заходи допомагають жінкам відчувати зв'язок із зовнішнім світом і бути ближчими до своїх дітей і сімей, зменшуючи відчуття ізоляваності, самотності і безпорадності.

Крім того, у Бангкокських правилах підтверджується важливість сприяння поступовому поверненню ув'язнених жінок у суспільство на якомога більш ранньому етапі та максимально можливою мірою, зокрема, за допомогою використання відпустки додому, в'язниць відкритого типу, виправно-виховних центрів та програм на рівні громади (правило 45); окрім того, під час ухвалення рішення про умовне (умовно-дострокове) звільнення беруть до уваги обов'язки ув'язнених жінок щодо догляду, а також їхні особливі потреби, пов'язані із соціальною реінтеграцією (правило 63).

(b) Заходи покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язані з позбавленням волі

Щодо альтернатив тюремному ув'язненню Бангкокські правила рекомендують державам: а) розробляти варіанти заходів, що враховують гендерні чинники, які передбачають заміну кримінального покарання у вигляді позбавлення волі іншими видами виправного впливу, та альтернативи взяття під варту до початку судового процесу й покаранню за рішенням суду, і використовувати такі альтернативи в усіх випадках, коли це доречно та можливо, зокрема щодо вагітних жінок або жінок із дітьми на утриманні¹⁴⁶; (b) забезпечувати, щоб жінок-правопорушниць не розлучали з їхніми сім'ями без належного врахування їхньої біографії та сімейних зв'язків; (c) дозволити судам при винесенні вироків жінкам-правопорушницям брати до уваги низку пом'якшувальних чинників, включно з обов'язками жінок з догляду (правила 57, 58, 61 і 64).

2. Гендерно-чутливі програми

Гендерна належність є одним із важливих чинників, який слід враховувати при визначенні стратегій, що сприяють успішному поверненню в суспільство¹⁴⁷. Для забезпечення врахування гендерних чинників ризику, потреб і реагування необхідно виконати набагато масштабнішу роботу. Крім відмінностей у ризиках і реагуванні між правопорушниками жіночої та чоловічої статі, часто відзначають відмінності в тому, що стосується їхніх емоційних і сімейних взаємин. Між цими взаємовідносинами та участю жінок у злочинній діяльності нерідко існує принциповий зв'язок. Аналогічним чином, правопорушників та в'язнів жіночої статі, як правило, легше мотивувати до зміни їхнього життя на основі їхніх зв'язків з іншими особами. Стосунки, які вони підтримують, часто мають більш прямий і безпосередній вплив на їхню впевненість у власних силах і самоповагу. Останніми роками було розроблено низку інструментів для оцінювання ризику і потреб з урахуванням гендерних чинників, що є практикою, прямо передбаченою Бангкокськими правилами (правило 40)¹⁴⁸.

Панама

За підтримки УНЗ ООН Панама здійснила спеціальну програму, орієнтовану на ув'язнених жінок, розроблену відповідно до Бангкокських правил, з особливим акцентом на забезпеченні участі та інформування жінок, які перебувають у пенітенціарних установах. У результаті її реалізації Панамський університет відкрив своє відділення в жіночій в'язниці міста Панама, що дало змогу понад 60 ув'язненим жінкам продовжити навчання в університеті. Крім того, зросла кількість і якість заходів з реінтеграції для жінок, зокрема у вигляді нових проєктів з акцентом на виробництві, таких як проєкт з гідропоніки.

Джерело: Довідковий документ до семінару-практикуму 1 «Роль стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй у сфері запобігання злочинності та кримінального правосуддя в підтримці ефективних, справедливих, гуманних і підзвітних систем кримінального правосуддя: досвід і уроки, отримані в ході задоволення особливих потреб жінок і дітей, зокрема поводження з правопорушниками та їх соціальної реінтеграції» (A/CONF.222/10), п. 22.

¹⁴⁶ У таких ситуаціях покарання у вигляді позбавлення волі для жінок-правопорушниць має обмежуватися тяжкими та насильницькими злочинами або злочинами, які становлять постійну небезпеку, але лише після врахування найкращих інтересів їхніх дітей та при забезпеченні належного догляду за дітьми.

¹⁴⁷ S. Spjeldnes, H. Jung and H. Yamatani, "Gender differences in jail populations: factors to consider in reentry strategies", *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 53, No. 2 (2014), pp. 75–94.

¹⁴⁸ Щодо гендерно-орієнтованих інструментів оцінки ризиків та потреб див. P. Van Voorhis and others, "Women's risk factors and their contributions to existing risk/needs assessment: the current status of a gender-responsive supplement", *Criminal Justice and Behavior*, vol. 37, No. 3 (2010), pp. 261–288; див. також www.uc.edu/womenoffenders та www.nicic.gov/womenoffenders.

Російська Федерація

У 2007 році уряд Російської Федерації заснував Центр соціальної реабілітації жінок і дівчат, призначений для жінок і дівчат, які були звільнені з в'язниці, або жінок і дівчат, до яких було застосовано заходи покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Центр забезпечує юридичну допомогу, психологічне консультування та навчання, надає підтримку в пошуку роботи та проводить курси комп'ютерної грамотності.

Що стосується розроблення програм, то жінки, як видається, зазвичай краще реагують на комплексні послуги, які одночасно враховують декілька аспектів повернення в суспільство¹⁴⁹. Комплексні моделі включають різноманітні заходи для розв'язання безлічі проблем, що одночасно виникають, з якими стикається правопорушник. Послуги, що надаються, взаємопов'язані та скоординовані і пропонуються у вигляді пакета, на відміну від низки розрізнених заходів. Необхідне чітке розуміння ролі жінок як осіб, що забезпечують догляд, дочок, матерів і дружин (або партнерів), оскільки надання їм ефективної допомоги неможливе у відриві від мереж їхніх соціальних зв'язків і відносин усередині цих мереж.

Багато жінок, які перебувають у в'язниці, залишили дітей зі своїми чоловіками, партнерами або родичами і постійно відчують занепокоєння щодо благополуччя своїх дітей. Програми, що допомагають жінкам впоратися з таким занепокоєнням і полегшити їхні страждання, відіграють важливу роль у сприянні їхній реабілітації. Надання підтримки в налагодженні контактів між матерями та їхніми дітьми і сім'ями є одним із простих і доцільних способів надання їм допомоги.

Відмова жінок від вчинення злочинів, вочевидь, пов'язана з тим, що можна в широкому розумінні назвати інвестиціями в зобов'язання щодо підтримання стосунків та прийняттям відповідальності за інших осіб (наприклад, у межах сім'ї). Заходи, що забезпечують жінкам-правопорушницям практичну та емоційну підтримку у виконанні таких обов'язків та зобов'язань, мають для них особливо велике значення. Програми соціальної реінтеграції, що враховують гендерні чинники, мають брати до уваги реалії життя жінок-правопорушниць, питання, що є для них важливими, та вимоги, які висуває до них суспільство¹⁵⁰.

(а) *Контакти із зовнішнім світом*

Сприяння контактам в'язнів із зовнішнім світом є важливим компонентом стратегій скорочення несприятливих наслідків тюремного ув'язнення та надання допомоги в соціальній реінтеграції в'язнів. Було встановлено, що відчуття прийняття членами сім'ї є чинником, найбільшою мірою пов'язаним з успішним працевлаштуванням, відмовою від уживання наркотиків та оптимістичним ставленням до майбутнього, та що в'язні, яких відвідують члени їхньої сім'ї або друзі, рідше вчиняють повторні правопорушення, ніж ті, кого ніхто не відвідує¹⁵¹.

На жаль, керівники деяких пенітенціарних установ обмежують побачення, оскільки вони можуть створювати незручності в сфері адміністративного керівництва та управління безпекою, а також додаткову роботу для співробітників таких установ. Приділення пріоритетної

¹⁴⁹ S. Covington, "A woman's journey home: challenges for female offenders and their children", paper presented to the National Policy Conference "From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities", Washington, D.C., 30 and 31 January 2002.

¹⁵⁰ R. Matthews and others, *Exiting Prostitution: A Study in Female Desistance* (London, Palgrave Macmillan, 2014).

¹⁵¹ S. Spjeldnes and S. Goodkind, "Gender differences and offender reentry: a review of the literature", *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 48, No. 4 (2009), pp. 314–335; див. також L. Bartels and A. Gaffney, *Good Practice in Women's Prisons: A Literature Review* (Canberra, Australian Institute of Criminology, 2011).

уваги побаченням для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, і перетворення їх на можливості для підготовки правопорушників до звільнення не завжди вимагають потребують великих ресурсів. Нерідко йдеться лише про планування часу роботи співробітників і переміщень в'язнів, запровадження належних заходів безпеки та налагодження процесу управління інформацією для відстеження відвідувачів і контактних даних.

Ув'язнені жінки частіше, ніж чоловіки, мають обов'язки із забезпечення догляду та батьківські обов'язки, тому розлука з сім'ями і дітьми та ізоляція у зв'язку з тюремним ув'язненням чинять особливо згубний вплив на жінок. З огляду на ці обставини важливо, щоб у в'язницях існували умови для відвідування ув'язнених чоловіків і жінок членами їхніх сімей, зокрема місця, де вони можуть з користю провести час зі своїми дітьми. Разом із тим, з огляду на те, що ув'язнені жінки значно більшою мірою наражаються на ризик насильства в сім'ї, з ними слід у всіх випадках консультуватися для визначення осіб, яких вони хочуть бачити, надаючи їм можливість відмовитися від зустрічей з деякими відвідувачами (див. Бангкокські правила, правило 44).

З огляду на те, що кількість жіночих в'язниць обмежена, ув'язнених жінок часто утримують в установах, які знаходяться далеко від їхнього дому, і тому вони можуть бачитися з меншою кількістю відвідувачів. У зв'язку з цим вважається доцільним дозволяти більш тривалі побачення у випадках, коли відвідувачам доводиться їздити на великі відстані. Поряд з цим бажано дозволити доступ до телефонного зв'язку та збільшити кількість дзвінків телефоном або відеодзвінків між в'язнями та членами їхніх родин, зокрема у випадках, коли останні живуть далеко або не можуть відвідувати в'язницю. Адміністрація пенітенціарної установи може співпрацювати з громадськими установами та організаціями з метою надання ув'язненим жінкам допомоги в підтримці контактів з їхніми сім'ями.

(b) Заходи для жінок із досвідом віктимізації

Ув'язнені жінки непропорційно часто зазнають сексуальної, фізичної і психологічної віктимізації, проте в багатьох випадках пенітенціарні установи або громади не вживають заходів щодо виправлення ситуації. У деяких країнах для жінок можуть бути доступні послуги кризових консультантів, які допомагають жертвам згвалтування, послуги з проведення оцінки стану психічного здоров'я з подальшим лікуванням або консультуванням, утриманням під вартою для забезпечення захисту або підготовкою з питань безпеки та самооборони. Однак у багатьох країнах такі заходи не проводяться, і жінкам зазвичай доводиться самотійно долати свої емоційні та психічні травми. У таких випадках розробка і забезпечення програм психіатричного лікування та реабілітації для жінок, включно з програмами лікування наркотичної залежності та токсикоманії, які враховують гендерні фактори і перенесені стреси, мають розглядатися як пріоритетне завдання як у в'язницях, так і в громаді (див. Бангкокські правила, правила 12 та 62)¹⁵².

За наявності належним чином підготовлених консультантів можуть проводитися групові або індивідуальні консультації в межах пенітенціарної установи і навіть після звільнення ув'язнених жінок, які мають досвід віктимізації, з метою з'ясування того, що відчуває жертва, і перегляду планів жінок щодо подальшого життя. Дуже часто можливість поговорити про свої думки та почуття дає змогу жінкам з досвідом віктимізації підготуватися до майбутнього життя і дає їм додаткові сили, для того щоб пережити травму.

¹⁵² Див. також A. N. Cimino and others, "Women reentering the community: understanding addiction and trauma-related characteristics of recidivism", *Journal of Human Behavior in the Social Experiment*, vol. 25, No. 5 (2015), pp. 468–476.

(с) Заходи для жінок із дітьми

Тюремне ув'язнення створює особливі проблеми для матерів, особливо в тому випадку, якщо в період позбавлення волі вони не можуть підтримувати зв'язок зі своїми дітьми. Крім розв'язання інших проблем, як-от відсутність роботи і житла, після звільнення жінки повинні знову взяти на себе роль матерів. Сімейна підтримка є важливим фактором для підсумкового возз'єднання сім'ї правопорушника, однак позбавлення волі – (навіть на короткий період часу) – пов'язане зі змінами в складі сім'ї, що підвищують ризик розлучення або розпаду сімей.

Розлучення з дітьми в період позбавлення волі може мати руйнівні наслідки як для жінок, так і для їхніх дітей. Тюремне ув'язнення матері посилює будь-які проблеми, які може відчувати її дитина, але позбавляє її можливості надати їй допомогу¹⁵³. Воно може підірвати авторитет матерів в очах їхніх дітей. Як згадувалося вище, активне сприяння організації побачень з дітьми є важливим заходом з підтримки сімейних зв'язків і підготовки сім'ї до возз'єднання в майбутньому. Водночас для зміцнення систем підтримки матерів, як правило, необхідні додаткові заходи.

Діти жінок, які перебувають у місцях позбавлення волі, є обділеною увагою і вразливою групою¹⁵⁴. У багатьох випадках вони страждають від недостатнього харчування, відсутності соціальної взаємодії та доступу до послуг у сфері освіти та охорони здоров'я. Вони також страждають від стигматизації, зумовленої зв'язком із тюремною системою через статус їхніх матерів. Питання про те, як довго діти можуть залишатися зі своїми матерями в пенітенціарній установі, є спірним і складним; багато країн встановлюють максимальний вік, після досягнення якого дитину забирають з в'язниці та передають членам сім'ї, друзям або прийомній сім'ї. Бангкокські правила містять керівні вказівки щодо задоволення потреб дітей, які перебувають у в'язницях разом зі своїми матерями¹⁵⁵, зокрема: *a)* рішення про те, щоб дозволити дитині залишитися з її матір'ю у виправній установі, у всіх випадках ухвалюється виходячи з найкращого забезпечення інтересів дитини (правило 49); *b)* до дітей, які перебувають у таких установах зі своїми матерями, ніколи не слід ставитися як до в'язнів (правило 49); *c)* жінкам-в'язням, діти яких перебувають у виправній установі разом з ними, надаються найширші можливості для проведення часу зі своїми дітьми (правило 50); та *d)* для виховання таких дітей мають бути створені умови, максимально наближені до умов виховання дітей за межами виправної установи, у тому числі заклади для догляду за дітьми та спеціальне дитяче медико-санітарне обслуговування (правило 51).

Аналогічним чином, у своїй рекомендації 1469 (2000) про матерів і дітей молодшого віку в пенітенціарних установах Парламентська Асамблея Ради Європи рекомендувала:

- (a) розвивати і використовувати для матерів з маленькими дітьми практику покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, і намагатися не застосовувати щодо них покарання у виді ув'язнення в пенітенціарній установі;
- (b) створювати навчальні програми для співробітників системи кримінального правосуддя, присвячені проблемам матерів і дітей молодшого віку;

¹⁵³ P. Scharff Smith, *When the Innocent are Punished: The Children of Imprisoned Parents*, B. Crewe, Y. Jewkes, and T. Ugelvik, eds., Palgrave Studies in Prisons and Penology Series (London, Palgrave Macmillan, 2014).

¹⁵⁴ Див. O. Robertson, *Collateral Convicts: Children of Incarcerated Parents—Recommendations and Good Practice from the UN Committee on the Rights of the Child Day of General Discussion 2011*, Human Rights and Refugees Publications (Geneva, Quaker United Nations Office, 2012).

¹⁵⁵ Див. також Правила Нельсона Манделі, правило 29.

- (с) виділяти у виправних установах малі блоки загального і полегшеного режиму, що мають соціальну службу, для утримання в них невеликої кількості матерів, яких необхідно поміщати під варту, де можна було б організувати догляд за дітьми у відповідних для них умовах, де головна увага приділялася б інтересам дітей і водночас забезпечувалася б громадська безпека;
- (d) вжити заходів до того, щоб гнучкіше вирішувалося питання про право батьків на відвідування своїх дітей у в'язниці, з тим щоб діти могли проводити хоча б трохи часу зі своїми батьками;
- (e) вжити заходів до того, щоб персонал мав відповідну підготовку з догляду за дітьми;
- (f) розробити відповідні рекомендації, для того щоб у судах питання про взяття під варту вагітних жінок і матерів, які годують грудьми, розглядалося лише в разі вчинення ними тяжких, насильницьких злочинів і якщо самі жінки продовжують становити небезпеку для оточуючих.

Коста-Ріка

У жіночій в'язниці в Сан-Хосе існує сектор для вагітних жінок і матерів із дітьми віком до трьох років. Тюремний дитячий садок у Санта-Марії, що перебуває у віданні неурядової організації, забезпечує догляд за дітьми віком від одного року.

Кенія

Пенітенціарна служба Кенії визнає важливість надання кожній матері набору для дитини, що включає такі предмети: різні види дитячого одягу, дві ковдрочки, два простирадла, один рушник середнього розміру, декілька трусиків із полімерних матеріалів, десяток підгузків, клейонку, підстелену під простирадло для захисту ліжка від протікання, один шматок мила, банку вазеліну (від висипу), пляшечку для годування, ложку і тарілку. Матері можуть перебувати зі своїми дітьми доти, доки дитині не виповниться два або три роки, залишаючись у загальних камерах, де також утримуються інші жінки. Наглядачів жіночих в'язниць вчать уважного ставлення до потреб матерів, які перебувають в ув'язненні.

Перу

Міністерство освіти Перу забезпечує матерів у дитячому садку при жіночій в'язниці Chorrillo I в Лімі викладачами, педагогічними матеріалами та практичними семінарами.

Уругвай

У відділенні для матерів з маленькими дітьми El-Molino в Монтевідео утримують матерів з дітьми віком до чотирьох років. Дитячий садок Pájaros pintados, що знаходиться за межами в'язниці, забезпечує догляд за дітьми ув'язнених жінок, дітьми персоналу і дітьми з місцевої громади.

Матері, які страждають на розлади на ґрунті вживання наркотиків, зазнають додаткових труднощів щодо виконання материнських обов'язків і повернення в сім'ю. Водночас є дані, які свідчать про те, що жінки, які сподіваються жити зі своїми неповнолітніми дітьми, частіше погоджуються на участь у програмі лікування. Наприклад, окремі програми зі створення дитячих садочків у стінах пенітенціарних установ, що здійснюються у США, дають змогу жінкам, які перебувають в ув'язненні, жити разом зі своїми малолітніми дітьми

та дбати про них упродовж усього строку покарання або його частини, завдяки чому вони можуть перебувати поряд зі своїми дітьми в сприятливих умовах. Дослідження, проведене у виправному центрі для жінок у Небрасці, засвідчило зниження показників рецидивізму для жінок-правопорушниць після їхньої участі в програмі створення дитячого садка¹⁵⁶.

3. Планування звільнення та підтримка в період після виходу на волю

Планування і підготовка до звільнення мають важливе значення для всіх в'язнів. Проте відповідні проблеми, з якими стикаються ув'язнені жінки, можуть дуже істотно відрізнятися. Жінки можуть наражатися на більшу соціальну стигматизацію у зв'язку з позбавленням волі, а їхні сім'ї можуть не приймати їх назад через ганьбу, яку вони завдали сім'ї та громаді. У випадках ув'язнення через подружню зраду або вчинення інших «злочинів проти моралі» жінки після звільнення часто стикаються з явним відторгненням і навіть із фізичним насильством. Крім того, жінки-правопорушниця, як правило, мають доступ до меншої кількості ресурсів, ніж правопорушники чоловічої статі, оскільки в багатьох випадках вони у фінансовому плані залежать від своїх чоловіків і сімей. У деяких країнах вони не мають права власності або не забезпечується належний захист такого права. Економічна залежність є додатковим чинником уразливості жінок-правопорушниць під час їхнього повернення в суспільство.

У зв'язку з цим планування і підготовку до звільнення жінок-правопорушниць слід розпочинати на ранньому етапі, для того, щоб завершити складання планів і затвердити їх із членами сім'ї або громадськими організаціями. Якщо жінка, яка перебуває в ув'язненні, боїться за свою безпеку, необхідно зберігати конфіденційність таких планів і вживати заходів для забезпечення того, щоб інформація про плани звільнення правопорушниця не передавалася жодній з осіб, які можуть становити для неї загрозу.

Існує п'ять широких сфер потреб жінок, які повертаються до суспільства після ув'язнення, з урахуванням їхньої сімейної ситуації, батьківського статусу та обов'язків з догляду: догляд за дітьми та розвиток батьківських навичок; програми охорони здоров'я, консультування та лікування наркозалежності; допомога з житлом та транспортом; послуги з освіти, працевлаштування та професійного навчання; соціальна підтримка¹⁵⁷. Відповідно, підтримка після звільнення має вирішувати одразу декілька завдань, включаючи потребу жінок у захисті та емоційно-психологічній підтримці. Найважливішу роль мають відігравати контакти правопорушників з інспекторами з нагляду або надавачами послуг, які здатні й готові їх вислухати, підбадьорити та підтримати¹⁵⁸.

Афганістан

У Кабулі та Мазарі-Шаріфі УНЗ ООН у партнерстві з урядом Афганістану та неурядовою організацією «Жінки для афганських жінок» підтримує два центри тимчасового розміщення після звільнення для жінок, які залишають стіни в'язниці. Ці центри пропонують жінкам навчання читанню, письму та лічбі, заняття з формування життєвих навичок, професійну підготовку, базове медичне обслуговування, консультації з сімейних питань та медіацію. Вони також сприяють возз'єднанню сімей у випадках, коли це необхідно. Ця програма забезпечує жінкам подальшу допомогу протягом принаймні шести місяців з метою сприяння їхній реінтеграції в суспільство.

¹⁵⁶ L. S. Goshin and M. W. Byrne, "Converging streams of opportunity for prison nursery programs in the United States", *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 48, No. 4 (2009), pp. 271–295.

¹⁵⁷ J. R. Scroggins and S. Malley, "Reentry and the (unmet) needs of women", *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 49, No. 2 (2010), pp. 146–163.

¹⁵⁸ J. E. Cobbina, "Reintegration success and failure: factors impacting reintegration among incarcerated and formerly incarcerated women", *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 49, No. 3 (2010), pp. 210–232.

Канада

Товариство Елізабет Фрай, що діє в Канаді, керує роботою багатьох установ тимчасового розміщення для жінок на всій території країни. Воно також надає жінкам допомогу в отриманні довготривалого житла прийнятної вартості. Перебуваючи в сприятливих і структурованих умовах, жінки, які проживають у таких установах, просуваються до досягнення своїх власних цілей і до реінтеграції в суспільство. Ця програма передбачає проведення індивідуальних і групових консультацій, розвиток життєвих навичок, надання практичної допомоги та надання ресурсів.

Ємен

У Ємені Міністерство з прав людини за фінансової підтримки уряду Німеччини заснувало в Адені Дім соціальної допомоги з метою сприяння реінтеграції жінок, які були звільнені з в'язниці. Партнерами проєкту є Арабський фонд підтримки жінок і неповнолітніх та в'язниці в районі Ель-Мансура. Дім соціальної допомоги допомагає жінкам, які перебувають у в'язниці і вийшли на волю, отримувати власний дохід і не залежати від своїх сімей. Після звільнення багато жінок не можуть повернутися у свої сім'ї, оскільки вони скоїли «злочини проти моралі» і в разі повернення ризикують зіткнутися з насильством і жорстоким поводженням. Дім соціальної допомоги також надає житло жінкам, які стали жертвами насильства, і забезпечує можливості для здобуття освіти та професійної підготовки, а також проводить курси з ліквідації неписьменності. Жінки можуть звертатися до соціальних працівників, лікарів, психологів і добровольців, які надають їм необхідну підтримку. Жінки-юристи також надають цим жінкам консультації з правових питань і допомагають їм орієнтуватися в правовій системі. Усі жінки, які проживають у цій установі, навчилися читати й писати та набули навичок рукоділля. Одна з випускниць таких курсів продовжила навчання в Аденському інституті образотворчих мистецтв, а інші жінки знайшли роботу і здобули фінансову незалежність.

Деякі жінки потребують допомоги у розшуку своїх сімей або дітей та відновленні контактів з ними. Такі програми, як послуги з догляду за дітьми та допомога у вихованні дітей, допомагають жінкам-правопорушницям полегшити вихід з в'язниці, де повсякденне життя організоване і сплановане за них, до зовнішнього світу, де вони самі повинні займатися організацією та плануванням. Навчання або перенавчання плануванню та структуруванню свого життя потребує часу та допомоги. Якщо жінка відчуває, що вона здатна піклуватися про своїх дітей, вона, швидше за все, почуватиметься впевненіше щодо повернення в суспільство. Якщо вона не може піклуватися про своїх дітей, їх можуть їй не повернути. Водночас, якщо вона хоче знайти роботу, їй потрібно мати доступ до послуг з догляду за дітьми.

Соціальна підтримка має вирішальне значення для успішного повернення в суспільство жінок-правопорушниць з огляду на стигматизацію жінок, які перебували в місцях позбавлення волі, та шкоду, завдану їхній репутації. Лідери громад можуть відігравати важливу роль у врегулюванні конфліктів, посередництві та усуненні розбіжностей, а також у спонуканні членів громади прийняти жінок, які в минулому вчиняли правопорушення. З метою запобігання рецидивізму серед малозабезпечених осіб, включно з жінками-правопорушницями, важливо розширити для них доступ до недорогого житла, продовольства і роботи, зокрема за допомогою благодійних організацій. Багато жінок-правопорушниць також потребують спеціальної допомоги в пошуку відповідного житла і роботи після звільнення. Виправні установи з ослабленим режимом і будинки тимчасового проживання можуть полегшити перехід з в'язниці в громаду і надати жінкам-правопорушницям можливість відновити контакти з їхніми сім'ями на якомога більш ранньому етапі.

У багатьох регіонах світу більшість ув'язнених жінок мають обмежену освіту і майже не володіють навичками, які затребувані на ринку. Проте після звільнення з в'язниці ці жінки нерідко виявляються позбавленими єдиного джерела доходу для них самих і їхніх дітей. Тому їм слід забезпечити професійну підготовку і допомогу в поверненні на ринок праці. Хоча програми освіти і професійного навчання, як і раніше, є основою програм реабіліта-

ції в умовах пенітенціарних установ, підготовка, яку жінки отримують у в'язниці, нерідко обмежується стереотипними уявленнями про відповідні ролі та професії для жінок. Зрештою, програми наставництва стають дедалі популярнішою формою впливу на жінок-правопорушниць і, цілком ймовірно, є найбільш корисними для жінок-правопорушниць, які скоювали менш тяжкі злочини впродовж коротшого періоду часу та не стикаються із серйозними проблемами (психічний розлад, зловживання психоактивними речовинами або алкогольна залежність)¹⁵⁹. Однак для полегшення процесу соціальної реінтеграції жінок набагато важливішим фактором є доступність центрів тимчасового розміщення на рівні громад.

С. Інші правопорушники з особливими потребами або ті, що становлять особливий ризик

Окрім жінок-правопорушниць і дітей, які перебувають у конфлікті із законом, з унікальними проблемами соціальної реінтеграції через свої особливі потреби стикаються правопорушники деяких інших категорій, зокрема в'язні з психічними або фізичними вадами, в'язні похилого віку, в'язні з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, представники етнічних або расових меншин та корінних народів, а також в'язні, які пройшли тривале досудове утримання під вартою. Правила Нельсона Мандели вказують на те, що вразливі категорії в'язнів повинні отримувати вигоду від заходів, спрямованих на захист і сприяння їхній безпеці, а також на полегшення їхнього повного та ефективного доступу до життя у в'язниці. Водночас для в'язнів, які становлять особливий ризик, таких як насильницькі злочинці, злочинці на сексуальному ґрунті або члени банд і злочинних угруповань, наявність такої судимості може виявитися майже нездоланною перешкодою для їхньої соціальної реінтеграції.

Правила Нельсона Мандели: правило 2, пункт 2

Правило 2

...

2. Для того, щоб принцип недискримінації був реалізований на практиці, адміністрація в'язниць повинна враховувати індивідуальні потреби в'язнів, зокрема найбільш вразливих категорій у в'язничних умовах. Необхідно здійснювати заходи щодо захисту та сприяння правам в'язнів із особливими потребами. Такі заходи не повинні вважатися дискримінаційними.

Задоволення потреб конкретних груп правопорушників пов'язане з низкою складних проблем для національних органів, зокрема в країнах з низьким рівнем доходів, де відчувається дефіцит ресурсів у громадах, а витрати на організацію багатьох спеціалізованих програм, про які йдеться в цьому розділі, можуть бути непомірно високими. Крім того, очевидно, що надання додаткових послуг правопорушникам і колишнім в'язням у випадках, коли такі послуги зазвичай недоступні для членів громади, є складним завданням. Проте слід розглянути можливість застосування деяких із простіших форм впливу, описаних у цьому документі.

 Детальніша інформація про вразливі категорії в'язнів наведена в документі "Handbook on Prisoners with Special Needs" (2009), опублікованому УНЗ ООН

¹⁵⁹ Див. M. Brown and S. Ross, "Mentoring, social capital and desistance: a study of women released from prison", *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, vol. 43, No. 1 (2010), pp. 31–50

- ❖ Детальніша інформація про в'язнів, які належать до категорії високого ризику, наведена в документі "Handbook on the Management of High-Risk Prisoners" (2016), опублікованому УНЗ ООН.
- ❖ Детальніша інформація про спонукання в'язнів із числа воєнізованих екстремістів до відмови від насильства наведена в Довіднику з роботи з в'язнями з числа воєнізованих екстремістів і запобігання радикалізації, що породжує насильство, у в'язницях (2017 рік), опублікованому УНЗ ООН.

1. В'язні з інвалідністю

Правила Нельсона Мандели: правило 5, пункт 2; правило 25, пункт 2; правило 39, пункт 3; правило 45, пункт 2; правило 55, пункт 2; правило 109; і правило 110

Правило 5

...

2. Адміністрації пенітенціарних установ повинні здійснювати всі цілком обґрунтовані заходи з розміщення та пристосування для забезпечення того, щоб в'язні з фізичними, психічними або іншими вадами мали повноцінний доступ до життя у в'язниці на рівних засадах.

...

Правило 25

...

2. Служба охорони здоров'я складається з багатoproфільної групи з достатньою кількістю кваліфікованих працівників, які діють у повній клінічній незалежності та мають достатній досвід і знання у сфері психології та психіатрії...

...

Правило 39

...

3. Перш ніж накладати дисциплінарні стягнення, адміністрації пенітенціарних установ повинні розглянути питання про те, як психічна хвороба або відхилення у розвитку ув'язненої особи могли вплинути на її поведінку та вчинення нею правопорушення або діяння, відносно якого пред'являється дисциплінарне звинувачення. Адміністрації в'язниць не повинні накладати стягнення за будь-яку поведінку ув'язненої особи, яка вважається прямим наслідком її психічної хвороби або розумової відсталості.

...

Правило 45

...

2. Застосування одиночного ув'язнення повинно бути заборонено у випадку з в'язнями із психічними або фізичними вадами, коли їхній стан буде погіршуватися внаслідок таких заходів. Продовжує далі діяти заборона застосовувати одиночне ув'язнення та подібні заходи у випадках, пов'язаних із жінками та дітьми, про що зазначено в інших стандартах та нормах Організації Об'єднаних Націй у сфері попередження злочинів та кримінального правосуддя^(a).

...

Правило 55

...

2.... В'язням із вадами органів чуття слід надавати інформацію [про тюремне законодавство та застосовні тюремні правила, права та обов'язки в'язнів, а також всі інші питання, необхідні для того, щоб в'язень міг адаптуватися до життя у в'язниці] у спосіб, що відповідає їхнім потребам.

...

Правило 109

1. Особи, яких визнано, що вони не несуть кримінальної відповідальності, або у яких пізніше діагностовано серйозні психічні вади та/або важкий стан здоров'я, для яких перебування у в'язниці означало б загострення їхнього стану, не повинні утримуватися у в'язницях. Слід домагатися якнайшвидшого їхнього переведення до психіатричних закладів.

(продовження)

2. У разі необхідності інші в'язні з психічними вадами та/або важким станом здоров'я можуть проходити обстеження та лікуватися у спеціалізованих закладах під наглядом кваліфікованих медичних працівників.

3. Медична служба проводить психіатричне лікування всіх інших в'язнів, які потребують такого лікування.

Правило 110

Бажано, щоб за домовленістю з відповідними установами були вжиті заходи для забезпечення у разі потреби продовження психіатричного лікування після звільнення та надання соціально-психіатричної допомоги.

^а Див. правило 67 Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (резолюція 45/113, додаток); та правило 22 Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поводження з жінками-в'язнями та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних з позбавленням волі (Бангкокські правила) (резолюція 65/229, додаток).

(а) В'язні з психічними розладами

У цьому *Посібнику* використовується термінологія Спеціального доповідача з питання про право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Узагальнюючий термін «психічний розлад» використовується для позначення психіатричних та інтелектуальних розладів. Психічні розлади можуть бути серйозними (наприклад, шизофренія та біполярний розлад) або більш незначними проблемами психічного здоров'я, які часто називають психосоціальними проблемами (наприклад, легкі тривожні розлади). Інтелектуальні розлади визначаються як «стан зупиненого або неповного розвитку розуму, що характеризується порушенням навичок і загального інтелекту в таких сферах, як пізнання, мова, рухові або соціальні здібності»¹⁶⁰.

Держави-учасниці Конвенції про права осіб з інвалідністю повинні забезпечити, щоб наявність інвалідності в жодному разі не була підставою для позбавлення волі (ст. 14, пп. 1 (b)); і визнати рівне право осіб з інвалідністю на життя в суспільстві, в тому числі шляхом

¹⁶⁰ Доповідь Спеціального доповідача з питання про право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (E/CN.4/2005/51), пп. 18 і 19; див. також ВООЗ, Доповідь про стан охорони здоров'я у світі за 2001 рік: психічне здоров'я – нове розуміння, нова надія (Женева, 2001), с. 35.

забезпечення доступу осіб з інвалідністю до цілого спектру послуг на дому, в стаціонарних установах та інших послуг з підтримки на рівні громади, включаючи особисту допомогу, необхідну для підтримки життя та інтеграції в суспільство (ст. 19, п. (b))¹⁶¹. Правила Нельсона Мандели передбачають, що особи, які визнані неосудними або у яких згодом діагностовано серйозні психічні розлади та/або стан здоров'я, для яких перебування у в'язниці означатиме погіршення їхнього стану, не повинні утримуватися у в'язницях; необхідно вжити заходів для якнайшвидшого переведення їх до закладів охорони психічного здоров'я (правило 109, п. 1).

Ураховуючи особливо шкідливий вплив ув'язнення на осіб з психічними розладами, їх слід якомога більше виводити із системи кримінального правосуддя. Програми виведення з системи кримінального правосуддя і механізми перенаправлення мають забезпечувати правопорушників належним лікуванням у спеціалізованих закладах охорони психічного здоров'я або в громаді. Однак у багатьох країнах з низьким рівнем доходу такі заклади або ресурси на рівні громади просто відсутні або недоступні для правопорушників. Таким чином, за замовчуванням, в'язні з психічними розладами можуть опинитися у в'язниці без належного догляду та уваги. У в'язниці особи з психічними розладами наражаються на підвищений ризик жорстокого поводження та віктимізації з боку інших в'язнів, а іноді – і з боку персоналу пенітенціарної установи. Оскільки таких осіб часто карають за поведінку, яку вони не в змозі контролювати, Правила Нельсона Мандели передбачають, що адміністрації в'язниць не повинні накладати стягнення за будь-яку поведінку ув'язненої особи, яка вважається прямим наслідком її психічної хвороби або розумової відсталості. (правило 39, п. 3). Правила Нельсона Мандели також забороняють застосовувати одиночне ув'язнення до в'язнів з психічними або фізичними вадами, якщо такі заходи можуть погіршити їхній стан (правило 45, п. 2).

Компетентна діагностика психічних розладів і подальше лікування або інші втручання потребують проведення ретельної (психіатричної) оцінки кваліфікованим фахівцем у галузі охорони психічного здоров'я. Правила Нельсона Мандели передбачають, щоб у службі охорони здоров'я пенітенціарної установи була достатня кількість фахівців у сфері психології та психіатрії (правило 25, п. 2). На жаль, послуги фахівців у сфері психічного здоров'я не завжди доступні у в'язницях. За відсутності кваліфікованих фахівців з психічного здоров'я, принаймні, інші медичні працівники та звичайний тюремний персонал мають бути навчені виявляти симптоми психологічного або емоційного дистресу та розпізнавати ознаки і симптоми психічних розладів.

Після звільнення на волю в'язні з психічними розладами можуть стикатися з деякими унікальними проблемами. Іноді вони відчувають надзвичайну соціальну ізоляцію і часто стикаються зі значними труднощами в пошуку відповідного житла та під час працевлаштування. Багато з них потребують подальших медичних або терапевтичних послуг, а також практичної допомоги (наприклад, в управлінні фінансами). Ці фактори в поєднанні з ризиком невиконання призначень щодо лікування потребують розробки моделі безперервного лікування на рівні громади, яка б враховувала ризики, потреби та вразливість цієї групи¹⁶². Правила Нельсона Мандели вказують на необхідність вжиття заходів у співпраці з відповідними установами для забезпечення, за необхідності, продовження психіатричного лікування після звільнення і надання соціально-психіатричної допомоги (правило 110). Це включає мультидисциплінарне ведення випадків для психіатричного лікування та соціальних послуг (наприклад, житло, харчування, допомога з виплатами по інвалідності та професійне навчання).

¹⁶¹ Організація Об'єднаних Націй, *Серія договорів*, том 2515, № 44910.

¹⁶² S. W. Hartwell and K. Orr, "The Massachusetts forensic transition program for mentally ill offenders reentering the community", *Psychiatric Services*, vol. 50, No. 9 (1999), pp. 1220–1222.

Правопорушники з психічними розладами часто страждають від супутніх розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин. Оцінки програм розширеного лікування правопорушників з психічними розладами, які мають проблеми із вживанням психоактивних речовин, наприклад, показали, що (а) інтегроване лікування та догляд при розладах психічного здоров'я та розладах, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, є рекомендованим підходом до подолання розладів здоров'я та покращення якості життя людей, які страждають від цих часто супутніх розладів; (б) комплексні моделі лікування та догляду передбачають різноманітні науково обґрунтовані варіанти лікування в межах безперервного процесу надання допомоги, які відповідають потребам особи з розладом психічного здоров'я та/або розладом, пов'язаним із вживанням психоактивних речовин; (с) як і будь-яке інше медичне втручання, лікування розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, має бути спрямоване на забезпечення якомога вищого рівня здоров'я. Крім того, розлади, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, часто протікають у вигляді хронічних і рецидивуючих розладів. У зв'язку з цим, хоча утримання від вживання заборонених психоактивних речовин є кінцевою метою лікування, зменшення вживання психоактивних речовин, покращення якості життя та зменшення негативних наслідків вживання психоактивних речовин для здоров'я та соціальних наслідків також є важливими результатами лікування. Порушники, які беруть участь у програмах лікування, що визнають лише повну абстиненцію як позитивний результат лікування, часто мають проблеми з повним дотриманням умов такого лікування.

Наслідки неспроможності успішно реінтегруватися в суспільство або завершити період громадського нагляду можуть бути особливо серйозними для правопорушників з психічними розладами, оскільки повторне вчинення злочину або невиконання умов їхнього покарання може призвести до переривання їхнього лікування та повторного виникнення проблемних симптомів.

Основні компоненти втручання для в'язнів з психічними розладами

Основні компоненти втручання, покликаних допомогти в'язням з психічними розладами успішно повернутися до життя в суспільстві, включають в себе такі:

- Першочергова стабілізація стану здоров'я правопорушника та належне призначення ліків
- Посилення їхнього незалежного функціонування
- Здійснення внутрішнього та зовнішнього контролю з метою мінімізації ймовірності того, що правопорушник буде діяти насильницькими методами та вчиняти нові злочини.
- Налагодження зв'язку між лікувальним персоналом та системою правосуддя
- Забезпечення структурованості у повсякденному житті правопорушника
- Належне використання повноважень
- Керування насильством та імпульсами кривдника
- Інтеграція лікування та ведення випадків
- Забезпечення терапевтичного проживання, якщо це необхідно
- Робота із сім'єю правопорушника, щоб визначити, чи є вона надійним джерелом підтримки для нього

В'язні з труднощами у навчанні зазвичай опиняються у складних ситуаціях під час ув'язнення та після звільнення¹⁶³. Їхнє невміння добре писати або читати, а також погані навички

¹⁶³ J. Talbot, *Prisoners' Voices: Experiences of the Criminal Justice System by Prisoners with Learning Disabilities and Difficulties* (London, Prison Reform Trust, 2008)

усного мовлення та розуміння можуть ускладнити їм ефективну адаптацію до тюремного режиму та наражати на глузування, експлуатацію та ізоляцію. Такі правопорушники не завжди розуміють, чого від них очікують, і не можуть ефективно брати участь у багатьох програмах. Крім того, їхня здатність висловлювати свої почуття іншим іноді обмежена. Як наслідок, вони можуть відчувати високий рівень депресії та тривоги.

Ефективне планування соціальної реінтеграції є важливим для в'язнів з порушеннями розумового розвитку, коли вони готуються до звільнення. Вони не завжди мають навички або знання, щоб самостійно вжити необхідних заходів. Хоча їхні потреби в підтримці часто відносно низького рівня, вони довгострокові; наприклад, їм може знадобитися допомога у складанні бюджету, оплаті рахунків, особистому догляді, налагодженні дружніх зв'язків, працевлаштуванні або пошуку різного роду інформації.

Неуспішність у навчанні часто є прихованою. В'язні з труднощами у навчанні, як правило, не наважуються розповісти про свої труднощі і попросити про допомогу. Ефективні втручання та підтримка правопорушників з труднощами у навчанні передбачають наявність належних інструментів та процедур скринінгу для тих, хто має труднощі у навчанні. Тому бажано, щоб посадові особи пенітенціарних установ мали доступ до експертизи щодо труднощів у навчанні, включаючи механізми направлення на логопедичну та мовну терапію. З ідентифікацією людей з труднощами у навчанні пов'язане питання інформаційних потоків і конфіденційності, тобто належного обміну інформацією під час проходження правопорушниками системи кримінального правосуддя та їхнього повернення з в'язниці у суспільство. Протоколи, що регулюють обмін такою інформацією між зацікавленими установами, зазвичай є надзвичайно корисними. Крім того, під час звільнення в'язнів, які мають проблеми з навчанням або труднощі у навчанні, слід направляти до спеціалізованих служб і надавати їм підтримку протягом періоду після звільнення. Чіткі процедури перенаправлення можуть допомогти забезпечити отримання правопорушниками спеціалізованої допомоги, якої вони потребують після звільнення.

(b) В'язні з фізичними вадами

Правила Нельсона Манделі вимагають від адміністрацій пенітенціарних установ вживати всіх необхідних заходів для забезпечення повного та ефективного доступу в'язнів з фізичними вадами до життя у в'язниці на рівних засадах (правило 5, п. 2). Важливо, щоб в'язниці були спроектовані та побудовані таким чином, щоб не перешкоджати або не заважати в'язням з тимчасовими або постійними фізичними вадами отримувати доступ до об'єктів та послуг, які допоможуть їм у реабілітації. У деяких країнах існують будівельні норми, які враховують потреби людей з інвалідністю. В інших, можливо, ухвалені закони, спрямовані на боротьбу з дискримінацією неповносправних осіб¹⁶⁴. Така правова база повинна мати важливий вплив на проектування будівель, у тому числі в'язниць.

Наприклад, в'язні, які пересуваються на інвалідних візках або милицях, потребують пандусів і ліфтів для доступу на вищі рівні будівлі, а в'язні з вадами зору або слуху можуть потребувати людей, які будуть супроводжувати їх з одного місця в інше. Деяким в'язням з інвалідністю можуть знадобитися більші житлові камери, щоб вмістити інвалідний візок або спеціальне ліжко. Працівники пенітенціарної установи, як мінімум, мають бути навчені та обізнані з потребами в'язнів з обмеженими фізичними можливостями. Крім того, адміністрація пенітенціарної установи повинна мати політику і правила, які стосуються цієї особливої категорії в'язнів.

¹⁶⁴ Щодо міжнародної нормативно-правової бази, див. також Конвенцію про права осіб з інвалідністю.

Персонал пенітенціарної установи може проконсультуватися з громадськими організаціями, які мають досвід у таких питаннях, щодо того, як покращити умови утримання в'язнів з інвалідністю та як надати їм допомогу в управлінні повсякденною діяльністю. Це дуже важливо, оскільки в'язні з фізичними вадами не завжди можуть брати участь у всіх тюремних програмах, і це може вплинути на їхню підготовку до звільнення і, можливо, на їхнє право на дострокове або умовно-дострокове звільнення. Крім того, наявність фізичної вади часто створює додаткові перешкоди для пошуку відповідного житла або роботи. Особливо якщо ресурси обмежені, працівники пенітенціарної установи можуть отримати користь від безоплатно наданого обладнання, волонтерів з таких організацій, а також партнерських угод з організаціями, що спеціалізуються на фізичній терапії та фізичній реабілітації. Такі послуги можуть допомогти в'язням ефективніше вжитися в тюремний режим, а також жити у суспільстві після звільнення.

2. Правопорушники з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків

Висока поширеність правопорушників з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, у пенітенціарній системі потребує розробки науково обґрунтованих програм лікування та реабілітації наркозалежності як альтернативи ув'язненню, під час ув'язнення та після його закінчення. Якість і різноманітність пропонованих лікувальних послуг, а також безперервність лікування при вступі до в'язниці (або повторному вступі) і після виходу з неї мають вирішальне значення для ефективності програм лікування правопорушників з розладами, пов'язаними із вживанням наркотиків. Затримка або перерва в програмі лікування може негативно вплинути на мотивацію осіб до участі в лікуванні. Переривання доступу правопорушників до лікування наркозалежності після звільнення з в'язниці може негативно вплинути на їхнє здоров'я та перспективи соціальної реінтеграції.

Правила Нельсона Мандели: правило 24

Правило 24

1. Забезпечення охорони здоров'я в'язнів є відповідальністю держави. В'язні повинні користуватися тими ж стандартами охорони здоров'я, які діють у суспільстві. В'язні повинні мати доступ до необхідних послуг з охорони здоров'я безкоштовно та без дискримінації на підставі їхнього правового статусу.
2. Послуги з охорони здоров'я повинні бути організовані у тісному взаємозв'язку із загальною системою управління охорони здоров'я та у такий спосіб, щоб забезпечити безперервність лікування та догляду, у тому числі у випадках ВІЛ, туберкульозу та інших інфекційних захворювань, а також наркозалежності.

Загалом доступ до лікування наркозалежності є обмеженим: у середньому лише одна з шести осіб, які потребують лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, має доступ до такого лікування. У багатьох країнах науково обґрунтоване лікування наркозалежності у в'язницях є ще більш обмеженим. Якщо таке лікування і є доступним, то воно може бути недоступним для осіб, які перебувають під вартою, навіть якщо вони отримували таке лікування до арешту та ув'язнення. Крім того, період одразу після звільнення з в'язниці є часом підвищеного ризику передозування для людей з розладами, пов'язаними з вживанням опіоїдів, оскільки толерантність до них знижується після періодів утримання від вживання або скорочення вживання нелегальних опіоїдів. Програми звільнення з місць позбавлення волі повинні включати ефективні стратегії профілактики передозувань, а також забезпечувати безперервність лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, після звільнення.

Правопорушники з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, часто мають численні потреби в лікуванні у різних сферах – особистісній, медичній, соціальній та економічній. Такі розлади можна ефективно лікувати, якщо люди мають доступ до послуг з лікування та реабілітації, які відповідають їхнім потребам і мають достатню якість, інтенсивність і тривалість, враховуючи, що жоден підхід до лікування не є ефективним для всіх. Існує ціла низка науково обґрунтованих психосоціальних і фармакологічних лікувальних заходів, які можна застосовувати в різних умовах. Правопорушники з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, повинні мати доступ до лікування, яке найкраще відповідає їхнім потребам, включаючи доступ до послуг, спрямованих на зменшення негативних медичних і соціальних наслідків незаконного вживання наркотиків, і яке враховує специфічні потреби, пов'язані зі статтю, віком, станом здоров'я та ризикованою поведінкою, або бути скерованими на таке лікування. Для подальшої підтримки одужання в громаді має бути доступний широкий спектр соціальних втручань.

Ефективне планування лікування має передбачати партнерство між органами охорони здоров'я та юстиції, а також різними державними та недержавними установами, поставальниками послуг, користувачами послуг і громадою. Послуги з лікування та реабілітації можуть відігравати ключову роль у зменшенні соціальної стигми та дискримінації, з якими стикаються споживачі наркотиків, а також у підтримці їхньої реінтеграції в суспільство як здорових і продуктивних членів громади¹⁶⁵.

➔ Більш детальну інформацію про альтернативи ув'язненню для правопорушників з розладами внаслідок вживання наркотиків наведено у документі: *Treatment and Care for People with Drug Use Disorders in Contact with the Criminal Justice System: Alternatives to Conviction or Punishment (2018)*, спільно опублікованому УНЗ ООН та ВООЗ

➔ Більш детальну інформацію про реабілітацію та соціальну реінтеграцію людей з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків наведено у дискусійному документі: *Drug Dependence Treatment: Sustained Recovery Management (2008)*, опублікованому УНЗ ООН

➔ Більш детальну інформацію про лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, у тому числі у в'язницях, на основі доказової медицини наведено у документі "International standards for the treatment of drug use disorders: draft for field testing" (2016) *Drug Dependence Treatment: Interventions for Drug Users in Prison (2008)*, спільно опублікованому УНЗ ООН та ВООЗ

3. Правопорушники, які живуть з ВІЛ

ВІЛ та СНІД становлять серйозну проблему у в'язницях по всьому світу¹⁶⁶. Поширеність ВІЛ у в'язницях часто набагато вища, ніж у суспільстві, і в'язниці є середовищем підвищеного ризику передачі ВІЛ. Усі шляхи передачі ВІЛ-інфекції, що існують у суспільстві (через кров, статевим шляхом та вертикальним шляхом), також мають місце у в'язницях, де ВІЛ передається через спільне використання забрудненого ін'єкційного інструментарію споживачами ін'єкційних наркотиків; через добровільні або примусові небезпечні сексуальні стосунки, включаючи зґвалтування; або через небезпечні практики пірсингу та татуювання шкіри.

¹⁶⁵ Додаткові керівні принципи УНЗ ООН щодо застосування підходу громадської охорони здоров'я до проблем наркозалежності див. у дискусійному документі «Від примусу до згуртованості: лікування наркотичної залежності через охорону здоров'я, а не покарання», підготовленому за підсумками наукового семінару, Відень, 28-30 жовтня 2009 року. Доступно за посиланням: http://www.unodc.org/docs/treatment/Coercion_Ebook.pdf

¹⁶⁶ Див. UNODC, *HIV and AIDS in Places of Detention: A Toolkit for Policymakers, Programme Managers, Prison Officers and Health-care Providers in Prison Settings* (2008).

Правила Нельсона Манделі: правило 24*Правило 24*

1. Забезпечення охорони здоров'я в'язнів є відповідальністю держави. В'язні повинні користуватися тими ж стандартами охорони здоров'я, які діють у суспільстві. В'язні повинні мати доступ до необхідних послуг з охорони здоров'я безкоштовно та без дискримінації на підставі їхнього правового статусу.
2. Послуги з охорони здоров'я повинні бути організовані у тісному взаємозв'язку із загальною системою управління охорони здоров'я та у такий спосіб, щоб забезпечити безперервність лікування та догляду, у тому числі у випадках ВІЛ, туберкульозу та інших інфекційних захворювань, а також наркозалежності.

Вища вразливість людей у в'язницях і надмірне представництво ключових груп населення, а також переповненість, погана гігієна та харчування, насильство, відсутність доступу до базових медичних послуг і високий рівень поширеності різних інфекційних захворювань є причиною високих показників захворюваності та смертності, пов'язаних з ВІЛ і туберкульозом. Незважаючи на те, що жінки становлять меншість у в'язницях, вони наражаються на вищий ризик інфікування ВІЛ, ніж чоловіки, через їхнє зазвичай нижче соціально-економічне становище та причини, через які вони потрапляють до в'язниці, які відрізняються від причин, через які потрапляють до в'язниці чоловіки.

Тому всі в'язні повинні отримувати відповідну медичну (освіту чи інформацію) при вступі до в'язниці, під час утримання під вартою та після звільнення. Тестування на ВІЛ має бути доступним на добровільній основі, супроводжуватися конфіденційним пре- і пост-консультуванням і бути пов'язаним з доступом до лікування. Усі служби охорони здоров'я у в'язницях повинні забезпечувати безперервність надання послуг у зв'язку з ВІЛ для в'язнів під час прийому, переведення до інших в'язниць та після звільнення.

Ще в 1993 році Всесвітня організація охорони здоров'я у своїх керівних принципах щодо ВІЛ-інфекції та СНІДу у в'язницях рекомендувала надавати презервативи в'язням «протягом усього періоду утримання під вартою» та «перед будь-якою формою відпустки або звільненням». Доступ до безпечного обладнання для нанесення татуювання, а також програми метадонової підтримувальної терапії та, за необхідності, доступ до безпечного ін'єкційного обладнання для в'язнів з розладами, пов'язаними з вживанням наркотиків, також знижують ризик передачі ВІЛ та гепатиту між в'язнями. Для запобігання поширенню ВІЛ та інших інфекційних захворювань національні органи влади повинні вирішувати проблеми переповненості в'язниць, поганих умов утримання та санітарно-гігієнічних умов, які впливають на рівень поширення ВІЛ-інфекції. Зрештою, важливо підвищувати обізнаність про ВІЛ як серед персоналу пенітенціарних установ, так і серед в'язнів, надаючи їм доступну і зрозумілу інформацію, щоб вони знали про масштаби своєї хвороби і про те, як вони можуть запобігти передачі ВІЛ-інфекції.

Медичні послуги у в'язницях часто ізолювані від програм громадського здоров'я, в тому числі від програм, пов'язаних з ВІЛ та туберкульозом. У країнах, де охорона здоров'я у в'язницях не належить до компетенції Міністерства охорони здоров'я, програми, що реалізуються у в'язницях, повинні здійснюватися у тісній співпраці з програмами громадського здоров'я та відповідно до їхніх керівних принципів. Хоча доступ до послуг на рівні громади часто обмежений, вони можуть відігравати важливу роль у забезпеченні тестування та консультування, а також у проведенні інтервенцій за принципом «рівний-рівному» для підтримки безперервності лікування та догляду за пацієнтами за межами місця ув'язнення. Безперервність лікування, в тому числі опіоїдної замісної терапії наркозалежності та лікування туберкульозу і ВІЛ-інфекції, а також профілактики передачі інфекції від матері

до дитини, має вирішальне значення для захисту здоров'я пацієнта і зниження ризику розвитку резистентності до інфекції. Оскільки системи медичного нагляду у в'язницях та інших закритих установах часто є недосконалими і часто не пов'язані або не сумісні з національними системами медичного нагляду, важливо також розбудовувати спроможність медичних працівників для моніторингу стану здоров'я у в'язницях на основі систем громадського нагляду за станом здоров'я.

Як зазначалося вище, переповненість і недостатня вентиляція та природне освітлення можуть перешкоджати здійсненню профілактичних заходів, у тому числі щодо туберкульозу. Недоїдання також відіграє важливу роль. У країнах з обмеженими ресурсами рівень недоїдання у в'язницях може бути високим, особливо серед в'язнів, які не отримують підтримки від своїх родичів. У таких умовах необхідні програми додаткового харчування, зокрема, для людей, які живуть з ВІЛ, осіб, які отримують антиретровірусну терапію, вагітних та/або жінок, які годують груддю, а також хворих на туберкульоз.

Лесото

У Лесото прийнято підхід громадського здоров'я до програм забезпечення презервативами у виправних установах з метою стримування поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ-інфекції. Таким чином, Лесото наразі є однією з двох країн на півдні Африки, які впроваджують програми забезпечення презервативами у в'язницях. Презервативи та лубриканти доступні для в'язнів через пункти видачі презервативів, розташовані в декількох місцях.

Джерело: Зустріч регіональної групи експертів УНЗ ООН з питань профілактики ВІЛ та програм забезпечення презервативами у в'язницях, Масеро, 23-25 червня 2015 року (www.unodc.org/southernafrica/en/stories/lesotho-hosts-unodc-regional-expert-group-meeting-on-hiv-prevention-and-condom-programming-in-prisons.html).

Республіка Молдова

Департамент пенітенціарних установ Республіки Молдова розробив цілісну стратегію профілактики, лікування та догляду у зв'язку з ВІЛ/СНІДом у в'язницях шляхом забезпечення доступу в'язнів до послуг, еквівалентних тим, що надаються у суспільстві. Наразі пенітенціарна система Молдови впроваджує заходи, рекомендовані комплексним пакетом послуг УНЗ ООН для в'язнів, включаючи добровільне тестування на ВІЛ, антиретровірусне лікування, забезпечення презервативами, програму обміну голками та шприців, опіоїдну замісну терапію, а також лікування та профілактику передозування наркотиків.

Джерело: UNAIDS, "Republic of Moldova progress report on HIV/AIDS" (January–December 2015). Доступно за посиланням: www.unaids.org/en/regionscountries/countries/republicofmoldova.

Насамкінець, слід зазначити, що програмні втручання на користь в'язнів, які живуть з туберкульозом, гепатитом або ВІЛ, не лише допомагають поліпшити здоров'я правопорушників і сприяють їхній соціальній реінтеграції, а й запобігають подальшому поширенню інфекцій у суспільстві («здоров'я в'язнів – це здоров'я суспільства»).

УНЗ ООН, Міжнародна організація праці, Програма розвитку ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я та Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу розробили комплексний пакет з 15 інтервенцій, необхідних для ефективної профілактики та лікування ВІЛ у закритих установах. Хоча кожен з цих заходів сам по собі є корисним для вирішення проблеми ВІЛ у в'язницях, найбільший вплив вони мають тоді, коли реалізуються в комплексі¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Докладнішу інформацію див. у "HIV prevention, treatment and care in prisons and other closed settings: a comprehensive package of interventions", UNODC/International Labour Organization/UNDP/UNAIDS Policy Brief (2013).

4. Порухники, які є іноземними громадянами

В'язні-іноземці – це правопорушники, які не мають паспорта країни, в якій вони перебувають у в'язниці. Кількість іноземних громадян, які перебувають під вартою, значно зросла в багатьох країнах. Їх кількість, як правило, більша в країнах з великою кількістю тимчасових мігрантів або трудових мігрантів. В'язні-іноземці мають труднощі з підтриманням контактів зі своїми сім'ями та громадами і, як правило, їм бракує контактів і підтримки, які є життєво важливими для зменшення шкідливих наслідків ув'язнення.

Правила Нельсона Манделі: правило 55, п. 1; та 62

Правило 55

1. Інформація, що згадана у Правилі 54 [тобто інформація про тюремне законодавство та застосовні тюремні правила, права та обов'язки ув'язненого, а також всі інші питання, необхідні для адаптації ув'язненого до тюремного життя], повинна бути доступною мовами, які найчастіше використовуються відповідно до потреб контингенту пенітенціарної установи. Якщо в'язень не розуміє жодної з цих мов, слід надати допомогу в перекладі.

...

Правило 62

1. В'язням, які є іноземними громадянами, дозволяється використовувати прийнятні засоби спілкування з дипломатичними та консульськими представниками їхньої держави.
2. В'язням, які є громадянами держав без дипломатичного чи консульського представництва в країні, а також біженцям або особам без громадянства дозволяється мати подібні засоби зв'язку з дипломатичним представником держави, яка відповідає за їхні інтереси, або будь-якого національного або міжнародного органу, завдання якого полягає у захисті таких осіб.

Іноземні правопорушники стикаються з низкою недоліків, найпомітнішим з яких є мовний бар'єр, що може суттєво ускладнити розуміння ними закону, судового процесу, а також їхніх прав та обов'язків. Наприклад, в'язням-іноземцям повинні бути надані розумні можливості для спілкування з дипломатичними та консульськими представниками держави, до якої вони належать. Однак багато в'язнів-іноземців не знають про це право, а консульські послуги не завжди доступні або легко надаються всім в'язням-іноземцям. Крім того, недостатня поінформованість про тюремні правила і норми може призвести до ненавмисного порушення цих правил і норм, що спричинить за собою дисциплінарні стягнення. Освітні, професійно-технічні та інші програми є менш доступними для в'язнів-іноземців, оскільки вони рідше вміють читати або писати мовою країни, в якій вони перебувають у в'язниці. Крім того, багато в'язнів-іноземців не мають належного імміграційного статусу або законного дозволу на перебування в країні, і вони часто стикаються з тривалим утриманням під вартою в очікуванні рішення про депортацію в країну походження. В'язні-іноземці також можуть зазнавати дискримінації на основі своєї культури або релігії. Оскільки вони, як правило, відірвані від своїх сімей і громад, в'язні-іноземці також стикаються зі значним ступенем ізоляції.

В'язні-іноземці часто погано підготовлені до звільнення і можуть не мати права на медичні, соціальні та інші послуги на рівні громади. Крім того, вони часто не можуть претендувати на участь у програмах дострокового звільнення і, як правило, не мають куди повертатися у суспільстві. Якщо вони мають бути депортовані після відбуття покарання, вони, як правило, не отримують значної допомоги у підготовці до повернення в свою країну. Якщо ж така допомога надається, то депортація іноді затягується, і правопорушники страждають в очікуванні від'їзду на батьківщину. Дуже мало країн мають центри тимчасового розміщення

для осіб, які очікують на депортацію. Після повернення додому вони зазвичай отримують обмежену кількість послуг, які можуть допомогти їм у соціальній реінтеграції після тривалої відсутності, якщо такі взагалі існують. У разі переведення в'язнів-іноземців багато з цих проблем можна було б вирішити завдяки кращій комунікації та співпраці між адміністраціями пенітенціарних установ країни ув'язнення та країни походження, але така співпраця часто виявляється недостатньою.

Якнайшвидша репатріація в'язнів-іноземців (через програми передачі в'язнів, програми умовно-дострокового звільнення або інші механізми) часто має важливе значення для полегшення їхньої соціальної реінтеграції після звільнення. Передача таких осіб для відбування покарання в країні їхнього походження може сприяти справедливому та ефективному поводженню з ними. Майже всі документи, що регулюють міжнародні передачі в'язнів, визначають соціальну реабілітацію як одну з підстав для підтримки таких передач. Передача засуджених іноземців для відбування покарання на батьківщині є альтернативним способом виконання вироку. За інших рівних умов засуджені, які відбувають покарання на батьківщині, можуть краще реабілітуватися та реінтегруватися в суспільство. Це є вагомою причиною для переведення засуджених осіб для відбування покарання до держави, з якою вони мають соціальні зв'язки. Ув'язнення в чужій країні, далеко від сім'ї та друзів, може бути контрпродуктивним, оскільки сім'ї можуть надати в'язням соціальний капітал і підтримку, які підвищують ймовірність успішного повернення в суспільство та реінтеграції.

Стосовно ув'язнених жінок, Бангкокські правила (правило 53, п. 1) рекомендують, щоб «за наявності відповідних двосторонніх або багатосторонніх угод питання про переведення ув'язнених жінок-нерезидентів, які є іноземними громадянами, на батьківщину, особливо якщо у них на батьківщині є діти, розглядалося якомога раніше під час їхнього ув'язнення, після отримання заяви або інформованої згоди відповідної жінки»¹⁶⁸.

 Більш детальну інформацію про репатріацію іноземних в'язнів наведено у документі: Handbook on the International Transfer of Sentenced Persons (2012), опублікованому УНЗ ООН

Європейський Союз

Проект «Усунення мовних бар'єрів у європейських в'язницях за допомогою технологій відкритої та дистанційної освіти», що фінансується Європейською Комісією, спрямований на вирішення проблем комунікації між працівниками європейських пенітенціарних установ та іноземними в'язнями. Працівники в'язниць не лише вивчають додаткову мову та отримують акредитацію за свої досягнення, а й покращують комунікацію з в'язнями-іноземцями, що позитивно впливає на благополуччя в'язнів-іноземців.

Окрім згаданого вище проєкту, у 2016 році було розпочато проєкт FORINER, покликаний надати можливість іноземцям, які є громадянами держав-членів Європейського Союзу і перебувають у в'язницях на території Європейського Союзу, отримати доступ до освіти та навчання в установах їхньої країни, поки вони перебувають у в'язниці. Проєкт відображає положення Європейських пенітенціарних правил про те, що в'язні мають право на доступ до освіти і навчання незалежно від їхньої національності. Серед численних партнерів проєкту – університети, які володіють знаннями про дистанційну освіту та розробляють електронні навчальні середовища, асоціації пробачії, професійні тюремні організації, фахівці з освіти для дорослих та організації, що надають підтримку в'язням. Якщо в'язні мають

¹⁶⁸ Стосовно іноземних ув'язнених жінок-нерезидентів, яких супроводжує дитина, Бангкокські правила (правило 53, п. 2) передбачають, що кожного разу, коли така дитина має бути виведена з в'язниці, «слід розглядати питання про переміщення дитини до її рідної країни, беручи до уваги найкращі інтереси дитини та консультуючись з матір'ю».

доступ до освіти, що надається установою їхньої країни, їхня реінтеграція в суспільство, ймовірно, буде значно полегшена.

Джерела: European Prison Education Association (www.epea.org/); Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, "Eliminating languages barriers in European prisons through open and distance education technology: progress report 2007". Доступно за посиланням: <http://eacea.ec.europa.eu/>; and FORINER project (www.foriner.com/).

5. Правопорушники, які належать до етнічних чи расових меншин або корінних народів

Ув'язнення може посилити виключення та ізоляцію членів груп меншин, які вже можуть стикатися з дискримінацією на основі свого расового чи етнічного походження. Етнічні або расові меншини часто надмірно представлені в пенітенціарній системі внаслідок законодавства та правоохоронних стратегій, які мають особливий вплив на ці групи. У таких випадках можна очікувати подальшої дискримінації під час звільнення з в'язниці.

Члени груп меншин, ймовірно, мають численні потреби через їхню соціально-економічну маргіналізацію та наслідки дискримінації. Їхня участь у пенітенціарних програмах часто обмежена через мовні бар'єри та обмежену культурну релевантність існуючих програм. Водночас, як правило, вони потребують більшого обсягу допомоги після звільнення через свій несприятливий соціально-економічний статус. Основна підтримка після звільнення, там, де вона існує, рідко враховує особливі культурні потреби та особливі обставини представників етнічних чи расових меншин і корінних народів¹⁶⁹. Етнічна або расова дискримінація є серйозною перешкодою для соціальної реінтеграції в'язнів і може призвести до замкненого кола повторного ув'язнення, яке укорінює їхню маргіналізацію.

Вирішення проблеми расової дискримінації є колективною відповідальністю, але в межах пенітенціарної системи існують ініціативи, які можуть бути реалізовані для зниження рівня расової дискримінації та надання допомоги особам у подоланні їхніх страхів і почуття відчуження. Одним із способів боротьби з расовою дискримінацією в пенітенціарній системі є залучення до роботи людей з різним походженням. Персонал пенітенціарної установи будь-якого етнічного походження повинен бути навчений культурній чутливості та розумінню. Ці фахівці повинні усвідомлювати, що різні культурні реакції на правопорушників і злочинну поведінку можуть впливати на процес реінтеграції правопорушників, а також на їхню готовність і здатність взаємодіяти зі службами. Керівники в'язниць повинні проаналізувати будь-яку нерівність або бар'єри, з якими стикаються меншини у доступі до послуг у в'язниці. Зрештою, в'язничні консультанти та інші громадські волонтери також можуть відігравати важливу роль, допомагаючи в'язням розвивати життєстійкість, впевненість у собі та здатність протистояти дискримінації.

¹⁶⁹ Бангкокські правила підтверджують, наприклад, що ув'язнені жінки з різним релігійним і культурним походженням мають особливі потреби і можуть стикатися з численними формами дискримінації в доступі до програм і послуг, пов'язаних з гендерними та культурними особливостями; відповідно, адміністрація пенітенціарної установи покликана надавати комплексні програми і послуги для задоволення цих потреб, консультуючись із самими ув'язненими жінками та відповідними групами, включаючи відповідні послуги до і після звільнення (правила 54 і 55).

Австралія

Програми для аборигенів

Програма відвідування родичів аборигенів, яка реалізується під егідою Вікторіанської асоціації з догляду та повернення правопорушників у суспільство, визнає важливість підтримки в'язнями з числа народу курі своїх сімейних стосунків та зв'язків з громадою. Зокрема, програма надає допомогу сім'ям в'язнів з числа народу курі в оплаті проїзду та проживання, щоб полегшити відвідування членів сім'ї, які перебувають під вартою. У Квінсленді центри ув'язнення координують програми для старійшин, шанованих осіб і духовних цілителів, які працюють з корінним населенням. Деякі центри тісно співпрацюють з організаціями корінних народів, зокрема з громадськими групами правосуддя, для надання підтримки і допомоги в'язням із числа корінних народів. Також було налагоджено зв'язки з корінними громадами завдяки візитам старших офіцерів низки виправних центрів до громадських правозахисних груп, що діють у громадах у районі затоки Карпентарія і на місі Йорк.

Джерело: M. Willis and J.-P. Moore, Reintegration of Indigenous Prisoners, Research and Public Policy Series No. 90 (Canberra, Australian Institute of Criminology, 2008).

Для забезпечення актуальності та доступності послуг з підтримки соціальної реінтеграції для представників видимих меншин, певні рекомендації пропонують такі три загальні принципи:

- (a) послуги повинні усувати існуючу расову нерівність у практиці кримінального правосуддя, яка впливає на надання послуг представникам видимих меншин і негативно впливає на їхні перспективи реінтеграції;
- (b) послуги повинні визнавати та усувати вплив сприйняття дискримінації та стереотипів у системі кримінального правосуддя та суспільстві в цілому, в тому числі на готовність та мотивацію правопорушників взаємодіяти з існуючими службами;
- (c) послуги повинні демонструвати розуміння і чутливість до культурних відмінностей в очікуваннях і досвіді повернення в суспільство¹⁷⁰.

6. Порухники похилого віку

У багатьох країнах світу населення старіє, а разом з ним старіє і контингент в'язнів. Оскільки старіння населення призводить до додаткових витрат для системи охорони здоров'я та соціального забезпечення країни, старіння контингенту у в'язницях також призводить до збільшення витрат на утримання в'язнів. Крім того, з огляду на тенденцію до посилення законів про покарання в багатьох юрисдикціях, все більша частка в'язнів відбуває дуже довгі терміни ув'язнення, в тому числі довічне ув'язнення. Як наслідок, вікова категорія в'язнів у багатьох країнах зростає.

Стрес, пов'язаний з перебуванням у в'язниці, має серйозний вплив на здоров'я літніх в'язнів, ніж на здоров'я загального контингенту в'язниць. Дослідження показують, що процес старіння у в'язницях відбувається навіть швидше, ніж на волі, через умови утримання. Через свій вік багато в'язнів похилого віку переживають підвищений психологічний шок після ув'язнення і відчують себе менш здатними впоратися з новим оточенням, ніж молоді в'язні¹⁷¹. Вони, як правило, відчують себе вразливими і можуть наражатися на ризик жорстокого

¹⁷⁰ За матеріалами J. Jacobson, C. Phillips and K. Edgar, "Double Trouble?": Black, Asian and Minority Ethnic Offenders' Experiences of Resettlement (London, Clinks and Prison Reform Trust, 2010), p. 4.

¹⁷¹ M. Davies, "The reintegration of elderly prisoners: an exploration of services provided in England and Wales" (2011).

поводження з боку інших в'язнів. У в'язнені жінки похилого віку, зокрема, відчувають загрозу з боку молодих в'язнів і часто стають об'єктом знущань¹⁷².

Тому особливу увагу слід приділяти потребам в'язнів похилого віку і, за можливості, створювати для них окремі блоки. Правопорушників похилого віку не слід примушувати до важкої праці або важких робіт, вони повинні мати можливість продовжувати працювати або займатися іншою конструктивною діяльністю. Важливо також враховувати, що в багатьох випадках єдиною підтримкою, на яку можуть розраховувати в'язні похилого віку після звільнення з в'язниці, особливо після відбуття тривалого терміну покарання, є підтримка з боку органів соціального забезпечення або НУО. Це пов'язано з тим, що в багатьох громадах установи або будинки для людей похилого віку є дефіцитними і важкодоступними для колишніх в'язнів. Ураховуючи їхні численні потреби та вразливість, відсутність відповідного житла для колишніх в'язнів похилого віку після звільнення є серйозною проблемою.

Насамкінець, у результаті зростання вікової структури в'язнів у багатьох пенітенціарних системах, літні або невиліковно хворі в'язні можуть потребувати медичного, сестринського та хоспісного догляду наприкінці життя. Наприклад, у декількох в'язницях США запроваджено програми тюремного хоспісу, в межах яких в'язні доглядають за іншими в'язнями, які доживають останні роки свого життя. Національний інститут виконання покарань і Національна асоціація тюремних хоспісів пропонують рекомендації щодо створення відповідних навчальних програм для в'язнів. У принципі, невиліковно хворі в'язні повинні розглядатися на предмет звільнення з міркувань співчуття.

Сполучене Королівство

У Великій Британії Міністерство охорони здоров'я та благодійна організація зі зниження рівня злочинності Nacro спільно розробили ресурсний набір для роботи з в'язнями похилого віку, в якому описані всі аспекти старіння і здоров'я, а також ідеї передового досвіду щодо заходів, охорони здоров'я та повернення в суспільство. Nacro пропонує безкоштовний доступ до онлайн-бази даних Resettlement Service Finder з інформацією про житло, працевлаштування та інші послуги, які допоможуть в'язням успішно реінтегруватися.

Крім того, неурядова організація «Повернення в суспільство та догляд за колишніми правопорушниками та в'язнями похилого віку» (RECOOP) сприяє догляду, поверненню в суспільство та реабілітації правопорушників та колишніх правопорушників, особливо тих, хто старше 50 років. Вона надає послуги з адвокації, фінансові консультації, наставництво з таких питань, як працевлаштування та навчання, а також рекомендації щодо житла та здоров'я, щоб допомогти колишнім в'язням взяти під контроль своє життя, уникнути соціальної ізоляції та утриматись від вчинення правопорушень.

Джерело: United Kingdom Department of Health and Nacro, "A resource pack for working with older prisoners" (London, Nacro, 2009); see also www.recoop.org.uk/pages/home/.

Сполучені Штати Америки

У в'язниці штату Луїзіана, відомій як «Ангола», в'язні допомагають керувати хоспісною програмою, яка надає такі послуги, як гоління в'язнів, що перебувають на паліативному лікуванні, їх миття або добровільне прибирання їхніх камер. Багато з учасників програми відбувають довічне ув'язнення і розглядають свою волонтерську роботу як допомогу іншим, і вони сподіваються, що хтось зробить те саме, коли прийде їхній час зустріти кінець життя у в'язниці. Хоча такі хоспісні програми не сприяють реінтеграції літніх в'язнів у суспільство, утім, вони можуть мати реабілітаційне значення для тих, хто в них працює.

¹⁷² R. H. Aday and J. J. Krabill, *Women Aging in Prison: A Neglected Population in the Correctional System* (Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2011).

7. В'язні, звільнені після тривалих періодів досудового ув'язнення

У багатьох юрисдикціях по всьому світу особи, які перебувають під вартою до суду, становлять дуже великий відсоток в'язнів, а в деяких випадках фактично перевищують кількість засуджених. Неефективні та неієві системи кримінального правосуддя та затримки з пред'явленням обвинувачень або передачею справ до суду можуть призвести до невинуватого тривалого досудового ув'язнення, тоді як обмежене застосування альтернатив досудового ув'язнення може бути причиною великої кількості в'язнів, які перебувають у попередньому ув'язненні¹⁷³. Деякі особи, які перебувають під вартою до суду, можуть залишатися за ґратами роками.

Перебуваючи під вартою, особи, які перебувають на етапі досудового ув'язнення, можуть зазнати тривалої фізичної та психологічної травми, зазнавати хвороб і відчувати (іноді не-поправний) негативний вплив на стосунки з сім'єю та громадою¹⁷⁴. Проте, оскільки вони не були засуджені, особи, які перебувають на етапі попереднього ув'язнення, зазвичай мають менший доступ до програм або навчання, ніж засуджені в'язні, незважаючи на «особливий режим» для осіб, які перебувають на етапі попереднього ув'язнення, передбачений Правилами Нельсона Манделі, що відображають принцип презумпції невинуватості (правила 111-120). По суті, вони часто потрапляють у прикру ситуацію, коли їх вважають невинними, але поведуться з ними гірше, ніж якби їх визнали винними.

Ті, хто виходять на волю після тривалого перебування під вартою, змушені мати справу з наслідками тривалої ізоляції та виключення із суспільства, що, ймовірно, включає втрату (або серйозні проблеми, пов'язані з втратою) роботи, житла, контактів і соціальних зв'язків.

У багатьох випадках особи, які перебувають на етапі попереднього ув'язнення, звільнені без вироку або пред'явлення обвинувачення (навіть після виправдувального вироку), стикаються з такою ж стигматизацією та виключенням зі своєї громади, як якщо б вони були визнані винними. Сама лише пропозиція висунути обвинувачення може спричинити сором, страх та інші негативні соціальні наслідки для людини. У деяких випадках ті, кого звинувачують, але кому не висувають офіційних звинувачень або яких не засуджують, вже були «засуджені» своєю громадою. Вони можуть більше ніколи не бути прийняті як повноправні члени цієї громади. У таких випадках, принаймні на тимчасовій основі, мають бути доступні будинки тимчасового перебування та притулки. Соціальна реінтеграція може передбачати переміщення таких осіб в іншу громаду для забезпечення їхньої безпеки та захищеності. Важливу роль у наданні таких послуг можуть відігравати НУО. Водночас правоохоронні органи повинні бути поінформовані та утримуватися від будь-яких дій, які можуть перешкоджати успішній соціальній реінтеграції особи.

8. Порухники, що становлять особливий ризик

(а) Особи, які вчинили насильницькі злочини

Особи, які вчинили насильницькі злочини, становлять відносно невеликий відсоток від загальної кількості правопорушників. Однак залучити осіб, які вчинили насильницькі злочини, до реабілітаційних програм, як правило, проблематичніше, ніж інших правопорушників, а соціальна реінтеграція таких злочинців є складним завданням. Зокрема, особи,

¹⁷³ Open Society Justice Initiative, *Presumption of Guilt: The Global Overuse of Pretrial Detention* (New York, Open Society Foundations, 2014).

¹⁷⁴ Open Society Justice Initiative and United Nations Development Programme, *The Socioeconomic Impact of Pretrial Detention* (New York, Open Society Foundations, 2011).

які повторно вчинили насильницькі злочини, як правило, мають погані навички подолання труднощів або вирішення проблем, що підриває їхню соціальну взаємодію та соціальну інтеграцію. Особливо складними є реабілітація та соціальна реінтеграція правопорушників з групи високого ризику, чиї профілі ризиків і потреб є складними та різноманітними.

Для осіб, які вчинили насильницькі злочини, розроблено декілька когнітивно-поведінкових програм, які можна проводити у в'язницях або в громаді (коли злочинці перебувають на випробувальному терміні або на умовному звільненні)¹⁷⁵. Існуючі дослідження ефективності лікування осіб, які вчинили насильницькі злочини, свідчать, що інтенсивність лікування є фактором відносного успіху таких програм. Втручання, спрямовані на розвиток когнітивних навичок і контроль гніву (емоцій), а також на запобігання рецидивам, як правило, є більш ефективними у зниженні рівня рецидивів серед осіб, які вчинили насильницькі злочини.

Для того, щоб запобігти рецидиву серед небезпечних правопорушників з високим ступенем ризику (профілактика рецидивізму), було визначено три передумови успіху: (а) самоефективність, тобто впевненість у своїй здатності впоратися з ситуацією, в якій ризик рецидиву є відносно високим; (b) навички подолання, тобто володіння необхідними навичками для подолання різних ситуацій ризику; і (c) мотивація, тобто бажання або стимул не вчиняти повторний злочин. «На основі використання когнітивних (що забезпечують уявлення про форми і причини їхньої поведінки) і поведінкових (що забезпечують реальний досвід володіння навичками та успіху) засобів підхід, орієнтований на запобігання рецидиву, дає змогу навчити правопорушників новим способам подолання проблем, завдяки яким у них може з'явитися можливість розірвати замкнене коло, перш ніж вони остаточно ступлять на шлях рецидивізму»¹⁷⁶.

(b) Члени злочинних угруповань

Інституційні програми та належний нагляд і підтримка при поверненні на волю є пріоритетними для членів злочинних угруповань, оскільки особи, занурені в негативні соціальні групи, з більшою ймовірністю ідентифікують себе з ролями в групі і з меншою ймовірністю змінюють свою особистість і поведінку після ув'язнення. Члени банд та інші особи, які мають більше можливостей для негативної взаємодії з однолітками, більш схильні до повторного скоєння злочинів після звільнення, ніж особи, які не є членами банд. Крім того, злочинцям, які мають тісні зв'язки з іншими злочинцями або бандами, важче відмовитися від злочинної діяльності. Банди та злочинні угруповання дають сильне відчуття належності до своїх членів і тому можуть мати сильну привабливість для нещодавно звільнених в'язнів. Для члена такої групи часто буває важко вийти з неї, не наражаючись на загрозу особистій безпеці або подальше соціальне відчуження. Тиск групи однолітків і загроза насильства та відплати є серйозними перешкодами для відмови членів банди від членства в ній.

Належність до банди часто означає, що її члени захищають один одного і піклуються про сім'ю один одного. Таким чином, єдиною альтернативою для таких колишніх членів банди часто є початок нового життя в абсолютно новому середовищі, далеко від звичних мереж друзів або контактів. Необхідні програми та втручання, які допоможуть розірвати соціальні зв'язки правопорушників з бандами, в тому числі втручання, які допоможуть правопорушникам розвинути просоціальні мережі підтримки. Більшість членів банд мають низь-

¹⁷⁵ Див. D. Joliffe and D. P. Farrington, "A systematic review of the national and international evidence on the effectiveness of interventions with violent offenders", Ministry of Justice Research Series 16/07 (United Kingdom, Ministry of Justice, 2007).

¹⁷⁶ V. L. Quinsey and others, *Violent Offenders: Appraising and Managing Risk*, 2nd ed. (Washington, D.C., American Psychological Association, 2006), p. 251.

кий рівень освіти та трудових навичок. Багато з них вирости в маргіналізованих громадах, де можливості працевлаштування обмежені. Стандартні програми підготовки до звільнення можуть бути неефективними для членів банд. Тому для членів злочинних угруповань потрібні спеціальні програми, які враховують специфічні ризики, пов'язані з їхнім становищем.

(с) Особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті

Для осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, судимість може стати майже нездоланною перешкодою на шляху до соціальної реінтеграції, включаючи працевлаштування та житло. Зазвичай вони стикаються з численними проблемами, пов'язаними зі стигматизацією та страхами, пов'язаними з сексуальними злочинами, включаючи труднощі, пов'язані з тим, що вони могли бути зареєстровані як особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, в загальнодоступному реєстрі. Численні наслідки, пов'язані із засудженням за вчинення сексуального злочину, включаючи обмеження у працевлаштуванні, житлі та державній підтримці, є перешкодами, які можуть поставити під загрозу зусилля правопорушників, спрямовані на успішне повернення у суспільство та утримання від вчинення злочинів. Дослідження свідчать, що планування повернення у суспільство, набуття необхідних навичок контролю над своєю поведінкою, а також наявність соціальної підтримки та ресурсів є важливими для успішної зміни поведінки та соціальної реінтеграції цієї конкретної групи¹⁷⁷.

Необхідність комплексного підходу до роботи з особами, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті

Ефективне реагування на складну динаміку поведінки осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, потребує спеціалізованого та продуманого підходу до роботи з ними. Невід'ємними складовими успішної роботи з особами, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, є співпраця між установами, відповідальними за роботу з такими правопорушниками, спеціалізація серед дисциплін, які займаються лікуванням і наглядом за ними, а також спільна мета – сприяння громадській безпеці шляхом зменшення ризику, який злочинці становлять для суспільства, – все це є невід'ємними компонентами успішної роботи з особами, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті.

Джерело: M. L. Thigpen and others, Parole Essentials: Practical Guides for Parole Leaders. No.4—Special Challenges Facing Parole (Washington, D.C., United States Department of Justice, National Institute of Corrections, 2011), p. 2.

Особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, відрізняються за багатьма параметрами, зокрема, за походженням, демографічними даними, видом та структурою злочину, мотивацією та ризиком вчинення повторного злочину. Вони можуть вчиняти сексуальні злочини проти дорослих або дітей, проти жертв чоловічої або жіночої статі, проти декількох або всіх цих груп. Для роботи з особами, які злочини на сексуальному ґрунті, були запропоновані такі принципи:

- (a) втручання мають ґрунтуватися на оцінці та переоцінці ризиків правопорушників;
- (b) фактори, на які спрямоване втручання, мають бути безпосередньо пов'язані зі злочинною поведінкою;

¹⁷⁷ S. Gobbels, G. M. Willis and T. Ward, "Current re-entry practices in sex offender treatment programmes: de-stigmatising or hindering?", *Journal of Sexual Aggression*, vol. 20, No. 3 (2014), pp. 354–366; and G. M. Willis and L. Johnston, "Planning helps: the impact of release planning on subsequent re-entry experiences of child sex offenders", *Journal of Sexual Aggression*, vol. 18, No. 2, pp. 194–208.

- (с) має бути відповідний моніторинг діяльності в громаді;
- (д) Ннеобхідно забезпечити ефективний обмін інформацією між лікувальним та наглядовим персоналом.

Згідно з цим підходом, найбільш «небезпечні» та схильні до високого ризику особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, повинні перебувати під найсуворішим наглядом протягом тривалого періоду. Дослідження свідчать, що двома найважливішими факторами, пов'язаними з повторним вчиненням злочинів на сексуальному ґрунті, є сексуальна девіація (динамічні фактори) і нестабільність способу життя та/або злочинність (статичні, історичні фактори)¹⁷⁸. Крім того, було виявлено, що характеристики злочинного способу життя тісно пов'язані з насильством і загальним рецидивізмом серед осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, загальнокримінальних злочинців і злочинців з психічними розладами¹⁷⁹. Як частина індивідуального плану нагляду для кожного правопорушника часто потребуються спеціалізований нагляд¹⁸⁰ (іноді з боку спеціалізованих наглядових підрозділів, з меншим навантаженням і спеціальною підготовкою, які працюють у тісній співпраці з правоохоронними та іншими органами) та особливі умови звільнення під нагляд.

Неприйняття громадою – це тло, на якому особи, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, повертаються до неї. Відомо, що деякі громади вживають активних заходів, щоб запобігти поверненню до них осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті. Заходи із соціальної реінтеграції осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, (наприклад, «кола підтримки та відповідальності»), не є поширеними. Тому просвітницька робота в громаді та підвищення рівня обізнаності мають вирішальне значення для успіху будь-яких програм соціальної реінтеграції, розроблених для цієї групи правопорушників¹⁸¹.

Канада

Канадська пенітенціарна служба пропонує різноманітні програми, спрямовані, зокрема, на осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті:

- Високоінтенсивна національна програма для осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, орієнтована на чоловіків, які становлять високий ризик повторного вчинення злочину. Програма складається з 75 групових занять і до 7 індивідуальних сесій. Кожне заняття триває 2-2,5 години.
- Національна програма помірної інтенсивності для осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, яка спрямована на чоловіків, які становлять помірний ризик повторного вчинення злочину. Програма складається з 55 групових занять і до 6 індивідуальних сесій. Вона допомагає таким чоловікам зрозуміти своє мислення щодо сексуального насильства. Вони вчаться керувати своєю шкідливою поведінкою, емоціями та факторами ризику. Програма також висвітлює важливість здорових стосунків і стратегій подолання наслідків насильства.

¹⁷⁸ R. K. Hanson and K. Morton-Bourgon, *Predictors of Sexual Recidivism: An Updated Meta-Analysis* (Ottawa, Public Safety Canada, 2004).

¹⁷⁹ P. Gendreau, T. Little and C. Goggin, "A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: what works!", *Criminology*, vol. 34, No. 4 (1996), pp. 575–608; див. також Griffiths, Dandurand and Murdoch, *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*, p. 26.

¹⁸⁰ Center for Sex Offender Management, *Twenty Strategies for Advancing Sex Offender Management in Your Jurisdiction* (Silver Spring, Maryland, Center for Effective Public Policy, 2009).

¹⁸¹ A.-M. McAlinden, "Managing risk: from regulation to the reintegration of sexual offenders", *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, No. 2 (2006), pp. 197–218; див. також M. G. Petrunik, "Managing unacceptable risk: sex offenders, community response, and social policy in the United States and Canada", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 46, No. 4 (2002), pp. 483–511.

(продовження)

- Національна програма підтримки осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, яка спрямована на чоловіків, які пройшли одну з інших національних програм для осіб, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті. Програма допомагає таким чоловікам підтримувати навички, яких вони набули під час початкової програми. Вона також допомагає їм продовжувати керувати своїми ризиками. Програма присвячена ситуаціям підвищеного ризику та самоконтролю. Вона складається з 12 групових занять.
- Програма Турік призначена для чоловіків-інuitів, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті і мають помірний або високий ризик повторного вчинення злочину.

Джерело: www.csc-scc.gc.ca/correctional-process/002001-2008-eng.shtml

Члени сім'ї засудженого за сексуальне насильство можуть стикнутися з багатьма проблемами при возз'єднанні зі злочинцем після періоду ув'язнення. Можливо, вони гостріше переживають наслідки ув'язнення, звільнення та повторного ув'язнення, ніж члени сімей інших правопорушників. Сімейні зв'язки можуть бути непоправно розірвані через характер злочину на сексуальному ґрунті, вчиненого членом сім'ї, особливо якщо в самій сім'ї є жертви. Сім'ї, які вирішили возз'єднатися із засудженими особами, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, несуть величезний тягар, включаючи емоційні та психологічні проблеми, соціальне відторгнення, ізоляцію, втручання в особисте життя та економічні труднощі. Проте особам, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, часто немає до кого звернутися, окрім членів своєї сім'ї. Сім'ї, за умов належної підтримки, можуть надавати заохочення та емоційну підтримку, а також заохочувати правопорушника дотримуватися умов нагляду, відвідувати сеанси лікування та уникати проблемної поведінки, а отже, можуть стати важливою частиною стратегії запобігання рецидивам для злочинця¹⁸².

¹⁸² Див. М. А. Farkas and G. Miller, "Reentry and reintegration: challenges faced by the families of convicted sex offenders", *Federal Sentencing Reporter*, vol. 20, No. 2 (2007), pp. 88–92.

Додаток

Інші відповідні публікації Управління ООН з наркотиків та злочинності *

Treatment and Care for People with Drug Use Disorders in Contact with the Criminal Justice System: Alternatives to Conviction or Punishment (2018)

Roadmap for the Development of Prison-based Rehabilitation Programmes (2017)

Assessing Compliance with the Nelson Mandela Rules: A Checklist for Internal Inspection Mechanisms (2017)

Handbook on Anti-Corruption Measures in Prisons (2017)

Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups:

The Role of the Justice System (2017)

Handbook on the Management of Violent Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons (2016)

Handbook on the Management of High-Risk Prisoners (2016)

Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice (2016)

"International standards for the treatment of drug use disorders: draft for field testing" (2016)

Handbook on Dynamic Security and Prison Intelligence (2015)

Training Curriculum on Women and Imprisonment: Version 1.0 (2015)

* Упорядковано за роками видання.

“Introducing the United Nations Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Children in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice: a new tool for policymakers, criminal justice officials and practitioners” (2015)

Planning the Implementation of the United Nations Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Children in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice: A Checklist (2015)

Handbook on Women and Imprisonment, 2nd ed. (2014)

Handbook on Strategies to Reduce Overcrowding in Prisons (2013), виданий у співпраці з Міжнародним комітетом Червоного Хреста

“HIV prevention, treatment and care in prisons and other closed setting: a comprehensive package of interventions”, UNODC/International Labour Organization/UNDP/UNAIDS Policy Brief (2013)

Justice in Matters Involving Children in Conflict with the Law: Model Law on Juvenile Justice and Related Commentary (2013)

Handbook on the International Transfer of Sentenced Persons (2012)

Handbook for Prison Leaders: A Basic Training Tool and Curriculum for Prison Managers Based on International Standards and Norms (2010)

Handbook on Prisoners with Special Needs (2009)

“HIV testing and counselling in prisons and other closed settings”, UNODC/WHO/UNAIDS Policy Brief (2009)

Handbook on Prisoner File Management (2008)

Drug Dependence Treatment: Interventions for Drug Users in Prison (2008)

HIV and AIDS in Places of Detention: A Toolkit for Policymakers, Programme Managers, Prison Officers and Health Care Providers in Prison Settings (2008), опублікований спільно з ВООЗ та ЮНЕЙДС

*Handbook of Basic Principles and **Promising** Practices on Alternatives to Imprisonment (2007)*

Criminal Justice Assessment Toolkit (2006)

Handbook on Restorative Justice Programmes (2006)

HIV/AIDS Prevention, Care, Treatment and Support in Prison Settings: A Framework for an Effective National Response (2006), опублікований спільно з ВООЗ та ЮНЕЙДС

Глосарій*

<i>Опіка після звільнення</i>	Означає менш формальну підтримку, яка слідує за структурованим втручанням. Іноді її також визначають як процес реінтеграції правопорушника на добровільних засадах після остаточного звільнення з-під варти в суспільство в конструктивний, спланований і контрольований спосіб.
<i>Оцінка</i>	Процес оцінки ризиків, потреб і сильних сторін правопорушника перед плануванням втручання та/або наданням консультацій судовим чи іншим компетентним органам. Він також може включати визначення заходів, які можна вжити для зменшення ймовірності повторного правопорушення.
<i>Дитина</i>	Кожна людина віком до 18 років.
<i>Виправні заходи на рівні громади</i>	Санкції, не пов'язані з позбавленням волі, які накладаються на засуджених дорослих або визнаних винними неповнолітніх або судом замість тюремного ув'язнення, або комісією з питань умовно-дострокового звільнення після звільнення з в'язниці. Програми виправлення в громаді, як правило, здійснюються службами пробації та умовно-дострокового звільнення, і вони можуть включати загальний громадський нагляд, а також центри щоденної реєстрації, реабілітаційні центри та інші житлові установи, звільнення від роботи та інші програми в громаді. ^a
<i>Санкція на рівні громади</i>	Захід або санкція, що вживається судовим або адміністративним органом, який утримує правопорушників у громаді та передбачає певні обмеження їхньої свободи через встановлення умов та/або зобов'язань.

*Визначення, що містяться в цьому глосарії, призначені лише для цілей цього Посібника. Деякі з наведених визначень запозичені з Правил Ради Європи про пробацію (рекомендація СМ/Rec (2010) 1, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 20 січня 2010 року).

^aPew Centre on the States, "What works in community corrections: an interview with Dr. Joan Petersilia", Expert Q&A, No. 2, November 2007.

<i>Безперервність догляду</i>	Зобов'язання надавати постійні послуги та підтримку правопорушникам у в'язниці та після звільнення.
<i>Центр щоденної реєстрації</i>	Установа системи некарального впливу, в якій правопорушник зобов'язаний щодня реєструватися.
<i>Відмова від вчинення злочинів</i>	Коли правопорушник припиняє вчиняти злочини (припинення злочинності). Це також процес, за допомогою якого, з втручанням або без втручання органів кримінального правосуддя, правопорушники припиняють свою злочинну поведінку і ведуть життя, вільне від злочинів, шляхом розвитку свого людського капіталу (наприклад, індивідуальних навичок і знань) або соціального капіталу (наприклад, зайнятості, сім'я, соціальні зв'язки і зв'язки, участь у громадянському суспільстві). Концепція ґрунтується на дослідженнях кримінальної кар'єри правопорушників та факторів, пов'язаних з їхньою подальшою відмовою від злочинів і законотворчою поведінкою в майбутньому.
<i>Дострокове звільнення</i>	Усі форми звільнення з в'язниці до повного відбуття терміну покарання, включаючи умовно-дострокове звільнення, умовне звільнення або умовне помилування.
<i>Інституціоналізація</i>	Розвиток дефіциту або порушень соціальних і життєвих навичок внаслідок тривалого перебування у в'язниці або інших закритих установах.
<i>Суворий нагляд</i>	До осіб, які перебувають на пробації, (або достроково звільнених правопорушників), застосовується дуже пильний наглядом, що передбачає часті особисті зустрічі з офіцерами пробації, запровадження комендантської години, моніторинг контактів з поліцією або арештів, часте випадкове тестування на вживання алкоголю або наркотиків, а в деяких випадках – електронний моніторинг.
<i>Втручання</i>	Будь-які дії, спрямовані на нагляд, лікування, надання допомоги або спрямування правопорушників з метою відвернути їх від вчинення подальших правопорушень і допомогти їм вести законотворче життя.
<i>Неповнолітній</i>	Дитина або молода людина, яка відповідно до правової системи може бути покарана за правопорушення інакше, ніж доросла людина.
<i>Втручання після звільнення</i>	Втручання, спрямоване на запобігання рецидиву та сприяння соціальній реінтеграції правопорушників після їхнього звільнення з-під варті. Тривалість періоду після звільнення може варіюватися залежно від потреб у соціальній реінтеграції конкретного правопорушника. Він може включати нагляд протягом періоду дострокового або умовного звільнення.

<i>Пробація</i>	Пов'язана з реалізацією в громаді санкцій і заходів, визначених законом і застосованих до правопорушника. Це може включати низку заходів та втручань, таких як нагляд, керівництво та допомога, спрямованих на соціальну інтеграцію правопорушника, а також на сприяння безпеці громади.
<i>Рецидивізм (повторне вчинення злочину)</i>	Стосується того, чи вчиняє особа, яка є об'єктом втручання (санкції) системи кримінального правосуддя, нове кримінальне правопорушення. Таким чином, рецидивізм є ключовим показником ефективності програм та ініціатив соціальної реінтеграції.
<i>Планування повернення в суспільство</i>	Процес, за допомогою якого правопорушники планують своє повернення в суспільство та вживають ефективних заходів для підготовки до життя в громаді після звільнення з-під варти, включаючи комунікацію з громадою та, у відповідних випадках, зі своєю сім'єю. Також відноситься до підготовчих кроків і заходів з планування, які здійснюються адміністрацією пенітенціарної установи та установами на рівні громади, щоб зрештою полегшити повернення правопорушника до життя в громаді та забезпечити безперервність догляду після звільнення.
<i>Реабілітація</i>	Означає широкий спектр втручань, спрямованих на сприяння відмові від вчинення злочинів та повернення правопорушника до статусу законослужняної людини.
<i>Профілактика рецидивів</i>	Дія, спрямована на те, щоб не дати собі або комусь іншому повернутися до небажаної або нездорової поведінки, шляхом виявлення ранніх попереджувальних ознак або розпізнавання ситуацій підвищеного ризику, часто за допомогою когнітивно-поведінкових інструментів.
<i>Лікувальний заклад стаціонарного типу</i>	Заклад на базі громади, який приймає правопорушників і пропонує програми лікування або інші форми втручання. Порухники можуть відвідувати лікувальний заклад добровільно.
<i>Фактор стійкості (або захисний фактор)</i>	Позитивний вплив. Фактор, що знижує ризик (стійкої) неправної поведінки, пов'язаної з факторами ризику.
<i>Фактор ризику</i>	Негативний вплив. Фактор, який наражає правопорушників на ризик і ускладнює їхню відмову від злочину.
<i>Доповідь про соціальне дослідження (або звіт про присутність)</i>	Доповідь для суду, що містить огляд і резюме біографії правопорушника, моделей правопорушень, потреб, обставин і низки інших факторів, покликаних допомогти судді, який виносить вирок, у визначенні індивідуального покарання.
<i>Програма соціальної реінтеграції</i>	Означає втручання, покликане допомогти правопорушникам, які відбували ув'язнення, реінтегруватися в суспільство після звільнення. Цей термін також може означати втручання, що здійснюється як альтернатива ув'язненню.

<i>Нагляд</i>	Означає як заходи з надання допомоги, що здійснюються виконавчим органом або установою чи від їхнього імені, так і заходи, що вживаються для забезпечення виконання правопорушником будь-яких умов або зобов'язань, у тому числі, за потреби, контроль.
<i>Безперервний догляд</i>	Процес надання безперервної допомоги та забезпечення того, щоб втручання, розпочаті у в'язниці, продовжувалися і після звільнення, щоб здобуті у в'язниці навички можна було застосовувати на практиці та закріплювати у суспільстві.
<i>Будинок тимчасового розміщення (центр для осіб, які звільняються з місць ув'язнення)</i>	Заклад для проживання під наглядом, що сприяє скороченню розриву між життям у місцях позбавлення волі та життям у громаді. Він дає змогу правопорушникам змістовно взаємодіяти із зовнішнім світом і підтримувати зв'язок зі своїми сім'ями та можливими роботодавцями.

United Nations
Office on Drugs and Crime

The Doha Declaration:
**PROMOTING A
CULTURE OF
LAWFULNESS**

Віденський міжнародний центр, а/с 500, 1400 Відень, Австрія
Тел.: (+43-1) 26060-0, факс: (+43-1) 26060-3389, www.unodc.org